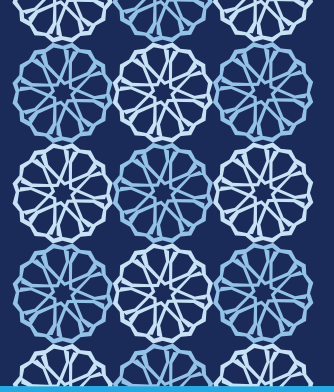
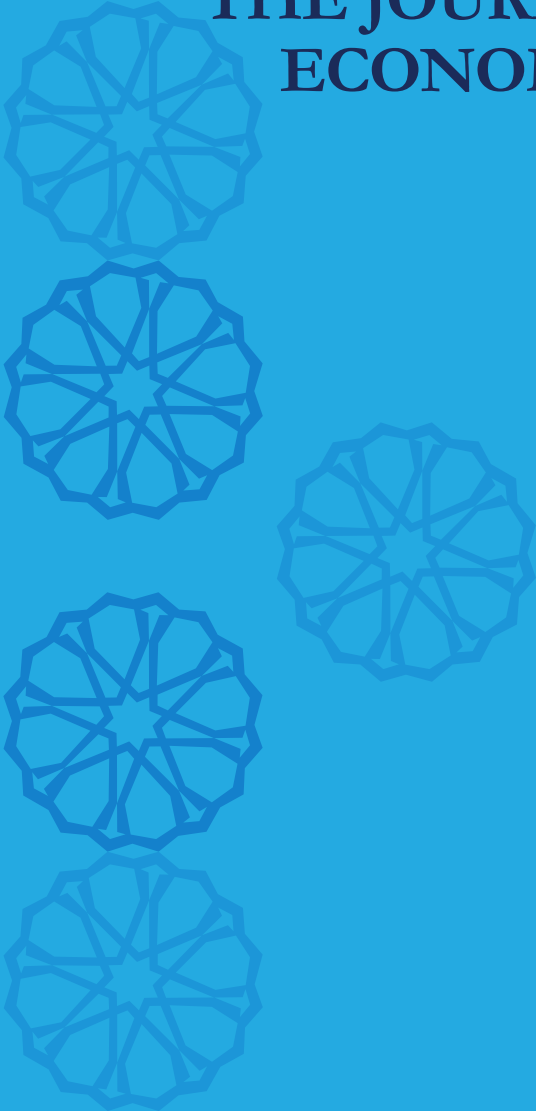

**SOSYAL
EKONOMİK
ARAŞTIRMALAR DERGİSİ**

**THE JOURNAL OF SOCIAL
ECONOMIC RESEARCH**

ISSN: 2148 – 3043

Selçuk Üniversitesi

Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi
The Journal of Social Economic Research

Dergimiz Directory of Open Access Journals (DOAJ), SOBİAD, ProQuest ABI/INFORM Global, ESJI, Science Library Index, Scientific Indexing Services ve Directory of Research Journal Index tarafından taranmaktadır.

2021

Cilt: 21 Sayı: 2

Volume: 21 Issue: 2

ISSN: 2148 – 3043

Selçuk Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi
The Journal of Social Economic Research
Cilt / Volume: 21 Sayı: / Issue: 2 Ekim / October 2021

İmtiyaz Sahibi/ Published by
Prof. Dr. Mehmet GÖKÜŞ
Dekan/ Dean

Editörler / Editors
Prof. Dr. Mehmet GÖKÜŞ
Dr. Öğr. Üyesi Mehtap ÖZTÜRK
Arş. Gör. Leman Sinem TOPCUOĞLU
Arş. Gör. Mustafa TEK
Arş. Gör. Nurullah EKMEKÇİ
Arş. Gör. Tuğçe SANCİ
Arş. Gör. Selahattin Onur KARLIK
Arş. Gör. Ömer AKKAYA
Arş. Gör. Umut YAVUZ
Arş. Gör. Ömer KÜÇÜKÖDÜK

Yazım ve Dil Kontrol Sorumlusu - Redaktör - Son Okuyucu / Proofreader
Arş. Gör. Leman Sinem TOPCUOĞLU

Yazışma Adresi

Dr. Öğr. Üyesi Mehtap ÖZTÜRK
Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi
Selçuk Üniversitesi, Alaaddin Keykubat Yerleşkesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
42079
Konya – TÜRKİYE

Contact Address

Assist. Prof. Mehtap ÖZTÜRK
The Journal of Social Economic Research
Selcuk University, Alaaddin Keykubat Campus
Faculty of Economics and Administrative Sciences
42079
Konya - TURKEY

Tel: (0332) 241 19 00 - 1912 **Fax:** (0332) 241 00 46
e-mail: iibf.dergi@selcuk.edu.tr - mehtapfindik@selcuk.edu.tr

Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir, yayımlayan kurumu bağlamaz.

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet AY - Selçuk Üniversitesi İktisat Bölümü

Prof. Dr. Angelo SANGOSTINO - Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İktisat Bölümü

Prof. Dr. Ercan EREN - Yıldız Teknik Üniversitesi İktisat Bölümü

Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU - İstanbul Medeniyet Üniversitesi İktisat Bölümü

Doç. Dr. Mehmet MERT - Akdeniz Üniversitesi Ekonometri Bölümü

Prof. Dr. Mehmet Sami DENKER - Dumlupınar Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü

Prof. Dr. Metin BERBER - Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisat Bölümü

Taleb M. Awad-WARRAD – Ürdün Üniversitesi İşletme Ekonomisi Bölümü

Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi
2. SAYI HAKEMLERİ / 2ndISSUE REFEREES

Prof. Dr. Ahmet GÜZEL-Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur ADIGÜZEL -Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Ayben KOY -İstanbul Ticaret Üniversitesi
Doç. Dr. Galip Afsin RAVANOGLU-Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Hilal YILDIRIR KESER-Bursa Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf SAYIN -Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kazım KARABOĞA-Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Melih KUTLU -Samsun Üniversitesi
Dr. İlhan ÇAM -Gebze Teknik Üniversitesi

İçindekiler/Table of Contents

Araştırma Makaleleri/Research Articles

TÜRK-İSLAM DÜŞÜNCE TARİHİNDE DEVLET KAVRAMI THE CONCEPT OF THE STATE IN THE TURKISH-ISLAMIC THOUGHT HISTORY Fırat DEMİRKOL	88
IMPACT OF COVID-19 ON COMMERCIAL RELATIONS BETWEEN CHINA AND TURKEY COVID-19'UN ÇİN VE TÜRKİYE ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLERE ETKİSİ İlayda ŞAHİN-Sait ŞAHİN	100
FAMA FRENCH BEŞ FAKTÖRLÜ VARLIK FİYATLAMA MODELİNİN BORSA İSTANBUL'DA 2006 – 2018 DÖNEMİ İÇİN GEÇERLİLİĞİNİN TEST EDİLMESİ TESTING THE VALIDITY OF FAMA FRENCH FIVE FACTOR ASSET PRICING MODEL FOR THE PERIOD 2006 – 2018 IN ISTANBUL STOCK EXCHANGE Gizem ARI- Serra EREN SARIOĞLU	114
YÖNETİCİLERİN LOJİSTİK YETKİNLİKLERİNİN PERFORMANSLARINA ETKİSİ: ÜÇÜNCÜ PARTİ LOJİSTİK (3PL) HİZMET SAĞLAYICILARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA THE EFFECT OF LOGISTICS COMPETENCIES OF MANAGERS ON THEIR PERFORMANCE: A RESEARCH ON THIRD-PARTY LOGISTICS (3PL) SERVICES PROVIDERS Ramazan GÜNDEM-Ayten AKATAY	132

TÜRK-İSLAM DÜŞÜNCE TARİHİNDE DEVLET KAVRAMI

THE CONCEPT OF THE STATE IN THE TURKISH-ISLAMIC THOUGHT HISTORY

Fırat DEMİRKOL^a,

^aDr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, İstanbul, Türkiye.
ORCID: 0000-0003-0887-0898
E-posta: fdemirkol@gelisim.edu.tr

Sorumlu Yazar:
Fırat DEMİRKOL

Makale Türü
Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi
13.04.2021

Makale Kabul Tarihi
19.10.2021

ÖZ

Amaç: Devlet kavramı geçmişten günümüze sosyal bilimlerin konusu olarak tartışılmaktadır. İdeal tipi ya da uygulanaşına yönelik özelliklerin tamamının Batı kökenli olduğuna dair bir algı ortaya çıkmaktadır. Ancak Türk-İslam medeniyeti içerisinde birçok bilim dalında olduğu gibi sosyal bilimlerin alanında da önemli ve zengin bir tarihi miras bulunmaktadır. Bu çalışma devlet kavramı üzerinden Batı merkezli bir bakış açısı anlayışının tersine Türk-İslam düşünce sisteminin devlet kavramına yönelik bakış açısını ortaya koymaya çalışmıştır.

Yöntem: Yapılan çalışmada Türk-İslam düşünce tarihi içerisinde önemli eserler ortaya koymuş ve felsefi anlamda Türk-İslam medeniyetine katkı sunmuş düşünürlerin eserlerinden yararlanılmış ve uygulamada ortaya çıkan durumlar üzerinden devlet kavramı açıklanmaya çalışılmıştır.

Bulgular: Devlet; dava kavramı, toplumsal yapı ve yöneten sınıf, devletin ömrü, ekonomi yaklaşımı ve hukuk ve devletin teşkilat yapısı olmak üzere beş başlık altında incelenmiştir.

Sonuç: Padişahın yetkilerinde hukuki anlamda bir sınır ya da denge mekanizması bulunmamak ile birlikte manevi anlamda Allah'a hesap ve vicdan kavramları ile bu durum normatif olarak dengelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Düşünce Tarihi, Devlet, Türklerde Devlet, Düşünce Tarihi
JEL Kodları: G38, G39

ABSTRACT

Purpose: The concept of state has been discussed as the subject of social sciences from past to present. There is a perception that all characteristics of the ideal type or application are of Western origin. However, there is an important and rich historical heritage in the field of social sciences as well as in many branches of science within the Turkish-Islamic civilization. This study attempts to reveal the perspective of the Turkish-Islamic thought system towards the concept of state, in contrast to a Western-centered perspective on the concept of state.

Methodology: In this study, the works of thinkers who have produced important works in the history of Turkish-Islamic thought and contributed to the Turkish-Islamic civilization in a philosophical sense were used and the concept of the state was tried to be explained through the situations that emerged in practice.

Findings: State; the concept of litigation, social structure and ruling class, the life of the state, the economic approach, and the law and the organizational structure of the state are examined under five headings.

Conclusion: Although there is no legal limit or balance mechanism to the authority of the sultan, this situation is balanced with the concepts of spiritual account to God and conscience.

Keywords: State, Turkish-Islamic, History of Thought, Turkish State

JEL Codes: G38, G39

1. GİRİŞ

Devlet kavramı geçmişten günümüze kadar farklı norm ve şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Toplumların yönetim şemalarından kültürel yapılarına kadar birçok unsur devlet kavramı ile birlikte şekillenmiş ve tartışılmıştır. Günümüzün siyasi sistemleri içerisinde en önemli aktörlerden birisi olarak devletler güncel önemini korumaya devam etmektedir. Zaman içerisinde toplumlara ve modern kavramı ile bireye bakış açısı

değişiklik göstermiş olması ile birlikte devlet kavramı ve ona olan bakış açısı da zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. Batı ya da Doğu toplumu olarak adlandırılan milliyet, inanç, yaşam tarzı ve kültür farkları nedeniyle birbirlerinden farklı olduğu düşünülen toplumlar aslında iç içe geçmiş ve tarihsel süreç içerisinde birbirlerini etkilemiş ve tamamlamış medeniyetlerdir. Dünya tarihindeki uygarlıklara ilişkin olarak ayırım farklı şekillerde yapılmıştır. Yapılan sınıflandırmaların bazıları medeniyetleri alt ya da üst gibi kavramlar ile sınıflandırmakta ya da bazı medeniyetleri diğerlerinden üstün görecektir şekilde bir bakış açısına sahip olarak değerlendirmektedir. Ancak bu bakış açısı doğru değildir. Medeniyetleri alt ya da üst gibi değerlendirmekten ziyade birbirlerini tamamlayan olgular ve dünya mirası olarak değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu nedenle sıralama amacı ile yapılan sınıflandırmanın üstünlükten ziyade kronolojik ya da etkileşim sırası şeklinde olmasında fayda olacaktır. Bu bağlamda yapılan sınıflandırma dünya tarihi içerisinde uygarlıkları zincirleme biçimde 4'e ayırmıştır (Sayılı, 2018, s. 13).

1. Eski Mısır ve Mezopotamya Uygarlığı
2. Klasik Yunan Çağı Uygarlığı
3. Orta çağ İslam Dünyası Uygarlığı
4. Batı Avrupa Uygarlığı

Yukarıda belirtilen uygarlıkların yanında Hint ve Uzakdoğu uygarlıklarının da dünya uygarlık tarihine katkıları olmak ile birlikte bazı kaynaklarda ana akım uygarlıklar arasında kabul edilmemektedir. Ancak bu durum bu uygarlıkların önemsiz ya da alt kategoride olduğu anlamını taşımamalıdır. Mısır, Asur-Keldani, İran, Anadolu-Yunan Roma (Bizans), İslam, Hristiyan, Yahudi, modern Avrupa medeniyetlerinin tamamı birbirlerini çeşitli şekillerde etkilemiş ve tüm medeniyetlerin gelişmesine diğerlerini yadsınamaz katkısı olmuştur (Ülken, 2020, s. 17).

İslam medeniyeti birçok farklı milletin ve topluluğun katkıları ile zenginleşmiş ve dünya düşünce mirasına katkıda bulunmuştur. Bu noktada özellikle devlet, teşkilatlanma ve devlet yönetimi konusunda Türklerin önemli katkıları olmuştur. İslam medeniyeti içerisinde birçok farklı millet ya da topluluğun tarihi, bütünü dışında incelenmekte ve ortaya konulmaktadır. Bu noktada İslam medeniyeti içerisinde Türklerin katkı ve etkilerini bu kategori dışında bırakmak önemli bir eksiklik olarak ortaya çıkacaktır.

Türkler dünya üzerinde yaşamış ve yaşamakta olan kadim uluslardan birisi olarak varlığını devam ettirmektedir. Bu süreç içerisinde İslamiyet öncesi ya da İslamiyet'in kabulünden sonraki dönem ayrımı fark etmeksizin devlet yönetimi ve teşkilatlanma alanında oldukça başarılı olmuşlardır. Ulusların genel özelliklerine yönelik yapılan sınıflandırmalarda Türklerin devlet kurma/yönetme, askeri ve idari anlamda teşkilatlanma ve savaşçı olma özellikleri ön plana çıkmaktadır. Bu durum Türklerin bir arada yaşamış oldukları toplulukları, içerisinde bulunduğu coğrafyayı ve X. yüzyıldan itibaren toplu şekillerde kabul ettiği İslam dini çerçevesinde şekillenen İslam medeniyetini önemli bir biçimde etkilemiştir. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı gibi İmparatorluk seviyesine ulaşmış devletler sadece Türk-İslam medeniyetine yönelik katkıları ile değil aynı zamanda dünya medeniyetine ve özel olarak bugün egemen medeniyet kabul edilen Batı Avrupa Medeniyeti'ne de sunduğu önemli katkılar ile de ön plana çıkmaktadır.

Devlet kavramı, ideal devlet anlayışı ya da devlet formuna yönelik olarak birçok sosyal bilim ya da daha özelden siyaset bilimi kavramlarında olduğu gibi Batı merkezli bir bakış açısı anlayışı hakim olarak kabul edilmektedir. Bu noktada yine Batı'nın konumlandırması doğrultusunda Doğu medeniyeti olarak kabul edilen İslam medeniyeti ve özelden Türk-İslam medeniyeti Batılı bir bakış açısı ile değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu noktada literatür anlamında da Batılı kaynaklar referans olarak kabul edilmekte ve İslam coğrafyasında ortaya konulan eserler göz ardı edilmektedir. Ancak tüm Batılı yazarları ya da eserleri genelleme yapmadan değerlendirmekte fayda vardır. Her ne kadar genel olarak olumsuz bir bakış açısı ile ortaya konulan bir değerlendirme alanı olsa dahi bazı Batılı yazarlar araştırmalarında tarafsız değerlendirmeler ortaya koymaktadır. İlgili çalışmada tek taraflı bir bakış açısını amaçlanmamak ile birlikte özellikle Türk-İslam tarihi içerisinde önemli eserler ortaya koymuş ve felsefi anlamda Türk-İslam medeniyetine katkı sunmuş düşünürlerin eserlerinden yararlanılması gibi uygulamada ortaya çıkan durumlar üzerinden devlet kavramı ve bu kavrama bakış açıklanmaya çalışılmıştır.

2. TÜRK-İSLAM DÜŞÜNCESİNİN TEMELLERİ

Türklerin anayurdunun neresi olduğuna dair çeşitli araştırmalar ortaya konulmuştur. Siyasi Tarihi içerisinde dünyanın birçok noktasına yayılan ve buralarda dönem dönem hüküm sürüp dönem dönem halkın içerisinde yaşamını devam ettiren Türkler dünya kültür mirasına ve medeniyetine önemli katkılar sağlamışlardır. Doğrudan kendi kültürleri ve özellikleri nedeniyle sağlamış oldukları katkıların yanında dünyanın birçok noktası ile temasının bulunması nedeniyle medeniyetler ve kültürler arasında köprü olma görevini de üstlenmişlerdir. MÖ 2000'li yıllara dayanan arkeolojik çalışmalar Minusink-Tuva-Abakan bölgesinde Türklere ait yaşam işaretleri bulunduğunu göstermektedir (Öztürk, 2018, s. 39). İlgili bulgular Türklerin ilk anayurtlarının bu bölge olduğu iddiasını güçlendirmektedir. Türkler özellikle Orta Asya bozkırlarının zor iklim şartları ve gitgide artan kuraklık sorunu nedeniyle MÖ IV. yüzyıldan itibaren yeni yurt arayışları için çeşitli coğrafyalara göç etmişlerdir. Artan nüfus ile birlikte artan ihtiyaçları karşılamak adına Çin, Orta Avrupa, Anadolu, Sibirya ve Hindistan gibi çok çeşitli bölgelere Türk nüfusu dağılmıştır. Bu durum Türk kültürünün bu coğrafyalara taşınmasını sağladığı gibi Türk kültürünün bu geniş ve farklı coğrafyalardan etkilenmesi ve beslenmesinin önünü açmıştır. Türkler Uygurlara kadar göçebe bir hayat tarzını benimsemiştir. Göktürklerin yıkılması ile ortaya çıkan Uygur Devleti, Türkler açısından yerleşik bir medeniyete geçişin temelini oluşturmaktadır (Özkan, 2018, s. 63).

Türklerin İslamiyet ya da farklı bir ifade ile Müslüman Araplarla daha öncesinde de temasları olsa da 751 yılındaki Talas savaşı ile ilk olarak işbirliğine girdikleri ve İslamiyet ile yakından tanıştıkları kabul edilir. Bu savaşta Türkler Araplara yardım ederek savaşın kazanılmasını sağlamış ve bu sayede iki toplum arasında iyi ilişkiler gelişmeye başlamıştır. İlk olarak askeri alanda ortaya çıkan bu yakınlaşma kültürel ve ticari ilişkiler alanına da yansımıştır. Bu gelişmelerin neticesinde 10.yy'ın ilk yarısında hükümdar Satuk Buğra Han tarafından Müslümanlığa geçiş hareketi kısa süre içerisinde kitleler halinde geçişin önünü açmıştır. (Özkan, 2018, s. 68)

Türklerin İslamiyet'e geçişini hızlandıran ve kolaylaştıran unsurlardan birisi felsefi olarak ortaya çıkan yakınlıkta bulunmaktadır. 1069 yılında Hakaniye lehçesi ile Yusuf Has Hacib tarafından yazılmış olan Türklerin en önemli ve tarihi edebi eserlerinden birisi olan Kutadgu Bilig (Mutluluk Veren Bilgi) didaktik yapıda bir eserdir. Eserin temel öğretisi "kâmil insan" kavramı üzerinedir. Her iki cihanda da mutluluğun yolunu öğretmeye çalışan eser bilgi edinmek, okumak, güzel yazmak, çeşitli bilimsel aktivitelerde bulunmak, milli sporlara önem vermek ve milli maharetlerin geliştirilmesi gibi çeşitli değerlere atıfta bulunmaktadır (Yavuz, 2002, s. 38-39). Bu yaklaşım Türklerin İslamiyet'i kabulü sonrasında da toplum tarafından kabul görmüş ve İslam felsefesi ile uyumlu bir biçimde günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Türk kültürü kapalı ve tek düze bir kültür yapısına sahip değildir. Tarih içerisinde oldukça değişik kültürler ve inanışlar ile iç içe yaşamış hatta bunların bir kısmını kendisi de kabul ederek günlük hayatta uygulamıştır. Bu durum oldukça farklı renklere sahip geniş bir kültür yapısını ortaya çıkarmıştır. Başlangıç noktası olarak Orta Asya bozkırlarında göçebe olarak tarih sahnesinde bulunan Türkler zaman içerisinde yerleşik hayata geçiş yapmış ancak bu değişiklik sonrasında bile göçebe dönemde olduğu gibi çok farklı coğrafyalara yayılmışlardır. İlk yerleşik hayata geçen Türk topluluğu olan Uygurlar Budizm, Maniheizm ve Hristiyanlık inanışları çerçevesinde kültürlerini şekillendirmiş ve bu noktada çeşitli kültür öğelerine ilişkin olarak eserler ortaya koymuşlardır. İslamiyet'in kabulünün ardından ise Türkler yoğun olarak İran ve Arap kültürleri ile iç içe bulunmuş ve bu kültürler ile karşılıklı etkileşim halinde kendi kültürünü geliştirmiştir. İslam medeniyeti aynı zaman Akdeniz medeniyetinin bir parçası olarak da karşımıza çıkmaktadır. İslam medeniyetinin oluşmasındaki temel aktörler Türkler, Araplar ve İranlılar olarak karşımıza çıkmak ile birlikte Hintliler, Berberilerin İslam medeniyetine önemli katkıları olmuştur. Özellikle Türklerin yaklaşık 10 asır boyunca İslam dünyasının liderliğini yaptığı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, Türklerin katkısının yadsınamaz olduğu açıktır. Ancak buna rağmen İslam medeniyetinin dili hiçbir zaman Türkçe olmamıştır. Hristiyan medeniyetinin dili özellikle İncil dili olması nedeniyle Latince olurken, edebiyat dili ise Yunanca olarak gelişim göstermiştir. İslam medeniyetinde ise bu durum fikir dili olarak Arapça, edebiyat dili olarak ise Farsça şeklinde ortaya çıkmıştır (Ülken, 2020, s. 18).

İslam kültürünün etkisi altında kalan medeniyetler sadece inanç sistemi alanında değil hayatın tüm alanlarında İslam dininin yansımaları ile karşı karşıya kalmışlardır. İslam kelime anlamı olarak "teslim" ve "teslimiyet" anlamlarını taşımaktadır. Bu ifade müminlerin Allah'a karşı itaatleri anlamını taşımaktadır. İslam dini temelde iman ile amel kavramlarını birleştirmekte, bu durum İslam inancının şeriat halini alması ve bu nedenle siyasi bir kavram haline gelmesi durumunu da ortaya çıkarmaktadır. (Nafi, 2012, s. 102).

İslam kelimesinin siyasi ve sosyolojik olarak kullanımına yönelik olarak İslam dünyası içerisinde de tartışmalar bulunmaktadır. Özellikle İslam kelimesinin seküler ve kısıtlı kavramlar olarak değerlendirilen bir ideoloji, felsefe, devlet yönetim şekli ve benzeri bir sosyolojik kavram olarak kullanılmasının İslam'ın inanç sistemine ve derinliğine zarar vereceği düşünülmektedir (Bayraktar, 1997, s. 108-110). Geniş anlamda İslam felsefesi özel anlamda Türk-İslam felsefesi içerisinde kullanılan "İslam" kavramı birden çok anlamı kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Bu noktada Nihat Keklik'in önemli tespitleri bulunmaktadır. Bunlar: (Keklik, 1986, s. 30-54)

- İslam kavramı sadece bir din ve inanç kavramı olarak kullanılmamaktadır. Daha geniş kapsamda bir felsefi akım olarak değerlendirilmektedir. Sadece İslam dininin kuralları içerisinde değerlendirilen felsefik yaklaşım olmanın dışında sosyolojik ve toplumsal birçok anlam barındırmaktadır.

- İslam kelimesi felsefe alanında bir çatı anlam ifade etmektedir. İslam medeniyetinin birden çok ulusun ve medeniyetin katkısı ile oluşması nedeni ile bu katkıları bir arada tutmak amacıyla kullanılan birleştirici bir çatı kavramdır.

- Türk-İslam felsefesi araştırılırken ya da kategorize edilirken her ne kadar ulusal bir birikimden bahsediliyor olsa dahi İslam kelimesi de kavramın içerisine dâhil edilerek bu düşünce dünyasının sadece Türk filozoflardan ibaret olmadığı ve bu medeniyete katkı sağlayan İslam düşünürlerinin kapsanması da amaçlanmıştır.

İslam dini evrensel bir dindir ve bir kavme ya da coğrafi bölgeye ait değildir. Bu nedenle İslam medeniyetinden bahsetmek aynı zamanda bu medeniyete katkı sağlayan birçok coğrafya ve yine bu medeniyetten etkilenmiş birçok coğrafyayı da içerisine almaktadır. Bu durum İslam medeniyetini bir dünya medeniyeti haline getirmekte ve tüm dünyanın ortak mirası olarak kabul edilmesini sağlamaktadır. İslam medeniyetinin dünyanın diğer tüm medeniyetlerine katkısı ve etkisi var ise özellikle Yunan felsefesinin de İslam felsefesi üzerine etkisi yadsınmaz. Hatta İslam felsefesi Yunan felsefesi ile Avrupa felsefesi arasında neredeyse bir köprü görevi görmektedir (Alper, 2006, s. 131-135). Ancak bu yaklaşımdan İslam felsefesinin sadece bir köprü görevi olduğu anlaşılmamalıdır. Aksine İslam felsefesi tüm bu adı geçen felsefelerden etkilenmiş ve özellikle Avrupa felsefesini etkilemiş özgün yapıda bir düşünce dünyasıdır.

Türklerin İslamiyet'e geçişinin ardından ortaya çıkan Türk-İslam düşünce sisteminin incelenmesinden önce Türklerin İslamiyet öncesi dönemini de ele almak gerekmektedir. Bu noktada değerlendirildiğinde Türklerin Düşünce Tarihi Ülken tarafından 3'e ayrılmaktadır. Bunlar: (Ülken, 2016, s. 7-8)

1. Paganist (Payen) Türk Düşüncesi: İslamiyet öncesi dönemi kapsamaktadır.

2. İslami Türk Düşüncesi: 8. yy'da 19. Yüzyıla kadar olan 1100 yıllık dönemi kapsamaktadır. Her ne kadar Türk düşüncesi olarak belirtilmiş olsa da bir ümmet düşüncesi temelidir. Farabi, İbn-i Sina, Nizamülmülk, Yusuf Has Hacib, İbn Arabi, Sadruddin Konevi, Mevlana gibi düşünürlerin eserleri mevcuttur.

3. Modern Dönem Türk Düşüncesi: Tanzimat öncesi dönem ile başlar ve Avrupa ile temasın yüksek olduğu ve devam ettiği dönemi kapsamaktadır.

Türk-İslam düşüncesinden bahsedildiğinde İslam düşünce yapısına Türk kültürü bakış açısı ile bakılması ve bu noktada Türklerin İslam medeniyetine yapmış olduğu katkıların ortaya konulması anlaşılmaktadır (Keklik, 1986, s. 26).

Türk-İslam medeniyetinin felsefik temellerinin şekillendirilmesinde ve belki de özellikle uzunca yıllar bir arada etkileşim halinde yaşamış olduğu İran ve diğer farklı mezheplerin kabul edildiği toplumlardan farklılaşan düşünce sisteminin temelinde Maturidi'nin düşünce sistemi bulunmaktadır. Türklerin düşünce dünyasında önemli bir yere sahip olan Maturidi 944 yılında Semerkand'da vefat etmiştir ancak görüşleri ve felsefesi kendisinden sonraki dönemde de etkisini sürdürmüştür. Ebu Hanife'ye dayanan bir öğretisi bulunmaktadır. Türklerin geleneksel inanışlarından olan Maniheizm, Budizm, Zerdüştlük (Togan, 1964, s. 20-64) gibi inanışları eleştirmiş ve tevhid inancını savunmuştur. Bu görüş özellikle tek ve Yüce Tanrı inancına sahip yerleşik hayata geçmiş olan Türklerin İslamiyet'i kabulünü kolaylaştırmıştır. Maturidi'nin günümüzdeki karşılığı şeklinde değerlendirilecek liberal bakış açısını din düşüncesine soktuğu savunulmaktadır. Eserleri Türkler arasında dini görüşün akılcı ve hoşgörüyü dayalı olmasını sağlamıştır. Maturidi'nin öğretisi, Türk havzasında bugün bile etkisini devam ettirmekte, Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş-ı Veli ve Yunus Emre gibi Türk mutasavvıflar ile Farabi ve İbn-i Sina gibi filozofların yetişmesini sağlamıştır. Şii/İsmaili fikirlerinin

Türk boyları üzerindeki etkisini azaltmış ve Türk boylarının Hanefi-Maturidi çizgisinde kalmasını sağlamıştır. Belirlemiş olduğu çizgi Selçuklu ve Osmanlı gibi büyük devletlerin fikir köklerini oluşturmuştur. Selçuklular döneminde Türkistan'ın her bölgesinde Maturidi'nin görüşlerini savunan eserler ortaya konulmuştur. Çünkü Maturidi görüşlerini Doğu Hanefi geleneği üzerine inşa etmiş ve bu da toplum tarafından kabul görmüştür. Maturidilik İslam öğretinin Türk geleneği ile birleştirilmesi olarak bazı düşünürler tarafından savunulmaktadır. XV. yy'da itibaren ortaya çıkan Şii-Sünni rekabeti Maturidi'nin ve onun felsefesinin yeniden önem kazanmasını sağlamıştır. (Kutlu, 2018, s. 110-118)

3. TÜRK-İSLAM DÜŞÜNÇESİNDE DEVLET KAVRAMI

Devletin tanımlanması, kavramsallaştırılması, devletin ne olduğu ve ne olması gerektiği konusu geçmişten günümüze düşünürlerin ilgi alanı olarak karşımıza çıkmıştır. Devletin tanımlanması ve konumlandırılması sadece devletin durumunu belirlememekte aynı zamanda hem insanın hem toplumun durumunu belirlemektedir. Bunun yanında devlet sosyal ve kültürel hayatı düzenleyen bir aygıt olarak aynı zamanda özel alanların belirlenmesi hususunda da önem taşımaktadır. Devletin varlığına ve alanına ilişkin olarak güncel tartışmalar devam etmektedir. Bu tartışmalar içerisindeki en önemli olguların başında devletin yetki alanı tartışması geliyor olsa da dikkat çekici bir husus devletin varlığına ilişkin gerçekliktir. Devletin yapılmış olan tanımlarına baktığımızda devlet:

- Amacı toplumsal düzenin, adaletin ve toplumun iyiliğinin sağlanması olan meşru otoritedir (Meray, 1975, s. 154)
- Marksist görüşe göre devlet bir sınıfın diğer sınıfa egemenlik kurma aracıdır. (Tanili, 1982, s. 3)
- Liberal bakış açısına göre gece bekçisidir. (Yayla, 2014, s. 188)

Yukarıda belirtilmiş olan devlet tanımlarının temellerini çoğaltmak ya da ideolojiler ve siyasi akımlar çerçevesinde devlet tanımlamasını artırmak mümkündür. Ancak bu noktada özellikle Türk-İslam düşüncesi içerisinde devlet tanımlamalarına yönelik bakış açısına biraz daha derinlikli biçimde bakmak daha uygun olacaktır.

Türk-İslam dünyası düşünürlerinden olan İbn-i Haldun devletin ancak güçlü olmak, kazanmak ve diğerlerine karşı galip gelmek amacıyla kurulduğundan bahsetmektedir. Bu nedenle tarafgirlik ve tutku devlette önemli kavramlar olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü devlet ancak bu şekilde kalpleri bir araya getirir ve güçlü olur. (Haldun, 2011, s. 7). Bu noktada güçlü lider ve güçlü liderin peşinden gitmek devletin güçlü olmasını sağlayacaktır anlayışı benimsenmektedir (Haldun, 2011, s. 8-11). Tarih sahnesine bakıldığında Peygamberlerin yolunda ilerlediği düşünülen ve dini aidiyetler ile yönetilen Roma, Osmanlı, Emeviler, Abbasiler gibi devletlerin başarıya ulaştığı savunulmaktadır. Bu bağlamda İbn-i Haldun devletin iki temel üzerine kurulduğundan bahsetmektedir. Bunlar: (Haldun, 2011, s. 85)

1. Güç ve taraftar: Ordu
2. Para: Ordu ve hükümdarın ihtiyaçlarını karşılamak için

Devlet kavramı ile neredeyse iç içe geçmiş bir kavram olarak karşımıza çıkan siyaset kelimesi birçok toplumda farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Türk düşünce sisteminde zaman içerisinde teşkilat ve idare kavramları ile birlikte kullanılmaya başlanmış olan siyaset kavramı, zaman içerisinde farklı anlamları da kapsar şekilde ortaya konulmuştur. Bu anlamlar hayvanların ehlileştirilmesi özellikle atın tımar edilmesi, düzen kurulması, teşkilatlanma ve cezalandırma işlemlerini kapsayacak şekilde değişik anlamlarda kullanılmıştır. (Nizamü'l-Mülk, 2020, s. 14) Dolayısıyla siyaset kelime Türk devletlerinde sosyal hayat içerisinde de yeri olan ve toplumun gündelik yaşamından uzak bir kavram olarak ortaya çıkmamıştır.

Türk-İslam düşüncesinin daha özeldir Hanefi/Maturidi düşüncesinin önemli düşünürlerinden olan Maturidi ilahi dinlerin temelini Allah olması nedeniyle Resuller ve Nebiler eli ile gelen yeniliklerin dinin aslını değiştirmediklerinden bahsetmektedir. O zaman değişen nedir? Sorusuna Maturidi değişenin yol yani şeriat olduğunu belirtir. Dolayısıyla peygamberden peygambere değişen öz değil sadece yoldur (Kutlu, 2018, s. 111-112). Bu bakış açısı hak dinleri bir bütün olarak ele almakta ve temelini iman ve ibadete dayandığını belirtmektedir. Ancak din sadece ibadete ilişkin olarak kurallar getirmemekte aynı zamanda sosyal hayat, hukuk ve ikili ilişkiler gibi birçok konuda bireyin ve toplumun hayatını düzenlemektedir. Bu noktada dinlerin ilahi temelleri ve inanç sistemleri benzer şekilde devam ederken, Resul ve Nebiler aracılığı ile yol ve yöntem değişikliğine gidilmiştir. Her ne kadar Hz. Peygamber ve devamında gelen dört halife döneminde böyle

olmasa da Maturidi “siyasi yetki” ve “diyanet yetkisinin” farklı kişilerde olduğundan bahsetmektedir. Bu durumu özellikle devlet yönetme konusunda tecrübeli olan soyu ve kavmi bu konuda saygın olan kişilerin yürütmesi gereken bir olgu olarak belirtmiştir. Soyun ve nesebin huy ve iyi davranış üzerinde etkisi olduğu düşüncesi ile seçkin bir bakış açısı ile bu yaklaşımın emaneti daha iyi koruma noktasında katkı sağlayacağını ve devletin daha iyi yönetiliyor olacağından bahsetmiştir (Kutlu, 2018, s. 113). Bu durum zaman içerisinde değişmiş ve özellikle halifelik makamı üzerinde din ve devlet temsiliyeti tek elde toplanmıştır. Bu şekilde devleti yöneten lidere manevi bir anlam ve görevde yüklenmiştir. Aynı zamanda bu durum devlet işlerinin din işleri ile paralel bir şekilde yürütülmesini zorunlu hale getirmiştir.

Nizamülmülk din ile devlet işlerini Maturidi'nin anlayışından farklı olarak tek kişide toplamıştır ve cihan hükümdarı anlayışına sahiptir. Bu nedenle hükümdar dünya işleri ve kamu düzeninden sorumludur. Toprak üstü yaşam ve yer altı kaynakları dâhil olmak üzere düzenin sağlanması ve adil biçimde kullanılması hükümdarın sorumluluğu altındadır. Tüm altyapı ihtiyaçları hükümdar tarafından düşünülür ve yerine getirilir. Böylece hükümdar halkın rızasını kazanır ve gök kubbede hoş bir seda bırakır (Nizamü'l-Mülk, 2020, s. 22). Her ne kadar yönetenler devlet zenginliklerini kendi malları gibi kullanabiliyor olsa da bu durum devletteki makamlarına sahip oldukları sürede ve halka hizmet ettikleri müddetçe geçerli olacaktır. Dolayısıyla iktidarda bulunduğu müddet içerisinde elde edilen devletin zenginliği kargaşa durumunda ya da tahttan ayrılması gerektiği durumlarda yanında götürme isteği ya da bu noktada atacağı adımlar halk ve devleti kuran diğer güçler tarafından devleti yıkmaya yönelik bir adım olarak kabul edilecek ve engellenecektir. (Haldun, 2011, s. 62-63). Bu durum hükümdarın halka hizmet ettiği sürece devletin zenginliklerinden yararlanabileceğini ve bunu yaparken zenginliğin halka da dağıtılması gerektiği kabulünü ön plana çıkarmaktadır. Dolayısıyla bu durum hizmet siyasetinin önemini her zaman korunmasını sağlamaktadır.

Türk Devletlerini tarihsel süreç içerisinde incelerken önemli bir dönemsel ayrım İslamiyet'in kabulüdür. Her ne kadar Türkler özellikle devlet yönetimi ve teşkilatlanma alanında İslam medeniyetine büyük etki ve katkı sağlamış olsa dahi İslamiyet'in kabulü Türkler üzerinde devlet kavramı ve devletin yönetimi alanında da değişikliklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Türkler tarih sahnesi içerisinde birçok devlet kurmuş ve özellikle devlet yönetimi, teşkilatlanma ve ordu sistemi gibi başlıklar üzerinden dünya tarihine ve medeniyetine önemli katkılar sunmuşlardır. Tarih sahnesinde İslam medeniyetine öncülük etmiş birçok Türk devleti olmakla birlikte Türkler İslamiyet öncesinde de birçok devlet kurmuşlar ve yönetmişlerdir. İslamiyet öncesinde kurulan Türk devletlerinin büyük çoğunluğu birbirlerine yakın bir coğrafya üzerinden kurulmuş ve bu şekilde devlet yönetimi, kültür ve medeniyet alanında bir devamlılık ortaya çıkmıştır. Türkler İslamiyet öncesinde genel olarak “Gök Tanrı” dinini benimsemişlerdir (Öztürk, 2018, s. 40). Ancak Türklerin arasında farklı inanç sistemine bağlı olanlar da mevcut olmuştur. Bu durum çok geniş çaplı olmamak ile birlikte İslamiyet sonrasında da kendisini göstermiştir. Türk devletleri kadim Türkistan toprakları olarak anılan coğrafyada genel olarak kurulmuş ve yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu devletlerin kuruldukları alanlar ve haritalar incelendiği takdirde benzer coğrafyalarda bir nevi birbirlerinin devamı niteliğinde ortaya çıkmış devletler olduğu görülmektedir. Bu durum her ne kadar Türk toplumları arasında bir rekabet olduğu gerçeğini ön plana çıkarmış olsa dahi aynı zamanda kültürel ve teşkilatlanma anlamında birbirlerinin devamı niteliğini taşıdığını göstermektedir. Böylece bir önceki devletin tecrübeleri yeni devletlere aktarılmış ve bu şekilde tarihi mirasın gelişerek yoluna devam edebilmesi sağlanmıştır. İslamiyet öncesi Türk toplumlarının kolay teşkilatlanabilmesinin temel sebeplerinden birisi göçebe bir toplum olması iken bir başka temel sebep ise coğrafi ve kültürel ortaklığın getirmiş olduğu tecrübe devamlılığıdır. İslam öncesi Türk toplumlarında hükümdar yetkilerini Tanrı'dan alır ve Tanrı adına işlerini yürütür. Adil olmalı ve adil davranmalıdır. İslam sonrası Türk devletlerinde de benzer özellikler ön plana çıkarılmaktadır. Özellikle Türk-İslam medeniyetinin önemli devlet adamlarından olan Nizamülmülk bu noktada hizmet siyasetini ön plana çıkarmış ve hükümdarın adil olmasından ve halkın içerisinde olmasından bahsetmiştir. Sadece kendi yaptıklarından değil göreve getirdiği kişilerin yaptıklarından da hükümdarı sorumlu kılmıştır. Nizamülmülk'ün en önem verdiği konu adalettir ve devletin temelini adalet olduğunu savunur.

Türkler VII. Yüzyılın ortasından itibaren İslamiyet ile yakından temas etmeye başlamışlardır. Ancak kitlesel halde İslamiyet'in kabulü X. yüzyılın ortalarından itibaren başka bir ifade ilk temastan yaklaşık 300 yıl sonra başlamıştır. Özellikle Abbasiler döneminde Türklerin İslamiyet ile olan ilişkileri daha fazla gelişmeye başlamış ve zaman içerisinde Türkler İslam coğrafyasının önemli bir aktörü haline almıştır. Türk-İslam devletleri dünya tarihi açısından oldukça önemli devletlerdir. İslam kültürünün Türk kültürü ile harmanlanması, İslam kültürünün Batı medeniyetine tanıtılması/aktarılması ve İslam medeniyetine yapılan

özgül katkıları ile dünya medeniyet mirasına oldukça önemli katkılar sunmuşlardır. Selçuklu ve Osmanlı devletleri Anadolu, Balkanlar ve Avrupa'nın içlerine İslam dininin ve kültürünün yayılmasını sağladıkları gibi Gazneliler Devleti ise Hindistan üzerine yaptığı seferler ile İslam dininin bu coğrafyada yayılmasına katkı sağlamıştır. Osmanlı Devleti üç kıtaya yayılan İmparatorluk toprakları ve Hilafet makamını temsil etmesi ile bir cihan İmparatorluğu olarak İslam dininin ve kültürünün Türk kültürü ile harmanlanmış halini dünyaya yaymıştır. Ayrıca bünyesinde bulunan geniş coğrafi alan ve bununla beraber etkileşimde bulunduğu birçok topluluk vasıtası ile Türk-İslam kültürünün gelişmesine katkı sağlamıştır.

Devlet kurma ve yönetme konusunda İslamiyet öncesi dönemde de oldukça başarılı bir tarihi mirasa sahip olan Türkler İslamiyet'in kabulü ile daha yakın temas halinde buldukları Fars ve Arap toplumlarının tecrübelerini de olumlu biçimde bünyelerine katarak çağını etkisi altına alacak teşkilatlanma yapısına kavuşmuştur. Türk-İslam devletlerinin yönetim özellikleri, teşkilat yapısı ve yönetim felsefesi kapsamında yapılan incelemeler doğrultusunda karşımıza sıkça çıkan bazı kavramlar bulunmaktadır. Bu kavramlar devletin oluşturulması ve yönetilmesi aşamasında hem hükümdar hem de toplum nezdinde kabul gören hatta bazı durumlarda devletin kurulması, güçlenmesi ve temellendirilmesi hususunda temel dayanak olarak kabul edilmektedir. Bu kavramlar güncel olarak Türk-İslam düşünce hayatı içerisinde güncel siyasi tartışmalarda da önemini korumakta ve karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Türk-İslam düşünce tarihinde devlet kavramı beş başlık altında incelenmiştir. Bunlar:

- Dava Kavramı
- Toplumsal Yapı ve Yöneten Sınıf
- Devletin Ömrü
- Ekonomi Yaklaşımı ve Hukuk
- Devletin Teşkilat Yapısıdır.

3.1. Dava Kavramı

İslamiyet öncesi Türk devletlerinde Kağan ya da Hakan olarak adlandırılan hükümdarın yönetme yetkisini Tanrı'dan aldığı ve Tanrı adına halkını yönettiği savunulurdu. Bu yaklaşım hükümdarın gücünü ve otoritesini artırmakta, yaptığı işlerin sorgulanmasının önüne geçmekte aynı zamanda hükümdara ilahi bir sorumluluk ve denge mekanizması sağlamaktadır. Hükümdar yaptığı her işi attığı her adımı Tanrı adına yapması nedeniyle yanlış yapmamak ya da adil olmak zorunda kalmıştır. (Taş, 2018, s. 86-87) Bu durum ve bu gelenek İslamiyet sonrası Türk devletlerinde de -ki bunların arasında Selçuklu ve Osmanlı gibi İmparatorluk seviyesine ulaşan ve dünya tarihi açısından oldukça önemli devletler de bulunmaktadır- devam etmiştir. Bu devletlerin hükümdarlarının da benzer şekilde yönetme yetkisini Allah adına kullandıkları kabul edilir. Hükümdarlar Allah'ı ve ilahi yolu temsil ettikleri anlayışı ile halklarını yönettiklerini belirtmektedirler (Nizamü'l-Mülk, 2020, s. 18). Bu durum özellikle hükümdara ya da yönetene bağlılığı Allah yolunda bir dava misyonuna çevirmektedir. Çünkü yönetenin temel amacı Allah'ın emirlerini dünyaya yaymak, Gaza ve Cihad kavramları ile İslamiyet'i yaymak ve yüceltmektir. Dava kavramının özellikle savaşçı motivasyonu artırması oldukça önemlidir. Çünkü bu durum tarih boyunca birçok kez tekrarlanmış ki Hz. Peygamber zamanından başlamak üzere İslam tarihinde de örnekleri mevcuttur. Her zaman inanan ve tutkulu bir topluluk sayıca az bile olsa inancı az olan kalabalık gruba karşı galip gelecektir. Bu durum dava kavramı ile "Hak yolunda" bir hareket olarak Allah'ın rızasını kazanmak için yapılan mücadeleyi ortaya çıkartır. İbn-i Haldun bu durumun savaş meydanındaki dayanışmayı güçlendireceğini, motivasyonun artacağını ve bu asabiyetin (İbn-i Haldun'un asabiyet kavramı: İnsanda bulunan din, milleti vatan, soy ve aile gayretidir. Bunları ve başka mukaddes değerleri koruma duygusudur.) ölüm korkusunu ortadan kaldıracağını ve bu gözü kara yaklaşımın zaferi getireceğine değinmektedir (Haldun, 2011, s. 9). Her ne kadar modern çağda bu durum tartışılır olsa da özellikle eski dönemler İslam dünyasında devletin taraftarlarının çokluğu ile gücü doğru orantılı olarak değerlendirilmektedir. Özellikle modern askeri teknolojilerin gelişmemiş olması göğüs göğüse çarpışmanın önemini artırmakta ve bu durumda ne kadar çok gözü kara askeri varsa savaş meydanından galibiyet ile çıkacağına işaret olarak algılanmaktadır. Bu nedenle özellikle dava kavramı kapsamında "asabiyet" duygusuna sahip olanların çok olması devletin genişlemesi ve gücünü koruması noktasında temel argüman olarak ortaya çıkmaktadır (Haldun, 2011, s. 16).

3.2. Toplumsal Yapı ve Yöneten Sınıf

İslam dünyasında demokrasiye yönelik tartışmalar güncelliğini korumaktadır. Özellikle Batı tarzı demokrasi yaklaşımı bazı İslami düşünürler tarafından eleştirilmekte ve İslam geleneğine aykırı olduğu yönünde yaklaşım ortaya konulmaktadır. Aynı zamanda Batı icadı olması nedeniyle temkinli yaklaşılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Kutub, 2014, s. 12 ve Koyuncu, 2018, s. 130-131). Ancak Müslüman topluluklarda kitlesel olarak ya da düşünür temelli olarak demokrasiye uzak durmayan düşünürler bulunmaktadır. Özellikle Kur'an-ı Kerim'de geçen meşveret kavramı üzerinden İslam'da istişare kültürünün Batı'dan çok daha önce olduğundan bahsedilmektedir (Gannuşi, 2010, s. 49). Ancak her ne kadar farklı bakış açıları ortaya konulmuş olsa dahi İslam devletlerinin yönetene karşı yaklaşımı her zaman daha otoriter bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Çünkü farklı grupların ve çok çeşitli toplulukların bulunduğu toplumlarda devlet kurmanın ve yönetmenin zorluğundan bahsedilmiştir ve bu durumda güçlü bir devlet ortaya çıkmayacağı belirtilmiştir (Haldun, 2011, s. 20-21). Yönetici sınıfın toplum içerisinde güçlü olanın hakkı olduğu kabulü ön plana çıkmaktadır. Bu durum günümüzdeki modern demokrasi yaklaşımına aykırı olarak kabul edilmektedir. Ancak bu durum devletin ve toplumun yararına kabul edilmekte ve ancak bu şekilde devletin başarılı olabileceği savunulmaktadır. Aşiretlerinin ya da devletlerinin başına geçen kimse zaman içerisinde kibre kapılıp, gücü tek elde toplamaya meyillidir. Bu durum onu istişare kültüründen uzaklaştırmaktadır. Bu durumun insanın doğası gereği ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Ancak böyle bir durum olsa bile devlet varlığını ve gücünü devam ettirecektir aksi takdirde çok sayıda yönetici ortaya çıkması ya da çatlak sesler olması birliği bozacaktır. Bu durum yine dini bir atf kullanılarak Allah'ın birliği ile açıklanmaktadır ve "Eğer Allah'tan başka yaratıcılar olsa idi kâinatın ahengi kesinlikle bozulacaktır" şeklinde ifade edilmektedir (Haldun, 2011, s. 26). Bu yaklaşım yönetenin otoriterleşme eğiliminin normal olduğunu kabul etmek ile birlikte devletin ve toplumun güçlenmesi için kabul edilmesi gereken sonuç olarak ortaya konulmaktadır. Devleti yönetenlerin ve iktidar sahiplerinin devletin zenginliklerinden yararlanmasının doğal olduğu ve özellikle diğer devletlere karşı gösteriş ve ihtişamın önemli olduğu savunulmaktadır (Nizamü'l-Mülk, 2020, s. 19). Saraylar, büyük devlet sembolü yapılar, havuzlar, bahçeler inşa edilir. Güzel kıyafetler ve lüks yaşam iktidarın ve devletin gücünü gösteren olgular olarak kabul edilmektedir (Haldun, 2011, s. 28-30). Devleti yönetenlerin ve kurucuların eskiden çektikleri sıkıntıları ve yoklukları çok fazla dile getirmemesi ve mevcut durumu yaşamaları gerektiği belirtilmektedir. Nizamülmülk devlet idarecilerinin hata yapma lükslerinin olmadığından bahseder. Bu durumun ehemmiyetini yöneten tarafından yapılan hatanın sıradan bir insan tarafından yapılan hatadan Allah katında daha büyük olduğu şeklinde betimleyerek dile getirmiştir. Çünkü sıradan insanın hatasının sonuçları genellikle bireysel olurken yönetenin hatası bir millete mal olabilir şeklinde görüş belirtmiştir.

3.3. Devletin Ömrü: Devlet Doğar Büyür ve Ölür

Devletlerin de insan gibi bir yaşam döngüsüne sahip olduğu kabul edilir (Haldun, 2011, s. 36). Bu durum doğal kabul edilir çünkü devletin ilk zamanlarında devlet içerisindeki bütün güçler devleti kurmak ve güçlendirmek için hep birlikte "dava" düşüncesi ile hareket ederler. Ancak belirli bir süre sonra içlerinden bir kişi ve bu kişinin ait olduğu grup iktidarı ele geçirir ve diğerlerinin önüne geçer. Bu durum neticesinde devlet güçlenmeye ve zenginleşmeye devam eder. Ancak iktidarın lüks, ihtişam ile birlikte getirdiği bazı alışkanlıklar ve rehavet ortaya çıkmaktadır. Bu durum devlet düzeninin bozulması ile birlikte ekonomik yönden de devletin gerilemesine neden olur. Lüks ve ihtişama kapılan iktidar eskisi kadar sıkı bir biçimde devleti kontrol altına alıp başarılı bir şekilde onu yürütemez ve bunun sonucunda "dava" zarar görmeye başlar. Devlet hantal bir yapı halini alır ve ihtiyaçlamaya başlar (Haldun, 2011, s. 31). Bu durum iktidarda bulunmayan güçlerin iktidar iştahını kabartır ve artık devlet için eskisi kadar gözü kara şekilde savaşma ve hizmet etme devri son bulmaya başlar. Yapılan hizmet maaş karşılığı sıradan bir işe dönüşmeye başlar ve bu durum artık başarıdan uzaklaşılması sonucunu doğurur. Bunun yanında yönetimde güç kaybı ile zillet baş göstermeye başlar ve durum iktidar rekabetinin ortaya çıkması sonucunu doğurur (Haldun, 2011, s. 31). İbn-i Haldun devletin ömrünü insan ömrü üzerinden hesaplamaktadır. Ortalama bir insan 120 yıl olduğundan ancak bu durumun gökbilimi incelemelerine göre 80 ya da 100 arası olabileceğinden bahsetmiştir. Ayrıca bir hadis-i şerifte İslam ümmetinde bulunanların ömrünün 60-70 yıl arası olduğundan bahsedildiğini belirtmiştir. Bu hesaplamalar ile birlikte yine astroloji kaynaklı olarak devletlerin ömrünün 3 neslin üzerine çıkmayacağı sonucunu ortaya koymuştur (Haldun, 2011, s. 36). İbn-i Haldun'un hesabı doğrultusunda bir devletin ömrü yaklaşık olarak 200-300 yıl arasında olacaktır. Bu durumun temel dayanağı olarak nesillerin zaman içerisinde değişen özellikleri gösterilmiştir. İlk nesil oldukça atılgan ve gözü kara olarak devleti kurmuştur. İkinci nesil

ise zenginleşme ile birlikte ilk nesil kadar gözü kara olmasa da yine de ilk neslin bazı özelliklerini taşımaktadır ancak zenginleşme ile bozulmalarda başlamıştır. Üçüncü nesil ise ilk neslin çektiği zorluklardan hiç haberdar değildir ve artık o eski “dava” sahiplenmesi bulunmamaktadır bu nedenle artık devlet güçsüzleşmektedir. Bu durumun sonucu olarak üçüncü nesil devleti yöneten son nesil olduğu kabul edilmektedir.

3.4. Ekonomi Yaklaşımı ve Hukuk

Devlet kalkınma ve medeniyetin hammaddesi olarak kabul edilmektedir (Haldun, 2011, s. 67). Her ne kadar iktidarın ve yönetenlerin otoritesinin kabul edilmesi hususunda telkin olsa ve iktidar sahiplerinin gücü kendi lehine kullanması noktasında baştan bir kabul olsa da özellikle Allah'ın yeryüzünde zulmü yasaklamış olduğu önemle vurgulanmaktadır. Eğer zulüm olursa yeryüzünün virane olacağından bahsedilmektedir. Bu noktada dinin temel gayeleri İbn-i Haldun tarafından şu şekilde aktarılmıştır: (Haldun, 2011, s. 74)

- Dini korumak
- Canı korumak
- Akli korumak
- Nesli korumak
- Mal ve serveti korumak

Yukarıda sayılan ilkeler göz önünde bulundurulduğunda İslam devletlerinde bulunan yönetim anlayışının eski çağlarda dahi günümüzün modern demokrasi değerleri olarak kabul edilen liberal demokrasi ilkelerini kapsayacak şekilde haklar ve devlet düzeninden bahsedildiği fark edilmektedir. Modern demokrasinin temel değerleri olarak kabul edilen liberal yaklaşıma uygun olarak ortaya konulan tutum sadece bu kapsamda kalmayıp ekonomik alanda da kendisini hissettirmektedir. Özellikle İslam öğretisinin usulüne uygun ve dürüst yapılan ticareti her zaman desteklediği bilinmektedir. Bunun yanında her ne kadar hükümdarın devletin zenginliklerine hâkim olma ve bu zenginlikleri dilediği gibi kullanma hakkı olsa da devletin doğrudan ticaret yapması ve piyasada bir aktör olarak aktif hareket etmesi doğru bulunmaz. (Haldun, 2011, s. 53-58) Bu durumun haksız rekabete neden olacağı ve diğer tüccarların devletin aktif olduğu alanlarda rekabet gücünü kaybedip iş yapamayacağı ve bu durumun uzun vadede azalan vergiler ve istihdam ile hem devlete hem topluma zarar vereceği yaklaşımı ortaya konulmaktadır. Her ne kadar devletin zenginliği hükümdarın olarak kabul ediliyor olsa da özellikle hükümdarın gücünü kaybetmeye başladığı dönemlerde servetini başka ülkelere kaçırma ve kendisinin de ülkesini terk etme eğilimi gösterebileceğinden bahsedilmektedir. Ancak bu durum pek mümkün olamaz çünkü halk bunu hisseder ve sürekli olarak gözü hükümdarın üstünde olur (Haldun, 2011, s. 62-66). Bu durum karşılıklı güveni zedeler ve devleti yıkıma götürür. Bir nevi hükümdara ülkenin zenginliklerini kullanma ve sahiplenme yetkisi ülke sınırları içerisinde ve ülkeyi yönettiği sürece tanınmaktadır. Adalet kavramı devlet yönetiminde hem sosyal hem de ekonomik anlamda kullanılmaktadır. Modern demokrasilerin önemli liberal ekonomik ilkelerinden olan mülkiyet hakkı Türk-İslam düşüncesinde hem emek hem de mal açısından adalet duygusunun temeli olarak kabul edilir. Bir kişiyi zorla çalıştırmak, çalıştırıp emeğinin karşılığını vermemek, devletin tüccarlardan çeşitli bahaneler ile malları piyasa değerinden düşük alması ya da elindeki malı tüccarlara gücünü kullanarak yüksek fiyata satması zulüm olarak kabul edilir ve devleti yıkıma götürecektir felaket olarak kabul edilir. Türk-İslam Devlet geleneğinin önemli devlet adamlarından Nizamü'l-Mülk adalet duygusuna oldukça önemli atıfta bulunmaktadır. Bu noktada memleket yönetiminin belki küfür ile bile yönetebileceğini ama asla zulm ile yönetilemeyeceğine açıkça vurgu yapmaktadır (Nizamü'l-Mülk, 2020, s. 7). Nizamü'l-Mülk'e göre adalet kavramı oldukça önemlidir, ülkedeki kargaşa ve adaletsizlik ile doğrudan ilgili olmasa bile her zaman hükümdar sorumludur. Ülkesinde kamu düzenini sağlamak ile mükelleftir. Memleketin yıkılmasındaki temel nedenlerden birisinin halkın padişaha ulaşmasındaki zorluk olarak belirtir (Nizamü'l-Mülk, 2020, s. 23). Padişah olup bitenden haberdar olmalı ve halkını her daim dinlemelidir. Ancak bu şekilde adalet duygusunun oluşacağı savunulur. Padişah kendisinden uzak bölgelerde bile olsa yönetenlerin yaptıklarından ve halkın sorunlarından haberdar olmalı ve görevlendirdiği kişilerin davranış ve kararlarını kontrol altında tutmalıdır. Çünkü padişah görevlendirdiği kişilerin yaptığı zulümlerden de onlar kadar hatta daha fazla sorumludur. Hele bir de bu zulümlerden haberi olup ses çıkarmaz ise zalimlere ortak, eğer haberdar olmayacak kadar yönetim gücünü kaybetmiş ise ahmak, aymaz, kara cahil kabul edilir (Nizamü'l-Mülk, 2020, s. 23). Yöneten özellikle padişah ülkedeki sorunlardan doğrudan haberdar olup hatta sorunun büyük ya da küçük olmasına bakmadan bizatihi kendisi ilk kaynaktan dinleyerek gerekli soruşturmayı yapıp hiçbir aynım yapmadan cezasını verirse bu durumda hiçbir yöneticinin

hata yapma gafletinde bulunmayacağı ve işlerini azami dikkat ile yerine getireceğine inanılır. Bu yaklaşım günümüzde sıklıkla vurgulanan sosyal adalet, hukukun önünde eşitlik ve dezavantajlı grupların haklarının korunması gibi kavramların eskiden itibaren Türk-İslam devlet geleneğinde önem arz ettiğini ortaya koymaktadır. Nizamülmülk bu hususa bir örnek olarak padişahın haksızlığa uğrayanlarla ilgili şikâyetlerin arttığı ve bu durumun kendisine iletilmesinde eksik kaldığı ya da kasıtlı saklandığı düşüncesi ile haksızlığa uğrayanların kırmızı giyinip kendisinin filin üstünde beklediği bir ovaya gelmelerini söylediğinden bahsedilir. Böylece padişah bizatihi halkın sorunlarını bilmiş olacak ve özen gösterdiği hakkaniyetli davrandığı anlaşılacaktır (Nizamü'l-Mülk, 2020, s. 18). Bu durum dini bir gereklilik olarak da kabul edilmektedir. Çünkü hesap günü yönetenlerin yönetilenlerin memnuniyetine göre hesap vereceğine inanılır.

3.5. Devletin Teşkilat Yapısı

Türk-İslam Devlet geleneğinde monarşik bir yapı hâkimdir. Teokratik olarak yönetilen devlette her şey hükümdarın sözüne bağlı olmak ile birlikte meşveret ve Şur'a kültürü özellikle Kur-an'ı Kerim'de geçmesi nedeniyle kabul gören istişare alanları olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle devleti yönetmeye aday şehzadelerin ve devlet görevlilerinin yetişmesinde ilmi, dini, dünyevi ve siyasi eğitimler verilmektedir. Ayrıca hükümdarların ve şehzadelerin muhakkak bir sanat ve zanaat öğrenmesi noktasında eğitimler yapılmaktadır. Türk-İslam devletlerinde hükümdarın yanında divan bulunur. Bazı farklılıklar olmak ile birlikte Sasaniler, Gazneliler, Selçuklular ve Osmanlılar'da birbirlerine çok benzeyen bir teşkilat yapısı ve devlet yönetimi anlayışı bulunmaktadır (Armaoğlu, 2018, s. 13-14). Temel İslam ananelerine bağlı divan içerisinde iş bölümünün olduğu ve taşraya doğru yetki devrinin yapıldığı bir yönetim anlayışı ön plana çıkarılmaktadır (Çay, 2009, s. 2-6). Özellikle eyalet sistemi ile ayrılan alanlarda işlerinin belirli kısımlarında özerklik tanınmış ve buralarda divan benzeri meclisler ve iş bölümleri oluşturulmuştur. Bu yaklaşım günümüzdeki federasyon biçimlerini çağrıştırmak ile birlikte adem-i merkeziyetçi bir yapı olarak kabul edilmektedir. Tarihçi İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu durumu Osmanlıların Anadolu'daki Hristiyan varlığını ve yönetim biçimlerini, kültürel ve sosyal yapılarını bozmaması ile örneklemiştir ve böylece Balkanlar'a uzun süreli ve kolayca hâkimiyet kurabilme imkânına eriştiğinden bahsetmiştir (Uzunçarşılı, 1982, s. 185). Ordu geleneği ve ordunun bizatihi kendisi hem İslamiyet öncesi Türk devleti için hem de İslamiyet sonrası Türk-İslam Devletleri için önem arz etmektedir. Türkler İslamiyet öncesi kazanmış oldukları savaşçı yapıları ve ordu millet özelliklerini İslamiyet sonrasında da korumuş ve bu sayede İslam dünyasının liderliğini eline geçirmiştir. Özellikle devlet yönetimi, ordu yönetimi ve toprak yönetimi açısından devletin başarısının en önemli temeli ikta ve tımar sistemidir. Her ne kadar öncesindeki devletlerde de benzer şekilde uygulamalar bulunuyor olsa dahi Selçuklu Devleti zamanında Nizamülmülk tarafından düzenlenerek devlete ve topluma faydalı bir yapı ortaya çıkarılmış ve bu yapı devamında Osmanlı İmparatorluğu'na önemli katkılar sağlamıştır (Kafesoğlu, 1977, s. 332). Nizamülmülk her kudretli padişahın arkasında muhakkak akıllı, başarılı ve güvenilir ve onu destekleyen bir yardımcısı olması gerektiğini savunur ve bunu peygamberlerin hayatlarından örneklemiştir. Devlet yönetiminde padişahın sözü kanun olsa dahi yardımcıları ve teşkilat yapısı ile bu durum dengelenmekte ve yönetimde padişaha yardımcı olunmaktadır (Abdulsamet Yaman, 2018, s. 163-166). Benzer yaklaşım devlet yönetim teşkilatı ve felsefesi bakımından Selçuklu Devleti'nden önemli bir miras devralmış olan Osmanlı Devleti'nde de görülmektedir. Bu durumun devletin başarısına da doğrudan yansıdığı gerçeği yadsınamaz bir durumdur. Selçuklu ve Osmanlı Devletleri'nin başarılı dönemleri incelendiğinde padişahların işlerini kolaylaştıran ve doğru şekilde yönlendiren ikinci adamları ve iyi bir yönetici kadroları olduğu gerçeği görülmektedir.

4. SONUÇ

Türklerin İslamiyet'i kabulünün ardından iki medeniyet birbirlerine neredeyse tam anlamda entegre olmuştur. İslamiyet öncesi geleneksel yapısı nedeniyle Türkler İslam dinini ve medeniyetine kolayca entegre olabilmıştır Türkler göçebe oldukları dönemde ve sonrasında birçok coğrafyaya yayılmış ve farklı kültürler ve medeniyetler ile etkileşime girmiştir. Bu etkileşim sonucunda İslamiyet dışında farklı din ve inanç sistemlerini benimseyen Türkler kendilerine has özelliklerini kaybetmeye başlamış ve büyük oranda asimile olmuşlardır. Ancak İslamiyet'i kabul eden Türkler geleneksel özelliklerini korumaya devam etmişler hatta bu durumu bir adım öteye taşıyarak geleneksel özelliklerini İslam medeniyetine taşımışlardır. Özellikle devlet yönetimi, teşkilatlanma ve askeri anlamda Türkler İslam medeniyetine ve diğer İslam devletlerine önemli katkılar sağlamışlardır. Ancak bilim ve felsefe alanında özellikle göçebe kültüründe etkisi ile Türkçe etkili olamamış ve Türk-İslam dünyasından çıkan eserler genelde Arapça olarak ortaya konulmuştur. Ancak

özellikle Farabi gibi düşünürler Türklüklerini büyük oranda ortaya koymuş ve ümmet içerisinde kendilerine has özellikleri korumuşlardır.

Türklerin hem İslamiyet öncesi dönemlerinde hem de İslamiyet'i kabulünün ardından birçok devlet kurdukları görülmektedir. Bu devletlerin her iki dönem içinde genel özelliklerinde benzerlik bulunmaktadır. Özellikle adalet kavramı bu noktada önem arz etmektedir. Yönetenlerin adil olması önemli bir husus iken aynı zamanda yönetim zafiyeti olmaması adına yönetenlere karşı çıkmakta onaylanmamaktadır. Padişahlara ve yöneticilere modern anlamda bir hukuki sınır ya da denge mekanizması koyulmamış olsa da bu durum manevi anlamda Allah'a hesap ve vicdan kavramları ile dengelenmektedir. Devlet oldukça önemli bir kavram olarak kabul edilmek ile birlikte zaman içerisinde devletin yıkılabileceği gerçeği de kabul edilmektedir. Ancak bu noktada yönetim kabiliyeti ve köklerin kaybedilmemesi ile yeniden bir devlet ile halkın yola devam etmesi gerçeği önemsenmektedir.

Günümüz Batı bakış açısı ile Türk-İslam düşüncesi ve devlet yapılanması değerlendirildiğinde demokrasiden ve insan haklarından oldukça uzak otoriter bir yapı ortaya konulmaktadır. Ancak günümüzün Batılı liberal demokrasi değerleri olarak kabul edilen mülkiyet hakkı, ırz ve namusun korunması, sosyal devlet anlayışı kapsamında gelir adaletsizliğinin ortadan kaldırılması ve yaşam hakkı gibi temel insan haklarını kapsayan haklar bundan yüzyıllar öncesinde dahi Türk-İslam devletlerinde mevcut olarak bulunmaktadır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim biçimi ve teşkilatlanma yapısı günümüzde Batılı toplumların inceleme alanları içerisinde bulunmaktadır. Yine günümüzde Batılı anlamda liberal piyasa ekonomisinin temeli olarak kabul edilen devletin küçülmesi yaklaşımı Türk-İslam devletlerinde uzunca bir süre önce kabul edilen bir prensip olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum özellikle piyasa da iş yapan tüccarların rekabet güçlerinin azalması nedeniyle dengeyi bozacağı varsayımı üzerinden ortaya konulmaktadır. Bu durum günümüzde geçerli olan liberal ekonomik politikaların dayanaklarının çok uzunca bir süre önce Türk-İslam devletleri tarafından fark edildiğini ortaya koymaktadır. Ki bu noktada kıyaslama geçmiş Türk-İslam devletleri ile günümüz Batılı toplumları arasında yapılmaktadır ilgili dönem Batılı devletlerin siyasi, askeri ve ekonomik durumları ile kıyaslandığı takdirde devlet ve devlet yönetimine yönelik olarak bakış açısından oldukça farklılık olduğu çok net biçimde anlaşılacaktır. Bu durum sadece devletin yönetilmesi ve teşkilatlanması şeklinde değil devlet ile toplum arasındaki ilişkiler nezdinde de kendisini ortaya koymaktadır.

Etik Beyan: *Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer aldığı beyan ederiz. Aksi bir durumun tespiti halinde Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.*

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %100

Çıkar Beyanı: Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

KAYNAKÇA

- Abdulsamet Yaman, E. A. (2018). Selçuklu Devleti'nin Yönetim Yapısı. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*(40), 157-171. doi:10.17498/kdeniz.436355
- Alper, Ö. M. (2006). Himi Ziya Ülken'in İslam Felsefesi Yorumu: İslam Felsefesi Tarih Yazımına Bir Örnek. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(14), s. 124-146.
- Armaoğlu, F. (2018). *Türk Siyasi Tarihi 3. Baskı*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Bayraktar, M. (1997). *İslam Felsefesine Giriş*. Ankara: TDV Yayınları.
- Çay, A. M. (2009). *Türkiye Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı Devlet Teşkilatı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi.
- Gannuş, R. E. (2010). *Laiklik ve Sivil Toplum*. (G. Topçu, Çev.) İstanbul: Mana Yayınları.
- Haldun, İ. (2011). *Devlet* (4. Baskı b.). İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Kafesoğlu, İ. (1977). *"Nizamülmük" İslam Ansiklopedisi*. Ankara.

- Keklik, N. (1986). *Türkler ve Felsefe Türk İslam Felsefesi*. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.
- Koyuncu, A. A. (2018). *İslamcılık ve Demokrasi*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Kutlu, S. (2018). Türkistan'da Türk Düşüncesi Maturidi. Ö. Bozkurt içinde, *Türk İslam Düşüncesi Tarihi* (s. 97-119). İstanbul: Divan Kitap.
- Kutub, S. (2014). *İstikbal İslam'ındır*. (H. F. ULUS, Çev.) İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- Meray, S. L. (1975). *Devletler Hukukuna Giriş* (Cilt I). Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Nafi, B. M. (2012). *İslamcılık*. (B. ALDİYAİ, Çev.) İstanbul: Yarın Yayınları.
- Nizamü'l-Mülk. (2020). *Siyasetname* (15. Baskı b.). (M. T. Ayar, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özkan, A. A. (2018). Türk İslam Coğrafyasında Dil, Edebiyat ve Kültür. Ö. Bozkurt içinde, *Türk İslam Düşüncesi Tarihi* (s. 63-81). İstanbul: Divan Kitap.
- Öztürk, E. (2018). Türk İslam Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı. Ö. Bozkurt içinde, *Türk İslam Düşüncesi Tarihi*. 39-61: Divan Kitap.
- Sayılı, Ö. B. (2018). Türk İslam Düşüncesi Tarihine Giriş. Ö. Bozkurt içinde, *Türk İslam Düşüncesi Tarihi* (s. 13-39). İstanbul: Divan Kitap.
- Tanili, S. (1982). *Devlet ve Demokrasi*. İstanbul: Say Kitap.
- Taş, İ. (2018). İslam Öncesi Türk Düşüncesine Bakış. Ö. Bozkurt içinde, *Türk İslam Düşüncesi Tarihi* (s. 81-94). İstanbul: Divan Kitap.
- Togan, N. (1964). Peygamber Zamanında Şarki ve Garbi Türkistanı Ziyaret Eden Budist Rahip Hüen-Çang'ın Bu Ülkelerin Dini ve Siyasi Vaziyetlerine Ait Yazıları. *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, IV, s. 20-64.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1982). *Osmanlı Tarihi* (4 b., Cilt 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Ülken, H. Z. (2016). *Türk Tefekkürü Tarihi* (2. Baskı b.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2020). *İslam Düşüncesi "Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalarına Giriş"* (6. b.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Yavuz, K. (2002). *Hacib Böyle Dedi*. İstanbul: Mostar.
- Yayla, A. (2014). *Liberal Bakışlar*. İstanbul: Profil Yayıncılık.

IMPACT OF COVID-19 ON COMMERCIAL RELATIONS BETWEEN CHINA AND TURKEY

COVID-19'UN ÇİN VE TÜRKİYE ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLERE ETKİSİ

İlayda ŞAHİN^a, Sait ŞAHİN^b

^aPostgraduate, Hebei University of Economics and Business, International Trade, Hebei, China.

ORCID: 0000-0002-6425-7935

E-posta: ilydassahin86@outlook.com

^bInstructor, Northwest University, Institute of Middle East Studies, Xian, China.

ORCID: 0000-0003-4115-7461

E-posta: sait_sahin46@hotmail.com

ABSTRACT

Purpose - COVID-19, which deeply affects international trade and national economies, has turned into a crisis with the restrictions imposed by countries. During the pandemic, it is aimed to make an original research by examining bilateral commercial relations between China and Turkey and the situation of each both country's economy.

Methodology – Qualitative and quantitative data collection methods were used in the study.

Findings – It seen the increase at 15.70% in exports by Turkey to China and 32.16% in imports from China in 2020 Dec compared with the same month in 2019. Turkey's exports have decreased 6.3%, while its imports increased 4.3% in 2020. In 2020 Dec compared with 2019 Dec, Chinese exports increased by 18.1%, while its imports reached a record level, with an increase of 6.5%.

Conclusions – Although the commercial relations of both countries were not at the desired level, they were shown positive improvement during the pandemic period.

Keywords: Trade, Relations, COVID-19, China, Turkey.

JEL Codes: H77, F1, I18.

Sorumlu Yazar:
İlayda Şahin

Makale Türü
Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi
02.04.2021

Makale Kabul Tarihi
15.10.2021

ÖZ

Amaç - Uluslararası ticareti ve ülke ekonomilerini derinden etkileyen COVID-19 ülkelerin getirdiği kısıtlamalar ile birlikte bir kriz haline dönüşmüştür. Bu bağlamda, salgın döneminde Çin ve Türkiye arasındaki ikili ticari ilişkilerinin ve her iki ülkenin ekonomik durumu incelenerek özgün bir araştırma yapılması amaçlanmaktadır.

Yöntem - Araştırmada nitel ve nicel veri toplama yöntemleri uygulanmıştır.

Bulgular – Araştırma bulgularında, 2020 Aralık ayında geçen senenin aynı ayına kıyasla, Türkiye'nin Çin'e ihracatı %15,70, Çin'den ithalatı ise %32,16 bir artış görülmüştür. Her iki ülkeyi ayrı değerlendirdiğimizde elde edilen sonuçlar, 2020'de Türkiye'nin ihracatı %6,3 düşüş gösterirken, ithalatı ise %4,3 artmıştır. 2020 Aralık'ta 2019'un Aralık'a kıyasla Çin'in ihracatı 18,1% artarken, ithalatı ise %6,5 oranında artışla rekor seviyeye ulaşmıştır.

Sonuç – Her iki ülkenin ticari ilişkileri her ne kadar istenilen düzeyde olmasa da salgın döneminde pozitif yönde gelişme kaydetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ticaret, İlişkiler, COVID-19, Çin, Türkiye.

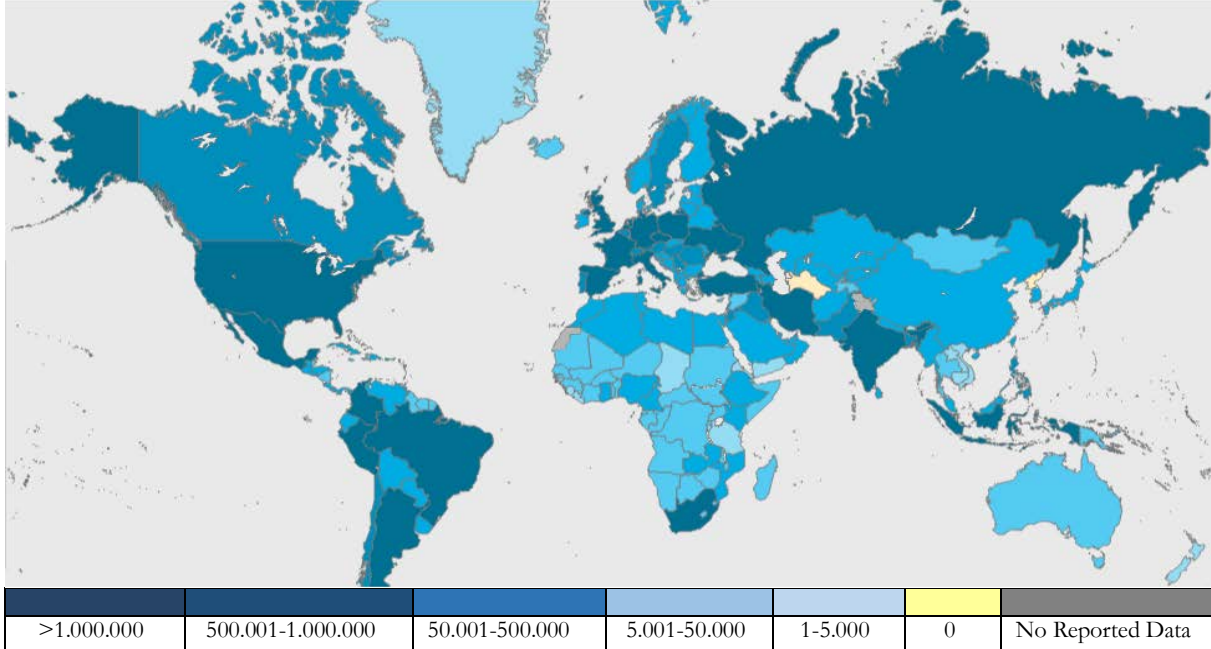
JEL Kodları: H77, F1, I18.

1. INTRODUCTION

Unexpected events and pandemics emerging on a global scale pose threats worldwide. The new type of COVID-19, emerging in Wuhan city, Hubei Province, China and spreading all over the world, has been one of the biggest threats faced in recent years. With the emergence of cases in December 2019 and the rapid spread of the disease in a short time, it has become inevitable that the disease is a global threat. Due to COVID-19, the number of deaths worldwide is reaching a record level day by day. As a result of the rapid spread of the COVID-19 around the world except Antarctica, COVID-19 has been declared as a pandemic by the World Health Organization.

According to the report of the World Health Organization (as of March 31 2021), COVID-19 infected approximately 130 million people in 223 countries and led to the death of more than 2 billion people. It is estimated that the uncertainty regarding exactly what the effects of COVID-19 will be and how long the pandemic will last will continue for a while (Atay, 2020). In order to survive this disease with less damage around the world, the public, the government and most importantly, health care professionals must fight shoulder to shoulder (Yoo, 2020).

Figure 1. Current Distribution of COVID-19 by Country

Source: (World Health Organization, 2021)

It is predicted that the COVID-19, which adversely affects the order of human life, will bring to a halt the economy of not only China, India but all countries of the world day by day (Chakraborty & Maity, 2020). Because of shakes the global economy in a short time and shrinks production and consumption, COVID-19 actually represents the disruption in the economy and trade globally (World Trade Organization, 2020). On the other hand, China, which has become a major global player in trade as a supplier and as a market, played a major factor in bringing the trade to a halt with its restrictions imposed.

Despite the distance between Turkey and China geographically, there is a commercial relationship on a large scale. Trade relations between China and Turkey, are carried out in the framework of the 'Trade Agreement' signed in Beijing on July 16, 1974. Since 2000, significant momentum has been achieved in our bilateral trade relations with China, our largest trade partner in East Asia. Due to the COVID-19 pandemic, which surrounds the world in every field, the decline in Chinese exports is likely to create more risks for the regions where are selling imported Chinese goods in Turkey. Besides, Chinese goods because it takes a long time to reach Turkey even if the pandemic is prevented the decline in sales is expected to continue for at least another four to five months. In response to the measures and restrictions taken by countries during the pandemic process, Turkey took the decision to stop importing animals from China. It is possible to say that the situation course is not very pleasant because of China began to implement the embargo by Turkey on animal could damage bilateral relations.

In this article, it is aimed to examine impact of COVID-19 on trade relations between China and Turkey and addressing the economic situation of both countries during the pandemic by applying qualitative and quantitative data collection methods. Also, suggestions will be made at the end of the study for the improvement of mutual trade relations. With this research, it is aimed to take forward-looking steps towards both commercial and friendly relations between the two countries.

2. BRIEF HISTORICAL BACKGROUND OF BILATERAL RELATIONS

Even though diplomatic contacts were established in both countries during the Ottoman Empire period, the relations could not be formalized. At the beginning of the 20th century, despite many attempts, diplomatic agreements were not made in both empires and bilateral relations were carried out through other countries. Despite all this, it does not mean that mutual commercial relations did not exist. Before the year 1908, it is estimated that approximately 30 tons of opium are exported from Turkey to China (Altan, 2013).

Turkey's first contact with the Chinese Republic began in 1927. In Nanjing, where was the capital of China at that time, Embassy of the Republic of Turkey, however, was opened in 1929. Hulusi Fuat Tugay started his duty as the first charge d'affaires in Nanjing in 1929. Charge d'affaires Hulusi Fuat Tugay left China on August 2, 1931 by the closure of the Chinese embassy in Turkey because of the economic difficulties. In 1934, 'the Friendship Agreement' was signed between two countries. The Chinese embassy, which was closed in 1931 due to economic difficulties, was reopened in 1939 when Emin Ali Sipahi was appointed as an ambassador. In 1944, the two states mutually increased their delegacies to the embassy level. Hulusi Fuat Tugay who has founded the first Turkey and China relations as the charge d'affaires on the Ataturk Era, was appointed as the first Ambassador of Turkey (Adibelli, 2016). In the period between 1920-1950 when one-party Turkey was led by Mustafa Kemal and Ismet Inonu, while Turkey and China relations the economic maintenance is minimal, it was at a level that could be called secondary for both sides politically (Gunes, 2012).

2.1. Political Relations

Despite the establishment of China in 1949, diplomatic relations between the Turkey and China are based on 1971. After this date, these two states expanded their mutual cooperation through the institutions and private sectors. According to the Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs registration, bilateral high-level visits have progressed in the following way:

Table 1. Bilateral High-Level Visits

Presidential Level Visits	Minister Level Visits
Kenan Evren (1982)	Huang Hua (1978)
Li Xian Nian (13-19 March 1984)	Ilter Turkmen (1981)
Süleyman Demirel (18-29 May 1995)	Turgut Özal (30 June-7 July 1985)
Jiang Zemin (18-21 April 2000)	Zhao Zi Yang (17-23 July 1986)
Abdullah Gül (24-29 June 2009)	Zhu Rong Ji (15-19 April 2002)
Wen Jia Bao (7-9 October 2010)	

Source: (Şahin, 2021)

The cooperation between Ankara and Beijing has gained momentum since the 1980s, when both countries began to open up abroad and growth economically and politically. Moreover, relations were on track thanks to the most productive of high-level visit to China in 1982 by Kenan Evren (Bilgin, 2010). After Chinese President Li Xian Nian visiting Turkey in 1984, it was adopted the establishment of an indefinite political consultation mechanism between the two countries. According to Chinese experts, strategic compliance against the Soviet threat provided through this mechanism and this has strengthened the China and Turkey political relations (Xia & Wang, 2007).

Chinese President Wen Jia Bao by organizing official visits to Turkey in 2010, the Joint Declaration of Development and Establishment of Strategic Cooperation Relations between the Republic of Turkey and China was signed. By Turkey and China signed 'Strategic Cooperation Agreement' in 2010, it was announced that the relations between the two countries were brought to a strategic level. Increasing dialogues and mutual visits between both countries allow the Chinese and Turkish people to get closer by getting to know each other better.

2.2. Economic Relations

As a matter of fact, China's economic relations with Turkey extend from the historical Silk Road, which is through the Turkish states to the present day. Economic relations between Turkey and China have

continued its upward trend that is caught in the late 1990s (Temiz, 2017). A total of \$1 billion at the beginning of the 2000s the trade volume increased to approximately \$21 billion in 2019 and 2.5 billion of this volume shows our exports and 18.3 billion dollars shows our imports. Besides, it is continued to increase since 2000. Actually, it is not at the desired level of Turkey's commercial relations with China (Guclu, 2002) due to continuing trade relations between the two countries with China's export superiority since the early 1990s. Due to China's share 1.7% in Turkey's exports and 9.2% in imports, savior efforts should be made to bring the unstable trade relations between the two countries. Nevertheless, China, where became the country that the most import goods into by Turkey, is Turkey's largest trading partner in East Asia.

Table 2. Commercial Data between Turkey and China (Billion ABD \$)

YEARS	EXPORT	IMPORT	VOLUME	EQUILIBRIUM
1990	0.37	0.24	0.27	-0.20
2000	0.96	1.34	1.44	-1.24
2010	2.26	17.18	19.45	-14.91
2019	2.58	18.39	20.98	-15.81

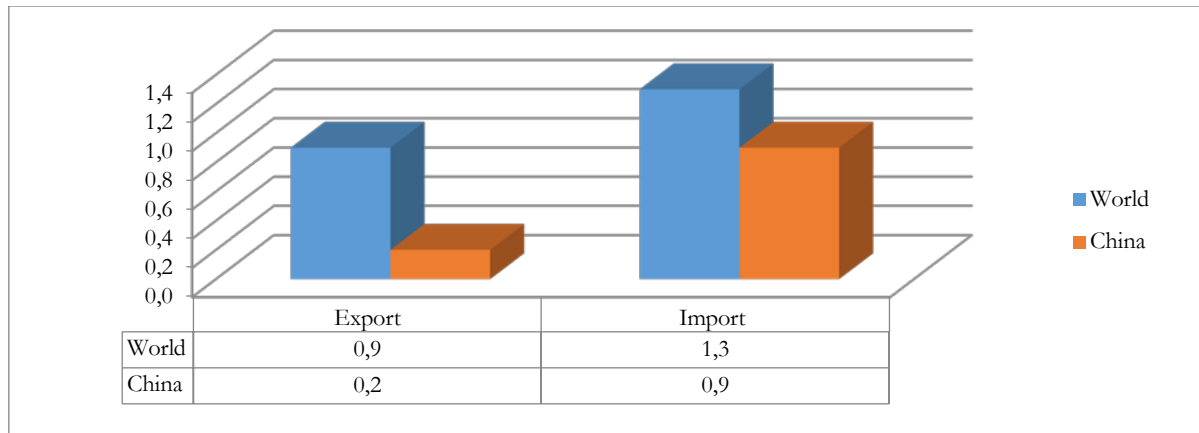
Source: (Turkish Republic Ministry of Commerce , 2021; Foreign Economic Relations Board, 2009)

During 2019, China was the 18th country in Turkey's export as well as, and in a position of the third country in its imports. Nonetheless, the reason of our imports from China have decreased in the past two years is both the impact of our country's economy, which slowed down in 2018, and the contraction in production; tax regulations, surveillance and reference price implementations for imported products have an important role. Currently, our trade with China has an annual deficit of approximately 16 billion dollars (Sagban, 2020). Communication and sound recording devices have the highest share as 15.6% in trade between two countries in 2019. Most imports from China are seen in phones and electrical devices. Respectively, electrical machinery, devices and appliances are ranked second, textile products third, industrial machinery and devices fourth and office and automatic data processing machines fifth. Turkey's highest export items to China, on the other hand, are animal and vegetable fertilizers, salt, drew attention as minerals such as sulfur. The pen of metal ores and scrap the second product purchased by China from Turkey, are followed by inorganic chemical products and prefabricated.

As the reason why our exports to China could not be increased at the desired level is that the image of the 'Turkish Brand' could not be created, the diversity of the export products could not be increased and the lack of products with high added value (Konca & Uysal, 2013). Besides, China, where is the world's largest economy, is the largest trading partner in Asia for Turkey and is a country that Turkey imports of second in the world.

Additionally, our main export products to China consist of marble and natural stone, chrome, copper, lead, zinc ores, chemicals, on the other hand, developments are also observed in the exports of some product groups such as auto spare parts, gas turbines, weaving machines, and some product groups such as leather, wool, cotton and carpet. Turkey is exporting raw materials to China, where is the industrial country. Our main imported products are wireless telephone devices, automatic data processing machines, television cameras, and audio-visual devices. On the other hand, the total amount of investment in Turkey has made by China more than 2 million, and these sectors are telecommunication, energy, finance, mining and livestock and so on.

Based on the Graphic 1, investments from China to Turkey is below the 1 percent rate. The currency swap agreement, which is signed between the two countries the Central Banks in February 2012, renewed in 2019, it is understood that trade and economic relations between China and Turkey have a potential.

Graphic 1. Turkey Position in the Chinese and the World Market (%) (2017)

Source: (Ozdem, 2018)

Turkey supports efforts undertaken to implement 'Belt and Road' called 'Silk Road Economic Belt' and '21st Century Maritime Silk Road', which is began by China, besides, occupies a key position in terms of enterprise. It proves that Turkey is one of the first countries to support the initiative with the participation of President Recep Tayyip Erdogan to 'Belt and Road Summit', which hosted by President Xi Jin Ping in Beijing 14-15 May 2017. This situation has been the most important issue leading the commercial and economic relations of both countries in taking closer cooperation steps. Not only support of Turkey but also Turkey's key position in the development of this project has increased the sustainability of mutual trade relations.

Besides, when it takes into consideration the mutual tourism mobility, as a result of increased economic negotiations and treaties between the two countries in 2018 'Turkey Tourism Year in China' has been adopted and various activities are organized. Hence, the number of tourists coming to our country from China increased by 60% in 2018, reaching 394 thousand and in 2019 this number increased to 427 thousand (Ministry of Foreign Affairs, 2020). Moreover, it is seemed that the flow of Chinese tourists will increase even more thanks to new destination networks from cities such as Wuhan, Chengdu and Xi'an to Istanbul, Turkey.

Knowing that the China has the potential of the economy of the future, it is always necessary to be active in both economic and commercial relations.

3. PANDEMICS

The pandemic disease leads the illness and death of many people by spreading in a region or all over the world. Throughout history, many pandemics such as plague, typhoid and cholera have been observed and these diseases have caused the death of many people.

One of the pandemics that have affected the world the most has been the plague. The disease that emerged in China in the 1300s spread to Europe and caused the death of 75 million people (Kilicdere, 2017). Spanish Influenza, another important pandemic disease, is one of the largest known pandemics in history, which caused the death of nearly 100 million people (15% of the world's population) in 18 months 1918-1920. The pandemic known as Hong Kong or Chinese Flu first appeared in Hong Kong and caused the death of approximately 1 million people 1968-1969. Approximately 800 thousand people died in 191 countries from the swine flu pandemic in 2009 (Aslan, 2020).

Pandemics, natural disasters, political instability, internal conflict, wars, etc. crises can affect not only the country or region where the crisis occurred, but also all countries and regions, and cause the crisis to be experienced globally (Kosker, 2017). In similar cases, commercial demands between the two countries can vary depending on the impact and magnitude of the crisis, and economic losses can be inevitable.

COVID-19 is a large family of viruses that are common in the community, such as the common cold, which can cause more serious infections such as Middle East Respiratory Syndrome (MERS) and Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS) (Republic of Turkey Ministry of Health, 2020). Some cause simple

colds, while others cause more serious illnesses and outbreaks, such as Severe Acute Respiratory Syndrome (Tirmikcioglu, 2020). The cause of the disease called COVID-19 by the World Health Organization is its subtype called SARS-Cov-2. COVID-19 acronym includes Corona, Virus, Disease, 2019 (year) words together (Gong, 2020). The quiet period between taking on the body of the virus and the unseating of disease symptoms is between 2 and 14 days (Sahan, Ozgur, Arkan, Alaguney, & Demiral, 2019). It is stated that COVID-19 can stay 48 hours on plastics, 72 hours on steel, 24 hours on cardboard, 4 hours on copper, and hours in the air (Doremalen, et al., 2020).

A pandemic is a name given to pandemic diseases that spread rapidly in a continent or across the surface of the world and show their effect (Republic of Turkey Ministry of Health, 2020). The World Health Organization has declared COVID-19, which has spread worldwide as of March 11, 2020 as a global pandemic. Current data on COVID-19 are constantly shared by the World Health Organization through its official website. According to the situation report by the World Health Organization dated 31 March 2021 while the number of confirmed cases worldwide is 128 million 540 billion total number of deaths is more than 2 million 808 billion.

4. PANDEMICS AND TRADE RELATIONS

After the effects of the COVID-19 pandemic occurring in China primarily in the fields of tourism and travel, the most affected area has been foreign trade. As a result of the measures brought about by the pandemic, it started to affect the foreign trade of the world countries due to reasons such as quarantine practices, stopping production of factories and increasing additional obligations at the border, where goods are transported. The problems caused by the pandemic in the economic field and the losses it creates continue to increase its impact every passing day.

Actually, much of the effect is not due to the virus itself, but to measures taken to prevent it from spreading. These measures have caused to decrease the mobility in every sense such as workforce, production, and so on. However, there are two substantial factors which affecting the export. The first one is decreased domestic demand for exported products due to the COVID-19, which decrease production and domestic demand as well. The other factor is its effect on being productive by working remotely. Countries around the world have tried to maintain productivity with this working system.

Table 3. Change of Trade in Goods by Country for the Quarter 2-2019 & 2020 (\$)

Country	Q2-2019	Q2-2020
Australia	15.49	12.64
Canada	1.12	-3.46
France	-20.85	-25.80
Germany	60.11	25.40
Japan	-6.16	-22.07
United States	-221.96	-218.98

Source: (Organization For Economic Co-operation and Development, 2021)

After the COVID-19 was declared as a pandemic with the first case in Turkey, it has shown its effect in the commercial and economic field most in the second quarter of the year. As has shown in the Table 3, COVID-19 deeply affected the countries that play a leading role in international trade on these ranges mostly. According to the data shared by Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis, change in world trade volume in 2020 April lived the worst scenario by decreasing 11.7% compared with the previous month. Japan, having the third largest economy in the world, has experienced its biggest contraction on history in the second quarter of the year covering the April-June period (Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis, 2021).

Since the restrictions and measures taken do not cover only one continent, the world commodity trade volume decreased by 15.0% on an annual basis in the second quarter of 2020. Due to the effects of COVID-19, the world is experiencing radical changes in every field and the world economy is entering a deep recession and at the same time, global trade and investment are experiencing a serious decline. While the World Trade Organization (WTO) announced in its assessment on April 8, 2020 that international

world trade will shrink between 13% and 32% in 2020 as a result of the dramatic impact of the pandemic on global trade, on the contrary, the current data has shown that the whole of 2020, global trade down 5.3% only. While exports declined 8.5% in North America, 8.0% in Europe, 8.1% in Africa and 0.3% in Asia; imports, on the other hand, has declined 6.1% in North America, 7.6% in Europe, 8.8% in Africa and 1.3% in Asia.

Thus, it is predicted that after the pandemic, protective policies in trade may increase. This great decline and predictions for the future have paved the way for uncertainty in the world as a result of the pandemic's blow to trade (Jean, 2020). Looking ahead, global trade growth is expected to increase by 8.0% in 2021 after having fallen 5.3% in 2020 according to the forecast by the WTO. Besides, the historical contraction, experienced in the second quarter of 2020, is expected to improve.

WTO economists state that the contraction in global trade due to the pandemic is higher than the 2008 financial crisis. In April 2020, 80 countries had introduced export prohibitions or restrictions as a result of the pandemic; these measures mostly concern health-related products, but some of them concern food products, even though there did not appear to be a supply shortage.

4.1. Turkey

The quarantine practices implemented by countries within the scope of the pandemic started to affect the foreign trade of our country, as in many countries, due to reasons such as the cessation of production in factories and the increase in border controls where goods are transported. It is seen, on the other hand, the negative effects of the contraction in the world economies due to the COVID-19 pandemic, which has greatly affected the world both socially and economically since March, began to disappear in our country and the world.

If we look at the main reasons for the decrease in our foreign trade, we can state that the restrictive measures applied due to COVID-19 in the countries we trade in, as well as the shrinkage in demand due to the virus, have a significant effect.

Table 4. Foreign Trade by Months (Million US \$)

Months	Year	Exports (FOB)		Imports (CIF)		Balance	
		Value	Change (%)	Value	Change (%)	Value	Change (%)
January - December	2019	180 833		210 345		-29 512	
	2020	169 482	-6.3	219 397	4.3	-49 915	69.1
December	2019	15 387		20 055		-4 668	
	2020	17 850	16.0	22 381	11.6	-4 530	-3.0

Source: (Turkish Statistical Institute, 2021)

When we take the information of the Table 4, in December 2020, while exports increased to 16% with \$17 850 million compared to the same month of the previous year, imports were experienced an increase 11.6% by \$22 381. In general, when we consider the whole 2020 year compared to the previous year, we can see the effects of the pandemic on both export and import balances. Such that, export data shown the sharpest decline by 6.3%, while the import, on the contrary, has increased to \$219 397 million by 4.3% positively. On the other hand, the foreign trade deficit increased by 69.1% and declined to 49 billion 915 million dollars.

While Germany took the first place among the countries exported in 2020, 15 billion 975 million dollars was exported to this country. Germany was followed by the UK with 11 billion 237 million dollars, the USA with 10 billion 184 million, Iraq with 9 billion 135 million dollars and Italy with 8 billion 75 million. Exports to the top 5 countries made up 32.2% of total exports in this period. On the other hand, Turkey's top imports from China were 23 billion 20 million dollars in 2020, it is followed by Germany with 21 billion 714 million dollars, Russia with 17 billion 859 million dollars, the USA with 11 billion 518 million dollars and Italy with 9 billion 190 million dollars. The ratio of first five countries in total imports was 38.0% in the same period (Turkish Statistical Institute, 2021).

Moreover, a significant part of our import is made to Continental Europe and there are serious decreases in our imports to countries affected by the pandemic. Especially, the increase in the COVID-19 case in Italy, which is our third largest market in exports and 5th in imports, brought the trade between the two countries to a halt. A similar situation can be said for imports to Denmark.

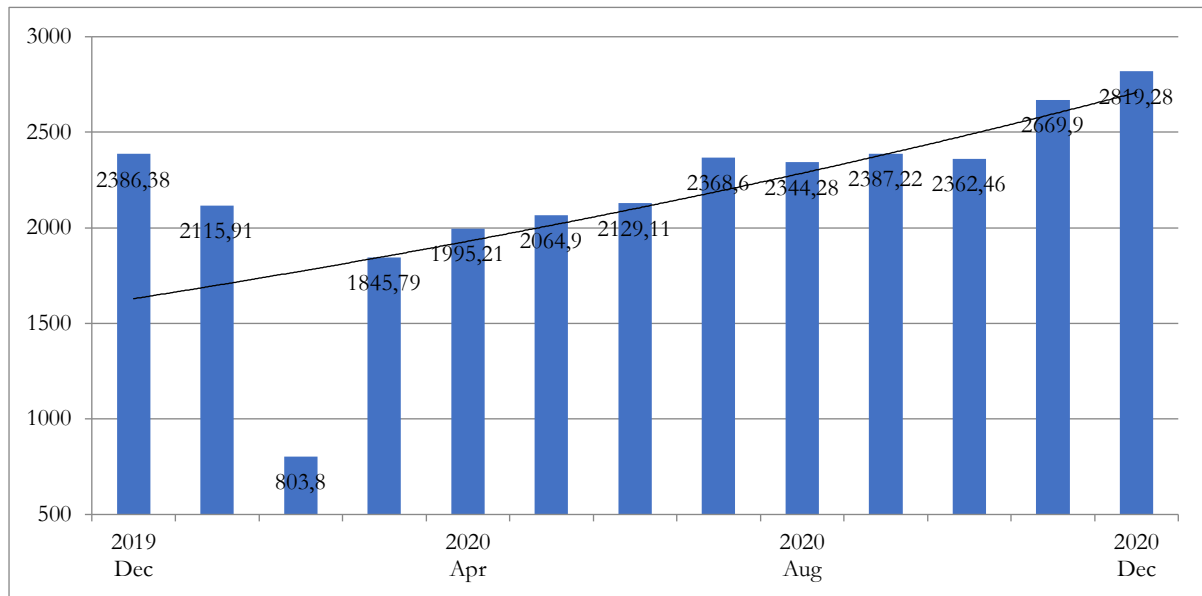
4.2. China

China is obviously the first country to face the real impact of the COVID-19 pandemic. Starting in the city of Wuhan, where the virus was first seen, with a population of 11 million, the measures not only prevent business travel, but also restrict the movement of workers, goods and consumers.

The first measures are taken that the government of China extends the Chinese New Year holiday, which is celebrated on January 24 this year, until February 10 in order to reduce the rate of spread of the COVID-19 pandemic. However, this decision caused huge damage to the economy of the country due to a noticeable decrease in production. The quarantine and restrictions that China has put into practice since the time the cases got out of control have significantly reduced production in factories and forced the demand for product services to decrease due to isolation practices (Yap, 2020).

Oxford Economics was estimated that China’s growth will decrease to 4% in the first quarter of 2020 compared to the same quarter of the previous year. Before the pandemic, both the first quarter and year-end growth forecast was predicted as 6%. However, if we look at the Graphic 2, in the first half of 2020, China’s goods trade, in U.S. dollar terms, contracted by 6.6% year on year to 2.02 trillion U.S. dollars, according to the General Administration of Customs (GAC). In contrast to the first half of the year, exports also grown by 0.5% to 213.6 billion U.S. dollars in June, strongly beating expectations and showing signs of recovery, official data stated. Based on the given data, it can be said that in the last month of 2020, China’s exports increased by 18.1% compared to the same month of the previous year and reached a record level. As in the world countries, the most negative result of the pandemic was undoubtedly seen with a 96.20% decrease in February. With the disappearance of the effects of the pandemic in the early period, the export of the country has gained a constant acceleration by being recovery process.

Graphic 2. China’s Export Data (Hundred Million \$)

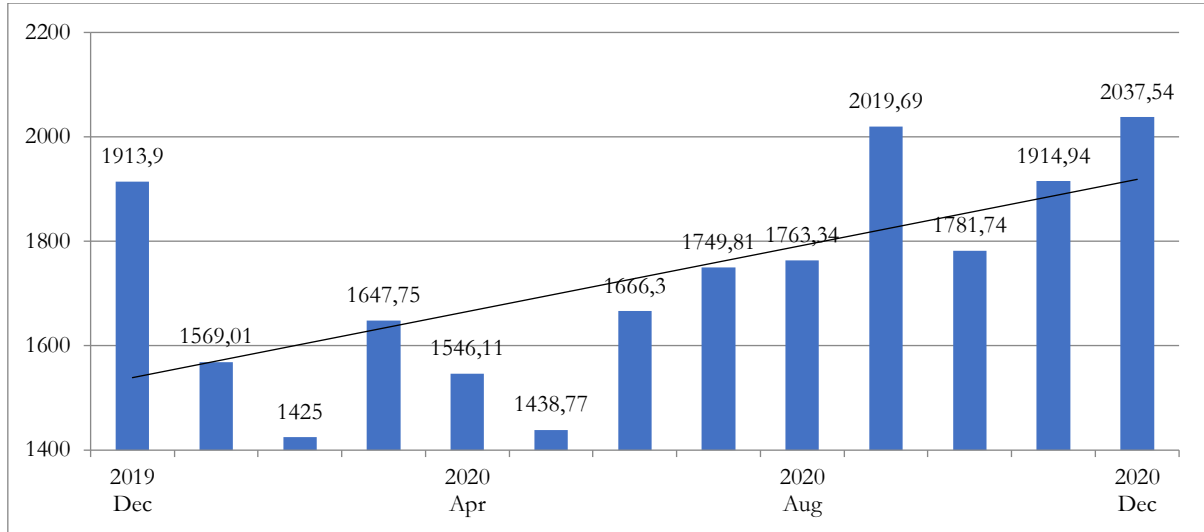

Source: (Trading Economics, 2021)

On the other hand, when we examine the import data of China, we may obviously state that it is experiencing a peak level by reaching \$2037.54 hundred million in December 2020 as increase 6.5% compared to the same month of the previous year. Apart from February and May, we can say that China’s import is always on the increase, leaving the effects of the pandemic behind. However, thanks to the measures taken to minimize the negative effects of the virus and the remedial policies implemented by the

Chinese government for businesses, China's foreign trade gained momentum after May. After the shocks in the first quarter of the year, when cases were on the rise, there was a recovery and positive development in both import and export data in the second quarter. In June, foreign trade increased by 5.1% compared to the previous year, with exports and imports growing 4.3% and 6.2%, respectively (General Administration of Customs PRC, 2020). As a consequence, China's foreign trade development is now facing a grimmer and complicated external environment.

Graphic 3. China's Import Data (Hundred Million) (\$)

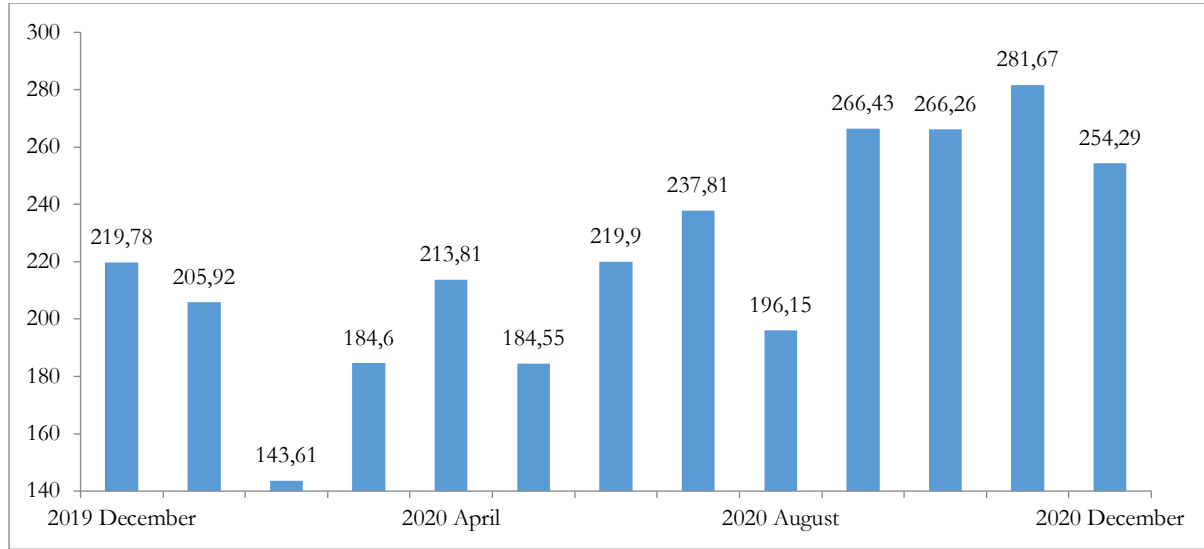
Source: (Trading Economics, 2021)

5. CHINA AND TURKEY COMMERCIAL RELATIONS ON COVID-19 OUTBREAKS PROCESS

The fact that the countries of the world are struggling with the pandemic has caused the global trade to come to a standstill for a while. In this context, the dimension of trade relations between China, where is an important actor in the world trade, and Turkey draws attention. The trade volume between the two countries reached 126 billion 80 million dollars in 5 years.

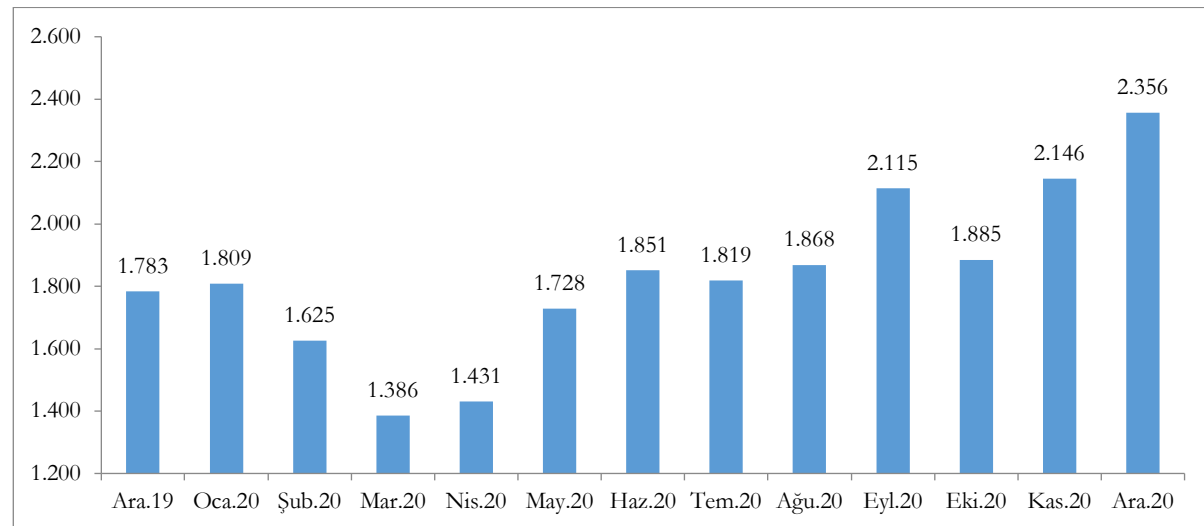
The first of the measures taken against the COVID-19 pandemic is transportation services. The temporary suspension of all flights from China, starting from February 5, actually meant that all exchanges between both countries would cease. It will be more difficult for Turkish companies located in China to maintain their economic and commercial activities, which are already interrupted, and this will create a narrowing effect on the trade between the two countries. The Graphic 4 and Graphic 5 below show the commercial data export by Turkey to China and Turkey's import from China month by month from December 2019 until end of 2020.

First of all, if taking to consider a year period between from beginning the pandemic and December 2020, it is observed an increase of 15.70% in the field of export of Turkey to China. Since Turkey takes some measures towards China, we may recognize the effects of the pandemic between the two countries by being a sharp drop as \$143 million in February. This situation had caused reactions from the opposite side. After the sharp decline in February, a bad scenario was encountered again in May. It is clear that Turkey's exports to China upward trend generally in except February month.

Graphic 4. Turkey Export to China (USD Million) (Monthly)

Source: (CEIK, 2021)

In terms of Turkey's import from China, on the other hand, as of February, when the most in China is experiencing the effects of COVID-19, it is seen Turkey had suspended imports and the results of the measures have taken is observed the worst in March. These negative had effected continued until May. Due to the fact that the countries of the world do not have enough knowledge about the disease and they face such a pandemic for the first time, imports from China have been partially stopped. These measures led to a decrease in the first quarter data. Turkey, where imports an average of 20-21 billion dollars from China, provides a significant part of its intermediate goods, raw materials and investment goods needs from this country. It currently using products from the remaining stock had to reduce imports from China due to COVID-19. When we are taking to consider one-year period between from beginning the pandemic and December 2020, it is observed an increase of 32.16%. Besides, total imports from China have reached \$2.356 billion in December as an increase of 9.78% compared to previous month. In general, it is understood that both countries cater their commercial potential between each other in the COVID-19 process.

Graphic 5. Turkey's Import from China (USD Billion) (Monthly)

Source: (CEIK, 2021)

According to foreign trade data of the Turkish Statistical Institute, Turkey has carried out about \$329 million of agricultural and food products from China with imports of raw materials in the whole of last year. When we look at products that Turkey's imports from China, most of the products imported 74

thousand tons of confectionery sunflower, we see that the second product rice with 48 thousand tons. One of the most important foods imported from China, which has been struggling with COVID-19 for a while, is the feed given to animals. Our country is dependent on imports for approximately 45% of compound feed raw materials. In this respect, we also have 22 thousand tons of compound feed import from China.

On the other hand, it was stated that within the scope of the new measures taken regarding the COVID-19 outbreak on February 7, 2020, it was decided to temporarily stop the import of all kinds of living and non-living animals, animal products and by products from China. It has been announced that among the products whose importation has been stopped are poultry, seafood, molluscs, animal fats and similar products. This decision has caused reactions from the Chinese government. Republic People of China stated that the decision in question was contrary to the spirit of the World Health Organization's statement on the grounds that the World Health Organization did not support restrictions on trade with China. The Embassy of China in Ankara has drawn attention by making a written statement in the way this decision will be harm present trade arrangement between China and Turkey, and this approach will hurt the feelings adversely by our people who fighting the pandemic. With the decrease in the number of cases on the Chinese side and the return of life to normal, the decision in question was lifted on May 1, 2020, and it is considered that this will contribute to the process in our exports of agricultural products.

Besides, Republic of Turkey has helped out medical supplies to China with the start of the pandemic and had brought their citizens to Turkey via special military plane. Then, China has provided health care equipment to Turkey and had been sold test kits by the appearance of the disease in Turkey. Both countries strive to sustain mutual commercial relations during the pandemic, despite the negative impact on their own economic data and commercial revenues. Moreover, it is seen that new steps have been taken in order to increase commercial relations. While Turkey recognizes its firms which are China's "Accredited Incumbent" status, it is on the agenda that an agreement will be signed to facilitate commercial activities by recognizing Turkish companies of this status by China. These companies will have similar rights they have in their country.

In fact, since commercial relations are not limited by product supply, we should look at the tourism interaction of China to Turkey during COVID-19. According to Turkish Statistical Institute data, the number of Chinese tourists visiting Turkey has doubled in the last 20 years. While 21 thousand 518 Chinese tourists visited Turkey in 2000, this number was only 426 thousand 344 in 2019. This number is expected to decrease in 2020 because of the taken restrictions. Accordingly, in January 2020, 23 thousand 580 Chinese tourists visited Turkey. Contrary to this, this number was 25 thousand 33 in January 2019. This means a 6% decrease compared to the same period last year. It is likely that the impact of the pandemic on tourism will emerge from February. Turkish Airlines (THY) announced on February 3 that due to the COVID-19 outbreak, Beijing, Guangzhou, Shanghai and Xian flights were stopped until the end of February. When we look at the February data, on the other hand, the number of Chinese tourists, which was 31 thousand 074 in 2019, decreased to 5 thousand 644 in February 2020. In the number of Chinese who have entered Turkey in February compared to the same month of the previous year decreased 82% (Ministry of Culture and Tourism, 2020). Considering the total 2020 January and February, the number of Chinese tourists decreased by 48% compared to the same period of the previous year.

On the other hand, thanks to the Belt and Road Project, which aims to create a continuous way trade from Beijing to London by reviving the historic Silk Road, has increased interest in Turkey. According to the Turkish Statistical Institute data, the Chinese ranked eighth with 415 residences on the list of the most residential purchasers from Turkey even in the first half of the year when the new type of COVID-19 pandemic was felt most intensely. Even during the pandemic period, the housing sector between the two countries has accelerated without interruption.

However, we can say that the international trade system implemented will play a major role in reducing the negative effects of the measures taken in order to control the pandemic. From the point of China, Turkey is an important business developer partner for undertaken the task of the central corridor of the Silk Road Project and is gateway to Europe as well. Many restrictions that are brought by Europeans are becoming a facilitator situation by way of Turkey. For Turkey, in case, China is in the position of the biggest trading partner and import suppliers in Asia. It is a great opportunity to develop the market and export in the following years after Europe. In this way, we may give some suggestion in order to both countries improve commercial relations;

1. Since the Customs Union or Free Trade Agreement between China and Turkey has all of the customs duties and additional customs duty is charged. Therefore, the dumping duties are applied to many products of Chinese origin imports into Turkey. This issue needs to be addressed as it will dramatically affect the import cost of the products.
2. By establishing a platform consisting of Chinese citizens, who have been trained or living many years in Turkey, and at the same way Turkish citizens, who have been living in long terms in China, the dialogue between two countries can be carried out with firm steps.
3. In order to compensate the trade deficit, investment relationships should be established based on the principle of mutual benefit (win-win) by focusing on sectors with potential.
4. In order to take an active role in both political and commercial relations, Turkey should be a pioneer in sub-projects such as joint investment and construction projects under the One Road One Belt Initiative. Turkey should use this initiative as a channel in its relations with China.
5. The both countries, where are the members of G20 troika and have an influential position at CICA, should improve bilateral dialogue by using multilateral platforms such as the G20, CICA.

4. CONCLUSION

The new type of COVID-19, which has affected the world by beginning from China first since the last month of 2019, has become a new threat that countries have not encountered before. It is thought that the priority choices in production and consumption will be affected because of the danger and panic situation of the pandemic poses in human life. With the pandemic, people have put basic need and health in the foreground by postponing the unneeded investments.

The pandemic directly affected many sectors such as international trade, economy and tourism, and strict prohibitions and measures were introduced by countries. While world trade decreased by 3% throughout 2019, it has seen to decrease by 3% in a short time like the first quarter of 2020. With the restrictions was imposed the result of the Covid-19 pandemic, disruptions were experienced in all commercial activities, and uncertain data were recorded in the commercial and economic data of the countries. The fight against the pandemic has deeply affected small businesses operating in the service sector, and partially affected the heavy industry sector. The support and loans provided by the countries to organizations and citizens within the scope of combating the pandemic are still insufficient for sustainable trade and market contraction is lived in this sense.

China, the country where the virus started, its fight against the pandemic has been positively reflected in economic data and commercial revenue by taking early measures compared to other countries in the fight against the virus. Although China's share of the global economy increased fourfold in 2019 compared to 2003, it has continued to grow in the difficult period in 2020. Considering the monthly trade data of China in the research, it has been among the countries less affected by the pandemic among the developing countries so that increased 6.5% in import and 18.1% in export December 2020 compared to the same month of the previous year. The main reasons for this are the advance of China's advanced technology and machinery industry, the development of artificial intelligence systems and the decrease in production based on manpower. At the same time, the strict follow-up of China's strict and prescriptive communist rule with deterrent measures has provided to success in fighting the pandemic.

Turkey is one of the countries always is on guard against the pandemic even before appearing in the country and took the necessary measures with the onset of the pandemic. To appreciate Turkey by the World Health Organization for the isolation it has applied since the first time the pandemic was announced is an indication that it manages the outbreak crisis positively. At the same time, it has facilitated to fight against the pandemic with its modern health centres and developed health infrastructure. Even if Turkey is influenced during the pandemic, it has an outstanding position in the ranking compared to the developed or developing countries. Especially, COVID-19 effects in Turkey's foreign trade data clearly seen. Considering whole 2020 years, there was a decrease of 6% in exports and an increase of 4% in imports. This is a proof that the country continues to be dependent on foreign countries during the pandemic period.

Even if China and Turkey are located at different political poles around the world with diplomatic relations that established after 1971, they have provided to advance commercial and economic relations. The peoples have had the opportunity to get to know each other thanks to both cultural and tourism

activities in the relations of two countries. Bilateral relations have developed positively by organizing Chinese culture year in Turkey in 2012, Turkish cultural year in China in 2013. When import and export data between the two countries examined in the article, even in the period of the pandemic by developing bilateral trade relations, it was determined the increase at 15.70% and 32.16% in exports and imports, respectively, in December 2020 compared with the same month in 2019. Based on these results, despite the pandemic process, there were no negativities in both imports and exports, between the two countries. It can be said that both countries have a potential to maintain their relations with each other not only commercially but also socially and culturally.

Ethics Statement: *Permission for this study is not necessary. In case of detection of a contrary situation, the Journal of Social Economic Research has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study.*

Author Contributions Statement: *1st author's contribution rate is 50%, 2nd author's contribution rate is 50%.*

Conflict of Interest: *The author(s) declare/ declares that there is no conflict of interest.*

REFERENCES

- Adibelli, B. (2016). *Turkish and Chinese Relations from Ottoman to Today*. Istanbul: IG Culture and Art Publishing.
- Altan, S. (2013). Looking at the Ottoman from the East: Ottoman Perception and Nationalism in China in the 20th Century. S. Esenbel içinde, *Thinking About China in Turkey* (s. 90-114). Istanbul: Bogazici University Publications.
- Aslan, R. (2020). Endemic Diseases in History and Today and COVID-19. *Journal of Lake District Monthly Economy and Culture*, 35-41.
- Atay, L. (2020). Covid-19 Outbreak and Its Effects on Tourism. *Journal of Travel and Hotel Management*, 168-172.
- Bilgin, H. (2010). *China in Terms of Strategic*. Usak: Publications of the International Strategic Research Organization.
- CEIK. (2021). *Turkey*. CEIK: https://www.ceicdata.com/datapage/en/search?search_query=turkey. adresinden alındı
- Chakraborty, I., & Maity, P. (2020). COVID-19 Outbreak: Migration, Effects on Society, Global Environment and Prevention. *Science of the Total Environment*, 1-7.
- Doremalen, N. v., Morris, D. H., Gamble, A., Tamin, A., Lloyd-Smith, J. O., Munster, V. J., . . . Bushmaker, T. (2020). Aerosol and Surface Stability of SARS-CoV-2. *The New England Journal of Medicine*, 1564-1567.
- Foreign Economic Relations Board. (2009). *China 2009*. Istanbul: Foreign Economic Relations Board.
- General Administration of Customs PRC. (2020, 07 14). *Review of China's Foreign Trade in the First Half of 2020*. General Administration of Cuatoms: <http://english.customs.gov.cn/> adresinden alındı
- Global Trade Alert. (2020). *Reports*. Global Trade Alert: <https://www.globaltradealert.org/reports> adresinden alındı
- Gong, J. (2020). China's War Against the New Coronavirus Pneumonia: the Struggles, Consequences and Repercussions. *Journal of Belt and Road Initiative*, 90-102.
- Guclu, Y. (2002). *Turkey's Foreign Economic Relations*. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey: https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-dis-ekonomik-iliskileri.tr.mfa adresinden alındı
- Gunes, H. (2012). Turkey China Relations. F. Sonmezoglu, N. O. Baklacioglu, & O. Terzi içinde, *The Analysis of Turkish Foreign Policy in the 21th Century* (s. 857-877). Ankara: Der Publications.
- Jean, S. (2020). How the COVID-19 Pandemic is Reshaping the Trade Landscape and What to Do About It. *Intereconomics*, 135-139.

- Kilicdere, S. (2017). Evaluation of 2016 Tourism Season Within the Scope of Crisis Management in Travel Agencies. *Journal of Travel and Tourism Research*, 19-45.
- Konca, K., & Uysal, B. (2013). *People's Republic of China Concept Merchandising Market Research*. Ankara: Ministry of Economy.
- Kosker, H. (2017). A Research on the Effects of the Crisis to Tourism Sector: the Example of Turkey in the 2016 Year. *Journal of Academic Perspective*, 216-230.
- Ministry of Culture and Tourism. (2020). *Tourism Statistics*. Ministry of Culture and Tourism: <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html> adresinden alındı
- Ministry of Foreign Affairs. (2020). Republic of Turkey and People's Republic of China Economic Relations. Ministry of Foreign Affairs.
- Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis. (2021). *World Trade Monitor*. Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis: <https://www.cpb.nl/en/worldtrademonitor> adresinden alındı
- Organization For Economic Co-operation and Development. (2021). *Monthly International Merchandise Trade*. OECD.Stat: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MEI_TRD adresinden alındı
- Ozdem, M. I. (2018). *Presantation Made For Turkey to get The Maximum Benefit From its Commercial and Economic Relations With China*. adaso: [http://www.adaso.org.tr/WebDosyalar/Ticaret%20Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Sunumu%20\(%C3%87in\)_181010.pdf](http://www.adaso.org.tr/WebDosyalar/Ticaret%20Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Sunumu%20(%C3%87in)_181010.pdf) adresinden alındı
- Republic of Turkey Ministry of Health. (2020). *COVID-19 Information Platform*. Ministry of Health: <https://covid19.saglik.gov.tr/> adresinden alındı
- Sagban, S. (2020, 06 21). *Republic of Turkey vs People's Republic of China*. Journal of Turkishtime: <https://www.turkishtimedergi.com/ihracat/turkiye-cumhuriyeti-vs-cin-halk-cumhuriyeti/> adresinden alındı
- Sahan, C., Ozgur, E. A., Arkan, G., Alaguney, M. E., & Demiral, Y. (2019). *Diagnostic Guide for Occupational Disease in COVID-19 Pandemic*. Ankara: Public Health Professionals Association.
- Sahin, S. (2021). Investigation of the Turkey and China Relations and Its Media Movements. *Mecmu*, 435-454.
- Temiz, K. (2017). *Turkey and China Relations*. Ankara: Politics, Economy and Society Research Foundation.
- Tirmikcioglu, Z. (2020). Drug Use in Pregnant Women Infected with COVID-19. *Anatol Clin*, 51-58.
- Trading Economics. (2021). *China*. Trading Economics: <https://tradingeconomics.com/search.aspx?q=china> adresinden alındı
- Turkish Republic Ministry of Commerce . (2021). *China Country Profile* . Ankara : General Directorate of Foreign Representations and International Events .
- Turkish Statistical Institute. (2021, 01 29). *Foreign Trade Statistics*. Turkish Statistical Institute: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Foreign-Trade-Statistics-December-2020-37412> adresinden alındı
- World Health Organization. (2021). *COVID-19 Dashboard*. WHO: <https://covid19.who.int/> adresinden alındı
- World Trade Organization. (2020). *COVID-19 and World Trade*. World Trade Organization: https://www.wto.org/english/tratop_e/covid19_e/covid19_e.htm adresinden alındı
- Xia, X., & Wang, W. (2007). The Evolution of Sino-Turkish Relations. *Waijiao Pinlun*, 32-38.
- Yap, C.-W. (2020, 02 08). *China's Factories Struggle to Resume Operations After Virus Shutdown*. The Wall Street Journal: <https://www.wsj.com/articles/chinas-factories-struggle-to-resume-operations-after-virus-shutdown-11581157800> adresinden alındı
- Yoo, J.-H. (2020). The Fight Against the 2019-nCoV Outbreak: an Arduous March Has Just Begun. *Journal of Korean Medical Science*, 35-56.

FAMA FRENCH BEŞ FAKTÖRLÜ VARLIK FİYATLAMA MODELİNİN BORSA İSTANBUL'DA 2006 – 2018 DÖNEMİ İÇİN GEÇERLİLİĞİNİN TEST EDİLMESİ¹

TESTING THE VALIDITY OF FAMA FRENCH FIVE FACTOR ASSET PRICING MODEL FOR THE PERIOD 2006 – 2018 IN ISTANBUL STOCK EXCHANGE

Gizem ARI^a, Serra EREN SARIOĞLU^b

^aArş. Gör., Beykent Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, İstanbul, Türkiye.
ORCID: 0000-0001-7536-1407

E-posta:

gizemari@beykent.edu.tr

^bProf. Dr., İstanbul Üniversitesi, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye.

ORCID: 0000-0003-3731-6941

E-posta:

serraeren@istanbul.edu.tr

Sorumlu Yazar:

Gizem Arı

Makale Türü

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi

22.01.2021

Makale Kabul Tarihi

09.07.2021

ÖZ

Amaç – Çalışmanın amacı, Fama French Beş Faktörlü Varlık Fiyatlama Modelinin Borsa İstanbul'da geçerliliğini araştırmaktır. Bu amaçla 2006 ve 2018 yılları arasında Borsa İstanbul'da sürekli işlem gören hisse senetlerinin risksiz faiz oranı üzerindeki getirileri incelenmiştir.

Yöntem – Çeyrek dönemlik hazırlanan veri seti ile hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi araştırılan bağımsız değişkenler, piyasa risk primi, piyasa değeri, defter değeri/piyasa değeri oranı, karlılık ve yatırım faktörleridir. Çalışmada ekonometrik analiz yöntemi olarak panel veri analizi kullanılmıştır.

Bulgular – Fama ve French (2015) tarafından öne sürülen bulguların aksine piyasa değeri ve yatırım faktörü ile hisse senedi getirileri arasında pozitif bir ilişkinin varlığına rastlanırken, söz konusu ilişki defter değeri/piyasa değeri faktörü için negatif bulunmuştur. Karlılık faktörü ise normalüstü getirileri açıklamada istatistiksel açıdan anlamsız sonuçlar vermiştir.

Sonuç – Piyasa risk primi faktörünün hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi açısından hala önemini koruduğu görülmektedir. Bulgular, ilgili dönemde Fama French Beş Faktörlü Varlık Fiyatlama Modelinin Borsa İstanbul'da geçerli olduğuna dair yeterli kanıt sunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fama – French Beş Faktör Modeli, Varlık Fiyatlama Modelleri, Borsa İstanbul, Panel Veri Analizi

JEL Kodları: C58, D53, G14

ABSTRACT

Purpose – The aim of this study is to investigate the validity of the Fama French Five-Factor Asset Pricing Model in Borsa Istanbul. For this purpose, the excess returns of the stocks traded in Borsa Istanbul between 2006 and 2018 were analyzed.

Methodology – The independent variables were the market risk premium, market capitalization, book – to – market value ratio, profitability, and investment factors. Panel Data Analysis was used as econometric analysis method in the study.

Findings – There is a positive relationship between market value and investment factor and returns, while the relationship is found to be negative for book – to – market value ratio factor. The profitability factor is statistically meaningless in explaining the excess returns.

Conclusions – The market risk premium factor still remains important in terms of its effect on excess returns. The findings do not provide sufficient evidence that the Fama French Five-Factor Asset Pricing Model is valid for Borsa Istanbul during the relevant period.

Keywords: Fama French Five Factor Model, Asset Pricing Models, Istanbul Stock Exchange, Panel Data Analysis

JEL Codes: C58, D53, G14

¹ Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde savunulmuş olan "Fama-French Beş Faktörlü Varlık Fiyatlama Modelinin Geçerliliği: Türkiye Örneği" isimli yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

1. GİRİŞ

Başta yatırımcılar olmak üzere finans dünyası açısından büyük bir öneme sahip olan sermaye varlıklarının fiyatlandırılması, risk ve getiri arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve beklenen getirilerin tahmin edilmesi konuları günümüze kadar birçok çalışma ile incelenmiş, yeni teoriler ortaya atılmış ve bu bağlamda birçok modeller geliştirilmiştir.

1952 yılında Harry Markowitz tarafından yayınlanan makale ile Modern Portföy Teorisi (MPT)'nin temelleri atılmış olup, risk ve beklenen getiri hesaplamaları Ortalama – Varyans Modeli ile açıklanmaya çalışılmıştır (Markowitz, 1952, s. 79). Markowitz, Ortalama – Varyans Modeli ile risk – beklenen getiri hesaplamaları konusunda finans dünyasında büyük bir gelişme yaratmıştır. Bunun üzerine Sharpe (1964), Lintner (1965) ve Mossin (1966) tarafından birbirlerine yakın zamanlarda fakat birbirlerinden bağımsız şekilde yürütülen çalışmalarla da benzer sonuçlara ulaşılmış ve Sermaye Varlıklarını Fiyatlandırma Modeli (SVFM) geliştirilmiştir. Ortalama – Varyans Modeli yatırımcıların nasıl etkin portföy oluşturacaklarını açıklarken, SVFM ise etkin bir piyasada finansal varlıkların nasıl fiyatlanacağı sorusuna yanıt sunmuştur.

SVFM'nin içinde barındırdığı birtakım varsayımları azaltmak ve modelin eksikliklerini gidermek amacıyla Stephen Ross tarafından 1976 yılında modele çeşitli faktörler eklenmiş ve Arbitraj Fiyatlama Teorisi (AFT) geliştirilmiştir. AFT, beklenen getiriler ve betalar arasında doğrusal bir ilişki elde etmede arbitrajın rolünü vurgulamaktadır (Ross, Westerfield, & Jaffe, 2012, s. 387). Finans literatüründe bir diğer dönüm noktası olarak kabul edilen söz konusu çalışma ile artık araştırmacılar varlık getirilerinin birden fazla değişkenden etkilenebileceğini ve getirilerin yalnızca bir değişken yerine çok sayıda değişken tarafından açıklanabileceğini fark etmişlerdir.

AFT, getirilerin birden çok faktörden etkilendiği üzerine kurulmuş ancak bu faktörlerin neler olduğu konusunda kesin bir sonuç vermemiştir. Bunun üzerine Fama ve French tarafından 1993 yılında Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli geliştirilmiştir. Söz konusu model, SVFM'ye firma değeri ve firma büyüklüğü şeklinde adlandırılan iki yeni faktör eklenerek oluşturulmuştur (Fama & French, 1993). Fama French Üç Faktör (FF3F) Modeline yeni bir değişken olarak momentum faktörünü ekleyen Carhart (1997) ise dört faktörlü bir model ortaya atmıştır.

Hisse senedi getirilerindeki değişimi açıklamak üzere FF3F Modeli ve Carhart Dört Faktörlü Model üzerine farklı değişkenler eklenerek yeni modeller geliştirilmeye çalışılmıştır. Novy – Marx (2013) tarafından yapılan çalışma ile karlılık faktörü ve Aharoni, Grundy ve Zeng (2013) tarafından yapılan çalışma ile de yatırım faktörünün varlık getirileri üzerinde göz ardı edilemeyecek bir öneme sahip olduğu ortaya koyulmuştur. Bahsi geçen gelişmeler üzerine Fama ve French, 2015 yılında yayınladıkları makale ile FF3F Modeline yatırım ve karlılık faktörlerini de ekleyerek Beş Faktörlü Varlık Fiyatlama Modelini geliştirmişlerdir.

Fama French Beş Faktör (FF5F) Modeli, geliştirildiği andan günümüze kadar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan birçok çalışma ile test edilmiş olmakla beraber, modelin uygunluğunun araştırılması ve yeni varlık fiyatlama modellerinin geliştirilmesi finans literatüründe hala önemini korumaya devam etmektedir. Modelin geçerliliğinin test edilmesi amacıyla özellikle gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılmış çalışmalar incelendiğinde fikir birliğine ulaşamadığı görülmektedir. Buradan hareketle bu çalışmada 2006 ve 2018 yılları arasında Borsa İstanbul'da işlem gören firmaların hisse senetlerinin risksiz faiz oranı üzerinde kalan getirilerinde meydana gelen değişimlerin FF5F Modeli ile açıklanabilirliğinin test edilmesi amaçlanmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde modelin Borsa İstanbul'da geçerli olup olmadığına dair kanıt sunulması ve bu yönde literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Bu çalışma 6 bölümden oluşmakta olup giriş bölümünde varlık fiyatlama modellerinin gelişimi incelenmiştir. İkinci bölümde uluslararası alanda ve Türkiye'de yapılmış FF3F Modeli, Carhart Dört Faktörlü Model ve FF5F Modelini konu alan çalışmalar sunulmuştur. Üçüncü bölümde FF5F Modeli detaylıca ele alınarak, araştırmanın modeli ve kapsamına yer verilmiştir. Dört ve beşinci bölümlerde modelin geçerliliğini test etmeye yönelik gerçekleştirilen ampirik çalışmalara ve bulgulara dair veriler sunulurken, son bölümde ise elde edilen istatistiksel değerler ve bulgular yorumlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Uluslararası Alanda Yapılmış Çalışmalar

Fama ve French (1993) tarafından yapılan çalışmada hisse senedi getirilerini açıklamak amacıyla Üç Faktörlü Model geliştirilmiştir. Modele, SVFM'ye ek olarak piyasa değeri ve defter değeri/piyasa değeri (DD/PD) faktörleri eklenmiş olup bu faktörlerin hisse senedi normalüstü getirileri üzerindeki etkisi test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre DD/PD faktörü ile hisse senedi getirileri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu, yüksek DD/PD oranına sahip olan hisse senetlerinin daha yüksek getiri elde ettikleri tespit edilmiştir. Diğer yandan büyüklük faktörü ile hisse senedi getirileri arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu kanıtlanmış, küçük ölçekli firmalara ait hisse senetlerinin büyük ölçekli firmalara ait hisse senetlerine kıyasla daha fazla getiri sağladığı ortaya koyulmuştur.

Fama ve French (1995) tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise hisse senetlerinin riskli olmasının sebeplerinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 1963 – 1992 dönemleri arasında NYSE (Newyork Stock Exchange), AMEX (American Stock Exchange) ve NASDAQ (National Association of Securities Dealers Automated Quotations) borsalarında işlem gören hisse senetleri çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Bir önceki çalışmalarında ileri sürdükleri üç faktörlü modelden hareketle hisse senetlerinin normalüstü getirileri ile piyasa risk primi, firma büyüklüğü ve firma değeri faktörleri arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla altı ayrı portföy oluşturulmuştur. Regresyon analizi ile elde edilen sonuçlar 1993 yılında yaptıkları çalışmanın sonuçları ile paralellik göstermekle birlikte yüksek DD/PD oranına sahip ve küçük ölçekli firmaların hisse senetlerinin daha fazla getiri elde ettiği ortaya koyulmuştur.

Barber ve Lyon (1997) tarafından yapılan çalışmada FF3F Modelinin geçerliliği 1973 – 1994 dönemleri arasında NYSE, AMEX ve NASDAQ borsalarında incelenmiştir. Fama ve French'den farklı olarak finansal olmayan firmaları da inceleme kapsamına alan araştırmacılar elde ettikleri bulgulara göre büyüklük ve değer faktörleri ile hisse senedi getirileri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Bunun yanı sıra finansal ve finansal olmayan firmalar için herhangi bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşmışlar ve FF3F Modelinin geçerliliğini desteklemişlerdir.

Carhart (1997) tarafından yapılan çalışmada kazanan portföyler ve kaybeden portföyler arasındaki farkı temsil eden momentum faktörü ele alınmıştır. FF3F Modeline momentum faktörü eklenerek Dört Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli geliştirilmiştir. Ocak 1962 – Aralık 1993 dönemlerini kapsayan veri seti ile aylık olarak çeşitlendirilmiş hisse senedi fonları üzerine yapılan çalışmada önceki modellere kıyasla Dört Faktörlü Modelin açıklayıcılık gücünün daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Fama ve French (1998) tarafından yapılan diğer bir çalışma ise 1975 – 1995 dönemlerini kapsamakta olup 13 gelişmiş ve 16 gelişmekte olan borsa olmak üzere toplamda 29 ülkenin borsasında işlem gören hisse senetleri araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre değer faktörü ile oluşturulan portföyler, büyüklük faktörüne göre oluşturulan portföylere kıyasla daha fazla getiri elde etmektedir. İncelemeye alınan ülkelerin tamamında firma büyüklüğü etkisinin varlığı kanıtlanmıştır.

L'Her, Masmoudi ve Suret (2004) tarafından Kanada Borsasında yapılan çalışmada Carhart tarafından geliştirilmiş olan Dört Faktörlü Varlık Fiyatlama Modelinin geçerliliği test edilmiştir. Elde edilen bulgular momentum faktörünün Ocak ayı hariç tüm dönemler için güçlü bir değişken olduğunu göstermiştir.

Lam, Li ve So (2010) tarafından yapılan çalışmada Temmuz 1981 – Haziran 2001 dönemleri arasında Hong Kong Borsasında işlem gören finansal olmayan 689 firmanın hisse senedi getirileri kullanılarak dört faktörlü varlık fiyatlama modelinin geçerliliği araştırılmıştır. Yapılan testler sonucunda dört faktörlü modelde yer alan tüm faktörlerin hisse senedi getirileri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Carhart (1997) tarafından yapılan çalışmayla paralel sonuçlar elde eden araştırmacılar ilgili modelin Hong Kong Borsası için verimli bir model olduğunu ortaya koymuşlardır.

Nichol ve Dowling (2014) tarafından yapılan çalışmada Londra Menkul Kıymetler Borsası FTSE 350 endeksinde yer alan hisse senetleri üzerinde FF5F Modelinin geçerliliği araştırılmıştır. 2002 – 2013 yılları arasında işlem gören hisse senetlerini ele alan araştırmacılar uyguladıkları GRS testi sonucunda FF5F Modelinin, FF3F Modeline kıyasla daha iyi bir fiyatlandırma aracı olduğuna dair kanıtlar sunmuştur. Araştırmacılar modelde yer alan faktörlerden özellikle karlılık faktörünün önemini vurgulamışlar ve gelecek araştırmalar için en iyi karakterizasyonu sağlamak adına aynı modelde farklı karlılık özelliklerinin araştırılmasını önermişlerdir.

Fama ve French tarafından 2015 yılında geliştirilen FF5F Modeli, hisse senetlerinin risksiz faiz oranı üzerinde kalan getirilerinin, piyasa portföyünün risksiz faiz oranı üzerindeki getirisi (piyasa risk primi), piyasa değeri, DD/PD, yatırım ve karlılık faktörleri ile arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır (Fama & French, 2015). Fama ve French 1992 yılında geliştirmiş oldukları FF3F Modeline yatırım ve karlılık faktörleri olmak üzere iki değişken daha ekledikleri yeni model için 1963 – 2013 dönem aralığında aylık veriler ile inceleme yapmışlardır. GRS testi sonuçlarına göre FF5F Modelinin reddedilmesine rağmen, kesit veri analizi ile modelin %71 - %94 arasında açıklayıcılık gücüne sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca çalışmalarında değer faktörünün gereksiz olduğunu, diğer faktörler bir arada kullanıldıklarında ilgili faktörün açıklama gücünü kapsadıklarını öne sürmüşlerdir. Değer faktörü dahil edilmeden kurulan modelin beş faktörlü model kadar iyi sonuçlar verdiğini belirtmişlerdir.

Çakıcı (2015) tarafından yapılan çalışmada Temmuz 1992 – Aralık 2014 dönemleri arasında 23 gelişmiş borsada FF5F Modelinin geçerliliği incelenmiştir. Elde edilen sonuçlarla Kuzey Amerika, Avrupa ve diğer küresel pazarların ABD ile benzerlik gösterdiği ortaya koyulmuştur. Bunun yanı sıra FF5F Modeli ile eklenen karlılık ve yatırım faktörlerinin önceki modellere daha fazla açıklayıcılık gücü eklenmediği, Japonya ve Asya Pasifik bölgelerinde yeni iki faktörün yüksek derecede açıklayıcılık gücüne sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Martins ve Eid Jr. (2015), 2000 – 2012 dönemleri arasında Brezilya Borsasında işlem gören hisse senedi getirileri için FF5F Modelinin geçerliliğini test etmişlerdir. Araştırmacılar aynı zamanda FF3F ile FF5F Modellerinin etkinliğini karşılaştırmayı amaçlamışlardır. Regresyon analizi ile elde ettikleri sonuçlara göre Brezilya Borsası için ilgili dönem aralığında FF5F Modelinin, FF3F Modeline göre daha iyi sonuçlar verdiği tespit edilmiştir.

Singh ve Yadav (2015) tarafından yapılan çalışmada Hindistan Hisse Senedi Piyasasında 1999 – 2014 dönemleri arasında SVFM, FF3F, Carhart Dört Faktör ve FF5F Modellerinin performansı karşılaştırmalı olarak test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre FF3F Modeli, hisse senedi getirileri üzerinde SVFM'ye göre daha iyi performans göstermiştir. Diğer yandan yatırım kriterine göre oluşturulan modelde FF5F Modelinin diğer modellerden daha başarılı olduğuna ve yatırım kriterine göre oluşturulmayan portföyler için ise söz konusu değişken dışında tutularak dört faktörlü modelin alternatif modellere göre daha iyi sonuçlar verdiğine dair kanıtlar sunulmuştur.

Taha ve Elgiziry (2016) tarafından Mısır Hisse Senetleri Piyasasında yapılan çalışmada 2005 – 2013 dönemi inceleme kapsamına alınarak 55 adet hisse senedi için FF5F Modeline ek olarak fiyat/kazanç (F/K) oranı faktörü ve likidite faktörünün de eklenmesiyle oluşturulan modelinin geçerliliği, düşen ve yükselen piyasalar için ayrı ayrı incelenmiştir. Oluşturulan bu modelin alternatif modellere kıyasla daha iyi performans gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Racicot ve Rentz (2016) tarafından yapılan çalışmada FF5F Modelinin geçerliliği sabit etkili panel veri modelinde GMM (Generalized Method of Moments) Yöntemi ile araştırılmıştır. Bunun yanı sıra ölçüm hatalarının test edilmesi için Hausman Yapay Regresyon Modeli kullanılmıştır. Ayrıca Pastor–Stambaugh (PS, 2003)'ın likidite faktörünü içeren geliştirilmiş altı faktör modelinin geçerliliği de test edilmiştir. Fama ve French ile aynı veri seti için yaptıkları GMM tabanlı panel veri analizi sonuçlarına göre sürekli olarak önemli olan tek faktörün piyasa faktörü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Chiah, Chai, Zhong ve Li (2016) tarafından yapılan çalışmada 1982 – 2013 dönemleri arasında Avusturalya Borsasında işlem gören hisse senetleri için FF5F Modelinin geçerliliği test edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre daha fazla anomali açıklama gücünden dolayı FF5F Modelinin, FF3F Modeline göre daha üstün olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fama ve French'ten farklı olarak değer faktörünün, yatırım ve karlılık faktörlerinin varlığında da açıklayıcılık gücünü koruduğu belirtilmiştir.

Hezbi ve Salehi (2016) tarafından yapılan çalışmada Tahran Borsasında işlem gören firmaların hisse senedi getirilerini tahmin etmek için Carhart Dört Faktörlü Model ve FF5F Modelinin açıklayıcılık gücünün karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 2009 ve 2013 dönemleri arasında borsada işlem gören 142 firmadan oluşan bir örnek belirlenmiştir. Panel veri analizi sonuçları firmaların hisse senedi getirilerini tahmin etmede FF5F Modelinin, Dört Faktörlü Modelden daha fazla açıklayıcı bir güce sahip olduğunu göstermiştir.

Fama ve French (2017) tarafından yapılan çalışmada FF5F Modeli için uluslararası bir karşılaştırma yapılması amaçlanmıştır ve Kuzey Amerika, Avrupa, Asya Pasifik ve Japonya Borsalarında işlem gören

hisse senetleri araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre hisse senedi getirilerinin değer faktörü ve karlılık faktörü ile arttığı, diğer taraftan yatırım faktörü ile negatif ilişkili olduğu ortaya koyulmuştur. Japonya için DD/PD faktörü ile getiriler arasında güçlü, karlılık ve yatırım faktörleri ile getiriler arasında daha düşük bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Önceki çalışmalarına benzer olarak FF5F Modelinin küçük hisse senetlerinin getirilerini açıklamada başarısız bir model olduğunu destekler nitelikte bulgulara ulaşılmıştır.

Lin (2017) tarafından yapılan çalışmada Çin Hisse Senetleri Piyasasında 1997 – 2015 yılları arasında FF3F ve FF5F modellerinin hisse senedi getirilerini açıklama performansları karşılaştırılmıştır. GRS testi ile elde edilen sonuçlara göre FF5F Modelinin, FF3F Modeline kıyasla daha iyi bir performans sergilediği ortaya koyulmuştur. Fama ve French'in 2015 yılında yaptıkları çalışmadaki bulguların aksine Çin Borsası için gerçekleştirilen bu çalışmada, hisse senedi getirileri için yatırım faktörünün modelde gereksiz olduğu belirtilirken hem karlılık hem de değer faktörlerinin önemli olduğu kanıtlanmıştır.

Abeysekera ve Nimay (2017) tarafından yapılan çalışmada Colombo Borsasında işlem gören firmaların hisse senetlerinin normalüstü getirilerini açıklamak için Dört Faktörlü Modelin geçerliliği test edilmiştir. Ayrıca FF3F Modeli ve SVFM ile Dört Faktörlü Modelin etkinliği karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar, piyasa faktörünü, büyüklük faktörünü, değer faktörünü ve momentum faktörünü içeren Dört Faktörlü Modelin ortalama hisse senedi getirilerinin değişimini etkin bir şekilde açıkladığını göstermektedir. Ayrıca, Dört Faktörlü Modelin, SVFM ve FF3F Modeline kıyasla daha iyi performans gösterdiğine dair kanıtlar sunulmuştur.

Jiao ve Lilti (2017) tarafından yapılan çalışmada Çin ve Amerikan piyasalarında FF3F Modeli ile FF5F Modelinin açıklayıcılık gücü karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde Amerikan piyasalarına kıyasla Çin piyasalarında yeni eklenen iki faktör ile FF5F Modelinin açıklayıcılık gücünün daha az olduğu tespit edilmiştir.

Foye (2018) tarafından yapılan çalışmada gelişmekte olan piyasalar için FF5F Modelinin geçerliliği FF3F Modeli ile karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir. 1996 – 2016 periyodu için üç farklı bölgeden on sekiz farklı ülke piyasası analiz kapsamına dahil edilmiştir. Finansal firmalar analiz kapsamının dışında tutularak oluşturulan veri seti ile kurulan regresyon modelinden elde edilen sonuçlara göre Doğu Avrupa ve Latin Amerika bölgelerinde FF3F Modeline kıyasla FF5F Modelinin hisse senedi getirilerini açıklamada daha iyi performans gösterdiği belirtilmiştir. Diğer yandan karlılık veya yatırım faktörlerinin Asya bölgesinde geçerli olmadığı, dolayısıyla FF5F Modelinin bu bölgede hisse senedi getirileri üzerinde açıklayıcı bir güce sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Musawa, Kapena ve Shikaputo (2018) tarafından yapılan çalışmada Lusaka Menkul Kıymetler Borsasında 2008 – 2014 arası dönem için FF3F ve FF5F Modellerinin hisse senedi getirilerini açıklamadaki etkinlikleri karşılaştırılmıştır. İstatistiksel analiz yöntemi olarak çoklu regresyon analizi kullanılan çalışmada FF5F Modelinin, FF3F Modeline kıyasla getirileri açıklama gücünün daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kubota ve Takehara (2018) tarafından yapılan çalışmada FF5F Modelinin geçerliliği Japonya Menkul Kıymetler Borsasında incelenmiştir. 1978 – 2014 arası dönemin incelendiği çalışmada aylık veri kullanılarak gerçekleştirilen GMM (Generalized Method of Moments) testleri sonucunda elde edilen bulgulara göre Japonya Menkul Kıymetler Borsası için FF5F Modelinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

2.1. Türkiye’de Yapılmış Çalışmalar

Atakan ve Gökbulut (2010) tarafından yapılan çalışmada 1993 – 2007 dönemleri arasında Borsa İstanbul’da sürekli şekilde işlem gören sınavi şirketleri üzerinde yıllık veriler ile FF3F Modelinin geçerliliği test edilmiştir. 82 firma üzerine inceleme yapılan çalışmada panel regresyon analizinden elde edilen sonuçlar ile modelde yer alan tüm değişkenlerin hisse senedi getirileri üzerinde pozitif yönlü bir etkisi olduğu ortaya koyulmuştur.

Öndeş ve Balı (2010) tarafından 1996 – 2006 yılları arasında yapılan çalışmada Borsa İstanbul’da portföy fazlası getiriler üzerindeki çarpıklık etkisi FF3F Modeli ve Carhart Dört Faktörlü Modeli ile test edilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda hisse senedi getirileri ile çarpıklık arasında önemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Güzeldere ve Eren Sarıoğlu (2012) tarafından yapılan çalışmada 1999 – 2011 dönemleri arasında BIST100 Endeksinde işlem gören finansal olmayan firmalara ait hisse senetlerinin aylık getirileri üzerinde FF3F Modelinin geçerliliği test edilmiştir. 181 yatay kesit ve 144 periyottan oluşan panel veriler ile bir havuz oluşturan araştırmacılar toplam 11,442 gözlem seti ile çalışmayı gerçekleştirmişlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgular ile FF3F Modelinin Borsa İstanbul'da uygulanabilir olduğuna dair kanıtlar sunulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre firma büyüklüğü, piyasa değeri/defter değeri ve piyasa risk primi ile hisse senedi getirileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Yazarlar, SVFM'ye alternatif olarak sermaye maliyetinin tahmininde FF3F Modelinin gerek bireysel gerekse kurumsal yatırımcılar tarafından kullanılabilirliğini belirtmişlerdir.

Koy (2013) tarafından yapılan çalışmada Ocak 2002 ve Eylül 2011 tarihleri arasında 116 aylık dönem için Borsa İstanbul'da sürekli şekilde işlem gören, finansal olmayan ve her yıl aralık ayı sonunda pozitif özsermaye değerine sahip olan firmaların hisse senedi getirileri üzerinde FF3F Modelinin geçerliliği test edilmiştir. 138 adet hisse senedinin inceleme kapsamına dahil edildiği çalışmada 6 adet kesişim portföyü oluşturulmuştur. Gerçekleştirilen regresyon analizinden elde edilen sonuçlara göre FF3F Modelinin hisse senetlerinin risksiz faiz oranı üzerindeki getirilerini tam olarak açıklayamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan çalışma SVFM'nin hala geçerli olduğunu gösterir niteliktedir.

Acaravci ve Karaömer (2017) tarafından yapılan çalışmada Borsa İstanbul'da işlem gören hisse senetleri için 2005 ve 2016 yılları arasında aylık olarak düzenlenen 132 dönemlik veri seti ile FF5F Modelinin geçerliliği araştırılmıştır. Bu doğrultuda piyasa değeri, piyasa değeri/defter değeri, karlılık ve yatırım faktörlerine göre 14 kesişim portföyü oluşturulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre Borsa İstanbul için ilgili dönem aralığında FF5F Modelinin geçerli olduğuna dair kanıtlara ulaşılmıştır. Çalışmada ayrıca SVFM, FF3F ve Dört Faktör Modelleri de karşılaştırılmalı olarak test edilmiştir. Alternatif varlık fiyatlama modellerine göre FF5F Modelinin daha iyi performans gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kaya ve Güngör (2017) tarafından yapılan çalışmada 2005Ç3 ve 2014Ç2 dönemleri arasında Borsa İstanbul'da işlem gören hisse senetleri üzerinde FF3F Modelinin geçerliliği incelenmiştir. Finansal olmayan firmalar ile 3'er aylık veri seti oluşturan araştırmacılar, negatif özsermaye değerine sahip olan firmaları çalışma kapsamına dahil etmemişlerdir. Panel veri analizinden elde edilen sonuçlara göre piyasa risk primi ve DD/PD faktörü ile hisse senedi normalüstü getirileri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Diğer yandan firma büyüklüğü değişkeni ile hisse senedi getirileri arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir.

Genç ve Çömlekçi (2018) tarafından yapılan çalışmada Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksinde faaliyet gösteren 49 firmaya ait hisse senetlerinin getirileri üzerinde FF3F Modelinin geçerliliği regresyon analizi ile test edilmiştir. 2010 – 2017 dönemleri arasında aylık veri seti ile gerçekleştirilen çalışmadan elde edilen sonuçlara göre Fama ve French'in aksine firma değer priminin ve ölçek etkisinin hisse senedi getirileri üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Karabay (2018) tarafından yapılan çalışma ile 2007 – 2016 dönemleri arasında Borsa İstanbul'da FF5F Modelinin geçerliliği alternatif modeller ile karşılaştırılmalı olarak araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ilgili dönem aralığında Borsa İstanbul'da FF5F Modelinin alternatif modellere kıyasla daha fazla açıklayıcılık gücü sağlamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca SVFM modeline büyüklük faktörünü de ekleyerek oluşturulan iki faktörlü modelin, SVFM ile karşılaştırılmalı incelemeleri sonucunda daha iyi sonuçlar verdiği tespit edilmiştir.

Zeren, Yılmaz ve Belke (2018) tarafından yapılan çalışmada 1995Ç1 ve 2017Ç3 dönemleri arasında Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksinde işlem gören 18 firmanın hisse senedi getirileri için FF5F Modelinin geçerliliği panel veri analizi yardımıyla test edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre yüksek piyasa değerine sahip olan firmaların hisse senedi getirileri, düşük piyasa değerine sahip olan firmalara kıyasla daha yüksektir. Öte yandan DD/PD faktörü ile hisse senedi getirileri arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Son olarak karlılığı yüksek olan firmaların yatırımcılarına daha yüksek getiri sağladığı öne sürülmüştür. Yatırım faktörüne ait sonuçlar istatistiksel olarak anlamlı bulunmamış olup FF5F Modelinin ilgili dönem aralığında Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksi üzerinde geçerli olduğuna dair yeterli kanıt ulaşılamamıştır.

Aras, Çam, Zavalısız ve Keskin (2019) tarafından yapılan çalışmada Borsa İstanbul'da sürekli şekilde işlem gören firmalar üzerinde SVFM, FF3F ve FF5F Modellerinin performansı karşılaştırılmalı olarak test edilmiştir. Ocak 2005 ve Haziran 2017 tarihleri arasında inceleme yapılan çalışmada 150 aylık dönem için 18 adet kesişim portföyü oluşturulmuştur. Regresyon analizlerinden elde edilen bulgulara göre Türkiye

Borsası için FF5F Modelinin diğer alternatif modellere kıyasla daha iyi performans gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

2015 yılında Fama ve French tarafından geliştirilen Beş Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli, geliştirildiği tarihten bu yana birçok çalışmanın konusu olmuştur. İncelenen piyasalar hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülke piyasalarını kapsamaktadır. Yapıları gereği gelişmiş ülke piyasalarından farklı özelliklere sahip olan gelişmekte olan piyasalar ve özellikle Borsa İstanbul için yapılan az sayıda çalışma neticesinde modelin geçerliliğine ilişkin ortak bir sonuca ulaşılamamıştır. Ulusal literatür incelendiğinde FF5F Modelinin bireysel hisse senetleri kullanılarak test edilmesine yönelik yapılan çalışmaların eksikliği fark edilmiş olup bu bağlamda Zeren vd. (2018) tarafından Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksinde işlem gören firmalar için bireysel hisse senetleri temel alınarak modelin geçerliliğinin test edilmesine yönelik gerçekleştirilen çalışmadan esinlenilmiştir. Çalışmada kullanılan panel veri analizi yönteminin en temel avantajlarından biri birim ve zaman etkilerinin bir arada incelenmesine olanak tanınmasıdır. Portföy oluşturmaktan ziyade bireysel hisse senetleri ile çalışmanın, birim ve zaman boyutunu da bir arada inceleyerek gözlem sayısının yüksek tutulmasına ve dolayısıyla açıklayıcı değişkenler arasındaki çoklu doğrusal bağlantı derecesinin azaltılmasına ve testlerin güvenilirliğinin artmasına fayda sağlayacağı düşünülmüştür. Bu noktadan hareketle çalışmanın bu bölümünde ekonometrik analizler yardımıyla FF5F Modelinin Borsa İstanbul için geçerliliği incelenmiştir.

Araştırmanın amacı 2006 – 2018 yılları arasında FF5F Modelinin Türkiye’de geçerliliğini test etmektir. Çalışmanın kapsamı 2006Ç1 – 2018Ç4 dönemleri arasında Borsa İstanbul’da süreklilik arz eden ve dönem sonlarında pozitif DD/PD oranına sahip olan firmaların hisse senedi getirilerinden oluşmaktadır. Buna ek olarak Fama ve French’in çalışmasına paralel olacak şekilde, finansal firmalar yüksek kaldıraç oranına sahip oldukları için ve holdingler yapıları gereği analiz dışında tutulmuştur (Fama & French, 1992, s. 429). Ayrıca iflas, birleşme veya herhangi bir nedenle BIST kotasyonundan çıkan firmalar süreklilik şartını sağlayamadıkları için analize dâhil edilmemiştir. İlgili amaç doğrultusunda araştırma dönemi içerisinde Borsa İstanbul’da sürekli şekilde işlem gören hisse senetlerinin risksiz faiz oranı üzerindeki getirilerinin Fama ve French’in öne sürdüğü piyasa risk primi, piyasa değeri, defter değeri/piyasa değeri, karlılık ve yatırım faktörleri tarafından açıklanabilirliği belirlenmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda bağımsız değişkenler ile hisse senetlerinin normalüstü getirileri arasında bir ilişki var ise bu ilişkinin yönü ve katsayısı incelenmiştir. Ekonometrik analizler Stata 14.2 paket programı yardımıyla gerçekleştirilmiştir.

Modelde test edilecek hipotezler aşağıdaki gibi oluşturulmuştur;

H₀: Hisse senedi normalüstü getirileri ile piyasa risk primi, hisse senedinin firma büyüklüğü, DD/PD, karlılık ve yatırım faktörleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H₁: Hisse senedi normalüstü getirileri ile piyasa risk primi, hisse senedinin firma büyüklüğü, DD/PD, karlılık ve yatırım faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

4. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Fama ve French tarafından geliştirilen Beş Faktör Modeline ilişkin hisse senetlerinin risksiz faiz oranı üzerindeki getirileri ($R_t - R_f$) ile ilişkili olduğu öne sürülen faktörler; piyasa risk primi ($R_m - R_f$) faktörü, büyüklük faktörü (hisse senetlerinin piyasa değeri – PD), değer faktörü (defter değeri/piyasa değeri - DD/PD), karlılık (RMW) ve yatırım (CMA) faktörleridir. Çeyrek dönemlik olarak düzenlenen veri seti için hisse senetlerine ait kapanış fiyatları, pazar portföyü olarak kabul edilen BIST100’e ait veriler, hisse senetlerinin piyasa değeri ve modele uygun olacak şekilde DD/PD olarak düzenlenen PD/DD oranı, Faiz ve Vergi Öncesi Kar (FVÖK) ve özsermaye değerleri ve toplam aktif değerlerine ilişkin bilgiler Finnet Data Yayıncılık ve Thomson Reuters Enformasyon Ltd. Şti.’den elde edilmiştir. Risksiz faiz oranı olarak 2 yıllık devlet tahvilinin aylık getirisi kabul edilmiş olup ilgili değişkene ait verilere yine Thomson Reuters Enformasyon Ltd. Şti.’den ulaşılmıştır ve çeyrek dönemlik olarak analize uygun hale getirilmiştir.

Bağımlı değişkenin bileşeni olan hisse senetlerinin çeyrek dönemlik getirileri aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmıştır.

$$R_t = \frac{(P_t - P_{t-1}) + D_t}{P_{t-1}}$$

R_t : hisse senedinin t dönemindeki getirisini,

P_t : hisse senedinin t dönemindeki fiyatını,

P_{t-1} : hisse senedinin t-1 dönemindeki fiyatını

D_t : hisse senedinin t döneminde elde ettiği kâr payını ifade etmektedir.

Bağımsız değişkenlerden biri olan büyüklük faktörü için firmaların piyasa değerlerine ait veriler kabul edilmiş olup söz konusu değer, firmalara ait hisse senetlerinin dönem sonlarındaki kapanış fiyatları ile firmaların dolaşımdaki hisse senedi sayısı çarpılarak elde edilmektedir. Piyasa değeri değişkeni hariç diğer tüm değişkenler oransal yapıya sahip olduğu için ölçek etkisi bakımından analize hazır hale getirmek amacıyla piyasa değeri değişkenine ait verilerin doğal logaritması alınmıştır.

Bir diğer bağımsız değişken olan değer faktörü için firmaların DD/PD oranı kabul edilmiştir. DD/PD oranı, firmaların özsermaye değerlerinin piyasa değerine bölünmesi ile bulunmaktadır.

Karlılık faktörü modelin dördüncü bağımsız değişkeni olmakla birlikte firmalara ait karlılık oranları söz konusu firmanın Faiz ve Vergi Öncesi Karı'nın Özsermayesi'ne oranlanması ile hesaplanmıştır.

Son olarak yatırım faktörünün hesaplanmasında firmaların toplam aktif değerleri dikkate alınmış ve aktif büyüme oranı hesaplanarak modele dâhil edilmiştir.

Araştırma kapsamında kullanılan değişkenlere ilişkin bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Modele Ait Değişkenler ve Tanımlar

Değişkenler	İfadeler	Açıklamalar
Bağımlı Değişken		
Hisse Senedi Normalüstü Getirileri	$R_{i,t} - R_{f,t}$	Hisse Senedi Getirisi – Risksiz Faiz Oranı
Bağımsız Değişkenler		
Piyasa Risk Primi	$R_{m,t} - R_{f,t}$	Piyasa Portföyünün Getirisi – Risksiz Faiz Oranı
Büyüklük	lnSMB	Piyasa Değerinin Doğal Logaritmik Değeri
Değer	HML	DD/PD Oranı
Karlılık	RMW	FVÖK/Özsermaye Oranı
Yatırım	CMA	Aktif Büyüme Oranı

Veri setinde yer alan değişkenlerin gözlem sayıları her bir değişken için aşağıdaki gibidir;

i: hisse sayısı; 149

t: incelenen dönem; 13 yıl*Çeyrek Dönem = 52 dönem

n: gözlem sayısı; 149*52 = 7,748 gözlem bulunmaktadır.

Çalışmada istatistiksel analiz yöntemi olarak Panel Veri Analizi kullanılmıştır. Panel Veri Analizi hem yatay kesit hem de zaman serisi verilerini bir arada kullanabilmemize olanak sağladığından hem zaman etkisi hem de birimler aynı anda incelenebilecektir. Modelin test edilmesinde panel veri analizi kullanmanın üstünlükleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Yerdelen Tatoğlu, 2018, s. 10);

- Hem zaman hem de yatay kesit veri gözlemlerinin aynı anda kullanılabilmesi sebebiyle panel veri analizi araştırmacılara daha fazla veri ile çalışma imkânı sunmaktadır ve böylece hem gözlem sayısı hem de serbestlik derecesi artmaktadır. Diğer yandan daha fazla veri ile çalışabilmek ve dolayısıyla gözlem sayısının artması ile açıklayıcı değişkenler arasındaki çoklu doğrusal bağlantı (bağımsız değişkenler arasında ilişki olması) derecesi azalmakta ve testlerin güvenilirliği artmaktadır.
- Ekonometrik analizlerde kullanılan veriler çoğunlukla heterojen verilerdir. Zaman serisi ve yatay kesit veri analizleri heterojenliği tek başına kontrol altına alamamaktadır. Panel veri analizinde ise bu değişkenliği hem birim boyutunda hem de zaman boyutunda dikkate almak mümkündür.

- Panel veri modellerinin kullanılmasının bir diğer avantajı ise tahmin sapmasının azaltılmasının ve hatta tamamen yok edilmesinin mümkün olmasıdır. Modelde yer alan hata teriminin açıklayıcı değişkenlerle korelasyonlu olması olarak açıklanan içsellik problemi, panel veri modelleri kullanılarak yok edilebilmektedir.

Bahsedilen avantajlar göz önünde tutulduğunda son zamanlarda ekonometrik analizlerde panel veri modelleri sıklıkla kullanılmaktadır.

5. ARAŞTIRMANIN MODELİ VE AMPİRİK TESTLER

Fama French Beş Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli matematiksel olarak aşağıdaki gibi ifade edilmektedir;

$$R_{it} - R_{ft} = \alpha_i + \beta_i(R_{mt} - R_{ft}) + s_i(SMB_t) + h_i(HML_t) + r_i(RMW_t) + c_i(CMA_t) + \varepsilon_{it}$$

Denklemden yer alan $R_{mt} - R_{ft}$, piyasa risk primini SMB_t , piyasa değeri düşük olan portföyler ile piyasa değeri yüksek olan portföylerin t dönemindeki getirileri arasındaki farkı HML_t , DD/PD oranı yüksek olan portföyler ile DD/PD oranı düşük olan portföylerin t dönemindeki getirileri arasındaki farkı RMW_t , karlılık oranı yüksek olan portföyler ile karlılık oranı zayıf olan portföyler arasındaki t zamanlı getiri farkını ve CMA_t ihtiyatlı ve atılgan olan düşük ve yüksek yatırım oranına sahip portföylerin t zamanlı getiri farkını ifade etmektedir.

Fama ve French, değer faktörü ve karlılık faktörünün ortalama hisse senedi getirileri üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu açıklamak için temettü iskonto modelini (divident discount model) kullanmışlardır. Temettü iskonto modeli, bir hisse senedinin değerinin, gelecekte beklenen temettülerin şimdiki değerine eşit olmasını ifade etmektedir ve aşağıdaki eşitlik ile gösterilmektedir;

$$m_t = \sum_{r=1}^{\infty} E(d_{t+r}) / (1+r)^t$$

Eşitlikte yer alan değişkenler;

m_t : hisse senedinin t dönemdeki piyasa değerini,

$E(d_{t+r})$: hisse senedinin t+r döneminde beklenen temettü ödemesini,

r : beklenen temettülerin iç verim oranını ifade etmektedir.

Denklem, t döneminde farklı fiyatlanan ancak aynı beklenen temettü değerine sahip iki firmanın hisse senetlerinden, düşük fiyatlı olan hisse senedinin uzun vadede ortalama olarak daha yüksek getiri sağlayacağını ifade etmektedir. Miller ve Modigliani (1961) tarafından yapılan çalışmada kullanılan hisse senedi değerlendirme modeli ile beklenen getiri ve karlılık, yatırım ve defter değeri arasındaki ilişki incelenmiştir.

$$M_t = \sum_{r=1}^{\infty} E(Y_{t+r} - dB_{t+r}) / (1+r)^t$$

Denklemden yer alan Y_{t+r} , t+r dönemindeki toplam sermaye kazancını, $dB_{t+r} = B_{t+r} - B_{t+r-1}$, toplam defter değerini ve M_t ise t dönemindeki piyasa değerini ifade etmektedir. Söz konusu eşitlik t dönemindeki defter değerine bölüldüğünde aşağıdaki denklem elde edilecektir;

$$\frac{M_t}{B_t} = \frac{\sum_{r=1}^{\infty} E(Y_{t+r} - dB_{t+r}) / (1+r)^t}{B_t}$$

Yukarıda verilen denklem, beklenen hisse senedi getirileri hakkında üç önemli sonuç sunmaktadır. İlki, hisse senedi fiyatı ve beklenen getiri hariç diğer tüm değişkenlerin sabit olduğu varsayıldığında, düşük piyasa değeri ya da yüksek DD/PD oranı, daha yüksek bir beklenen getiri anlamına gelmektedir. İkincisi, beklenen kazanç ve beklenen getiriler hariç cari fiyat ve diğer değişkenler sabit tutulduğunda yüksek beklenen kazanç, yüksek beklenen getiri anlamına gelmektedir. Son olarak üçüncüsü ise defter değeri, piyasa değeri ve beklenen getiriler sabit olduğunda, defter değerindeki değişim için yüksek beklentiler, düşük beklenen getiri anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle denklem, piyasa kapıtilizasyonu, yatırım ve kazanç beklentilerine de yanıt verdiği için DD/PD oranının güçlü bir açıklayıcı olduğunu ifade etmektedir (Fama & French, 2015, s. 3).

Bu bilgilerden hareketle FF5F Modelinin Borsa İstanbul'da geçerliliğini araştırmak amacıyla oluşturulan panel regresyon denklemi aşağıda verilmiştir;

$$R_{i,t} - R_{f,t} = \alpha_{i,t} + \beta_{i,t}(R_{m,t} - R_{f,t}) + s_i(SMB)_t + h_i(HML)_t + r_i(RMW)_t + c_i(CMA)_t + \varepsilon_{i,t}$$

Denklemden yer alan değişkenler;

i : hisse senedini,

t : zamanı,

R_f : risksiz faiz oranını,

$(R_{m,t} - R_{f,t})$: pazar portföyünün risksiz faiz oranı üzerinde kalan getirilerini (Bu çalışma için BIST100),

$(R_{i,t} - R_{f,t})$: hisse senetlerinin risksiz faiz oranı üzerinde kalan getirilerini,

SMB : piyasa değerini,

HML : DD/PD oranını,

RMW : FVÖK/Özsermaye oranını,

CMA : Aktif büyüme oranını ifade etmektedir.

Modelin ekonometrik analizine ve varsayımların testine geçmeden önce veri değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon matrisi sırasıyla Tablo 2 ve Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maksimum
$R_{i,t} - R_{f,t}$	7,748	0.0301145	0.3266169	-1.208727	3.868403
$R_{m,t} - R_{f,t}$	7,748	0.0068767	0.2370466	-0.4717586	0.6128609
lnSMB	7,748	19.29998	1.73922	14.94691	24.44751
HML	7,748	0.8825144	0.6576784	0.0028704	7.991819
RMW	7,748	0.0370489	0.2606981	-11.72312	12.3087
CMA	7,748	0.0415153	0.4878044	-0.9797254	41.21489

Dengeli panel veri setimizde her bir değişkene ait 7,748 gözlem sayısı bulunmaktadır. Hisse senetlerinin normalüstü getirilerini ifade eden değişkeni incelendiğinde ortalamasının pozitif olduğu görülmektedir. Söz konusu değişkenin ortalamasının pozitif olması, firma getirilerinin faiz getirisinden ortalama olarak daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. İlgili değişkene ait standart sapma değerinin (0.3266) ortalama değerinden yüksek olması ise firmalar arasındaki farklılığın önemini göstermektedir.

Tablo 3'te verilen korelasyon matrisi incelendiğinde hisse senetlerinin normalüstü getirileri ile pazar portföyünün normalüstü getirileri arasındaki korelasyonun (0.6862) güçlü ve pozitif yönlü olduğu görülmektedir. Genel olarak diğer değişkenlere de bakıldığında Gujarati ve Porter (2009, s. 338) tarafından önerilen 0.80 kritik değeri üzerinde bir korelasyon değerine rastlanılmamıştır. Dolayısıyla modeldeki değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmadığı söylenebilir.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Korelasyon Matrisi

	$R_{i,t} - R_{f,t}$	$R_{m,t} - R_{f,t}$	lnSMB	HML	RMW	CMA
$R_{i,t} - R_{f,t}$	1.0000					
$R_{m,t} - R_{f,t}$	0.6862	1.0000				
lnSMB	0.0153	-0.0297	1.0000			
HML	-0.0588	-0.0152	-0.3239	1.0000		
RMW	-0.0016	-0.0324	0.0809	-0.0392	1.0000	
CMA	0.0048	-0.0101	-0.0077	-0.0336	0.0186	1.0000

Panel veriler hem birim hem de zaman boyutunu içerdiği için veriyi yaratan sürecin belirlenebilmesi açısından öncelikle serinin durağanlığının test edilmesi gerekmektedir. Panel veri serilerinde birimler arası korelasyonun bulunup bulunmamasına göre I. Nesil ve II. Nesil Birim Kök testleri geliştirilmiştir. Literatürde birimler arası korelasyonun olmadığı durumlar için geliştirilen testler I. Nesil Birim Kök Testleri olarak adlandırılırken, birimler arası korelasyonun varlığında kullanılan testler ise II. Nesil Birim Kök Testleri olarak adlandırılmaktadır (Şak, 2018, s. 262). Bu sebeple panel birim kök testine geçmeden önce kesit birimleri arasında bağıllık olup olmadığını incelemek ve kullanılacak birim kök testini belirlemek adına Pesaran (2004) CD testi kullanılmıştır. CD testi için oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir;

$$H_0: p_{ij} = cor(u_{it}, u_{jt}) = 0 \quad i \neq j \text{ Birimler arasında bağıllık yoktur.}$$

$$H_1: p_{ij} = cor(u_{it}, u_{jt}) \neq 0 \quad i \neq j \text{ Birimler arasında bağıllık vardır.}$$

Tablo 3. Yatay Kesit Bağıllığı Test Sonuçları – CD Testi

Değişkenler	Olasılık Değerleri
$R_{i,t} - R_{f,t}$	0.0000
$R_{m,t} - R_{f,t}$	0.0000
lnSMB	0.0000
HML	0.0000
RMW	0.0000
CMA	0.0000

Tüm değişkenler için yapılan yatay kesit bağıllığı (CD) test sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre kesitsel bağımsızlığı öne süren sıfır hipotezi reddedilmektedir ($p\text{-value}=0.000 < 0.05$). Modelimizde yer alan değişkenlerin kesit birimleri arasında bağımsızlık olmadığı için panel birim kök analizi yapılırken kesitsel bağıllığı dikkate alan Pesaran (2003) Testi kullanılmıştır. Birim kök testi için oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir;

$$H_0: \text{Seride birim kök vardır, seri durağan değildir.}$$

$$H_1: \text{Seride birim kök yoktur, seri durağandır.}$$

Pesaran Birim Kök Testi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde HML faktörü hariç tüm değişkenlere ait olasılık değerleri 0.05'ten küçük olduğu için H_0 hipotezinin reddedildiği yani söz konusu faktörlerin düzeyde durağan olduğu görülmektedir. HML faktörü için hesaplanan olasılık değerinin ise 0.05'ten büyük bulunması sebebiyle birim kök varlığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilememekte ve HML faktörünün düzeyde durağan olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 4. Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Test İstatistiği Z (t-bar)	Olasılık Değerleri (p)
$R_{i,t} - R_{f,t}$	-39.555	0.0000
$R_{m,t} - R_{f,t}$	-82.6365	0.0000
lnSMB	-5.001	0.0000
HML	1.915	0.9520
RMW	-24.678	0.0000
CMA	-41.783	0.0000

HML faktörünün düzey değerlerinde durağan olmaması sebebiyle birinci farkta birim kök testi uygulanmış olup test sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 5. Durağanlaştırılmış Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Test İstatistiği Z (t-bar)	Olasılık Değerleri (p)
f_HML	-43.962	0.0000

Tablo 6'ya bakıldığında HML faktörünün birinci farkta durağan hale geldiği, olasılık değerinin (0.000) 0.05 anlamlılık düzeyinden küçük bulunmasıyla anlaşılmaktadır. Artık bu noktada değer değişkeni için de birim kök varlığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilmektedir. Tüm değişkenlerin durağan olduğuna karar verildikten sonra uygun modelin belirlenmesi için F-Testi ve Breusch-Pagan LM testi uygulanmıştır.

Tablo 7'de sırasıyla sabit etkileri test etmek için uygulanan F-Testi sonuçları ve tesadüfi etkileri test etmek için uygulanan LM Testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 6. F ve LM Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
F Testi	0.52	1.0000
Breusch Pagan LM Testi	0.00	1.0000

Sabit etkilerin varlığını test etmek için kullanılan F testi için hipotezler;

$$H_0: \mu_i = 0 \text{ (Birim etki yoktur)}$$

$$H_1: \mu_i \neq 0 \text{ (Birim etki vardır)}$$

şeklinde oluşturulmuştur. F Testi sonuçları için Tablo 7 incelendiğinde olasılık değerinin (1.0000) 0.05 anlamlılık düzeyinden büyük olması sebebiyle kurulan model için H_0 hipotezi reddedilememiştir yani birim etki yoktur sonucuna ulaşılmıştır.

Diğer yandan tesadüfi etkilerin varlığını test etmek için uygulanan LM testi sonuçlarına göre olasılık değeri (1.0000), 0.05 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu için kurulan model bağlamında H_0 hipotezi reddedilememiş ve seride tesadüfi etki yoktur sonucuna ulaşılmıştır. LM testi için oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir;

$$H_0: \sigma_\mu^2 = 0 \text{ (Birim etki yoktur)}$$

$$H_1: \sigma_\mu^2 \neq 0 \text{ (Birim etki vardır)}$$

Yapılan F ve LM testleri sonucunda panel veri modelimizde sabit etkilerin ve tesadüfi etkilerin bulunmadığı, dolayısıyla en tutarlı tahmincinin Havuzlanmış En Küçük Kareler (HEKK/POLS) tahmincisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

HEKK yöntemi ile oluşturulan modelin tahmin edilmesine geçmeden önce modelin varsayımlarının test edilmesi gerekmektedir. Öncelikle modelin otokorelasyonlu olup olmadığı test edilecektir. Panel veri modellerinde otokorelasyon, genellikle birim etki nedeniyle meydana gelmektedir. Oluşturulan modelde birim etki olmaması, birleşik hatadaki otokorelasyonu azaltmaktadır ancak artık hatadaki otokorelasyona etki etmemektedir. Dolayısıyla artık hata ögesindeki otokorelasyonun da test edilmesi gerekmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2018, s. 215). Bu amaçla Wooldridge'in testi uygulanmıştır. Otokorelasyon testi için oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir;

$$H_0: \rho = 0 \text{ (Otokorelasyon yoktur)}$$

$$H_1: \rho \neq 0 \text{ (Otokorelasyon vardır)}$$

Tablo 8. Wooldridge Otokorelasyon Test Sonuçları

Wooldridge Otokorelasyon Testi	
Test İstatistiği	Olasılık Değeri
0.258	0.6121

Tablo 8'de Wooldridge Otokorelasyon Testi sonuçları yer almaktadır. Hesaplanan olasılık değerinin 0.05 anlamlılık düzeyinden yüksek çıkması H_0 hipotezinin reddedilemeyeceğini yani modelde otokorelasyon probleminin bulunmadığını ifade etmektedir.

Varsayımlardan bir diğeri ise hata teriminin birim içerisinde ve birimlere göre eşit varyanslı (homoskedastik) olduğudur. Heteroskedasite (değişen varyans), Breusch – Pagan / Cook Weisberg testi ile sınanmıştır. Bu test için oluşturulan hipotezler ise şöyledir;

$$H_0: \delta = 0 \quad (\text{Heteroskedasite yoktur})$$

$$H_1: \delta \neq 0 \quad (\text{Heteroskedasite vardır})$$

Yapılan test sonuçları Tablo 9'da yer almaktadır. Test sonuçlarına bakıldığında olasılık değerinin 0.05 anlamlılık düzeyinden küçük hesaplanması sebebiyle H_0 hipotezi reddedilmekte ve modelde değişen varyans problemi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 9. Değişen Varyans Test Sonuçları

Breusch – Pagan / Cook Weisberg Testi	
Test İstatistiği	Olasılık Değeri
68.35	0.0000

5.1. Panel Regresyon Sonuçları

Varsayımların test edilmesinin ardından elde edilen sonuçlar neticesinde modelin tahmini için en uygun olan dirençli tahminci seçilmiştir. Kurulan modelde yalnızca değişen varyans problemi olduğu için, değişen varyansa karşı dirençli olan ve büyük modeller için uygun olan Beck – Katz tahmincisi kullanılmıştır. Modelin tahminine ait sonuçları Tablo 10'da yer almaktadır.

Modelde yer alan değişkenlere ait katsayıların anlamlılığını test etmek için oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

$H_0: \beta=0; X'$ deki bir birimlik değişme Y' de hiçbir değişme yaratmamaktadır.

(İki değişken arasında ilişki yoktur.)

$H_1: \beta \neq 0; X'$ deki bir birimlik değişme Y' de önemli bir değişme yaratmaktadır.

(İki değişken arasında önemli bir ilişki vardır.)

Tablo 10. Panel Regresyon Tahmin Sonuçları

$R_i - R_f$	Katsayı	Standart Hata	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
$R_m - R_f$	0.8152074	0.0115593	70.52	0.000
lnSMB	0.0035	0.001544	2.27	0.023
f_HML	-0.2755401	0.0087718	-31.41	0.000
RMW	0.0141021	0.0088085	1.60	0.109
CMA	0.0056747	0.0060964	0.93	0.352
Sabit Katsayı	-0.042565	0.0301127	-1.41	0.158
R^2	0.5402			
Wald Testi	8929.16			
Prob.	0.0000			

Tablo 10'da yer alan analiz sonuçlarına göre hisse senetlerinin risksiz faiz oranı üzerinde kalan getirileri ile pazar portföyünün risksiz faiz oranı üzerindeki getirileri arasındaki ilişki incelendiğinde, olasılık değerinin 0.05 anlamlılık düzeyinden küçük olması H_0 hipotezinin reddedildiğini yani bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. İki değişken arasındaki ilişkinin yönünü gösteren katsayıya bakıldığında ise bu ilişkinin pozitif yönlü olduğu görülmektedir. Piyasa risk priminde meydana gelecek 1 birimlik artış, hisse senetlerinin normalüstü getirilerinde 0.81 birimlik bir artışa sebep olmaktadır.

Diğer bir değişken olan SMB (piyasa değeri, büyüklük) faktörü ve hisse senedi normalüstü getirileri arasındaki ilişkiye ait olasılık değeri 0.05 anlamlılık düzeyinden küçük hesaplandığı için H_0 hipotezi

reddedilmektedir ve firmaların piyasa değeri oranlarının hisse senedi getirisi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Firmaların piyasa değeri %1 arttığında hisse senedi getirilerinde %0035'lik bir artış meydana gelmektedir.

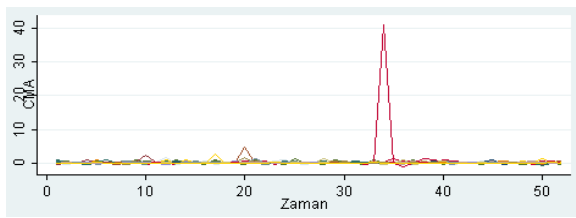
Değer faktörünü ifade eden HML (defter değeri/piyasa değeri – DD/PD) değişkeni için ilgili sonuçlar incelendiğinde, hisse senedi getirileri ile değer faktörü arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. 0.05'ten küçük hesaplanan olasılık değerine göre ilgili değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. DD/PD oranında meydana gelen 1 birimlik artış, hisse senedi getirilerinde 0.2755 birimlik bir azalışa sebep olmaktadır.

Modelin Wald testine bakıldığında, olasılık değerinin %95 güven düzeyinde anlamlı olduğu ve belirginlik katsayısı olan R² değerinin 0.54 olarak hesaplandığı görülmektedir. Dolayısıyla istatistiksel açıdan modeldeki açıklayıcı ve %95 güven aralığında anlamlı olan değişkenler beraberce hisse senedi normalüstü getirilerinin %54'ünü açıklamaktadır.

Diğer taraftan RMW (karlılık) ve CMA (yatırım) faktörleri için hesaplanan olasılık değerleri, 0.05 anlamlılık düzeyinin üzerinde bulunduğu için H₀ hipotezi reddedilememekte ve bu değişkenler ile hisse senedi getirileri arasında anlamlı bir ilişki bulunamadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

CMA değişkeninin grafiği detaylıca incelendiğinde SERVE hissesine ait uç değer bulunduğu görülmüştür.

Şekil 1. CMA Değişkenine Ait Uç Değer Grafiği

Uç değere ait grafik Şekil 1'de verilmiştir. Modelde yer alan değişkenlere ait değerler arasında uç değerler olması analiz sonucunda yanlış tahmin sonuçlarına sebep olacaktır. Bu sebeple ilgili hisse senedi analiz dışında tutularak model tekrar tahmin edilmiştir ve tahmin sonuçları Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. Uç Değer Düzeltme Sonrası Panel Regresyon Tahmin Sonuçları

$R_i - R_f$	Katsayı	Standart Hata	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
$R_m - R_f$	0.8255178	0.0116106	71.10	0.000
lnSMB	0.0031071	0.0015583	1.99	0.046
f_HML	-0.2720311	0.0088011	-30.91	0.000
RMW	0.0104849	0.0089341	1.17	0.241
CMA	0.1131696	0.0204672	5.53	0.000
Sabit Katsayı	-0.0387503	0.0304047	-1.27	0.202
R ²	0.5443			
Wald Testi	9012.37			
Prob.	0.0000			

İlgili hisse senedinin modelden çıkarılmasıyla yapılan tahmin sonucunda, yatırım faktörünün 0.05 anlamlılık düzeyinden küçük ve anlamlı sonuçlar vermesi ile H₀ hipotezi reddedilmektedir. Firmaların yatırım düzeyinin artması hisse senedi getirilerinde de bir artışa sebep olmaktadır. Yatırım faktöründe meydana gelecek bir birimlik artış hisse senedi getirisinde 0.1131 birimlik bir artışa sebep olmaktadır.

Sabit terime ait olasılık değerinin anlamsız olması ise kurulan modelde varlık fiyatlama hatasının bulunmadığını göstermektedir. Sabit terime ait değerın sifıra eşit bulunmaması, kurulan modellerin ortalama getirileri açıklama konusunda yetersiz kaldığını ifade etmektedir. Aynı zamanda Fama ve French (1992; 2015), Çakıcı (2015), Musawa vd. (2018) çalışmalarında da sabit katsayıların sifıra eşit olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Fama ve French, asıl amacın farklı şekillerle oluşturulan portföylerle ortalama getirileri açıklayan en iyi modeli bulmak olduğunu belirtmişlerdir.

6. SONUÇ

Fama ve French, 2015 yılında yayınladıkları makale ile başta ABD olmak üzere diğer gelişmiş ülke borsaları için FF5F Modelini önermişlerdir. FF3F Modeline iki yeni değişken olan karlılık ve yatırım faktörlerini ekleyerek geliştirdikleri FF5F Modeli, çok sayıda gelişmiş ve gelişmekte olan piyasalarda test edilmiş ancak özellikle gelişmekte olan hisse senedi piyasaları için hisse senedi getirilerindeki değişimi açıklamada tam anlamıyla başarılı sonuçlar elde edememiştir. Bunun sebebi olarak gelişmekte olan ülke piyasaları için daha yüksek fiyat dalgalanmaları ve daha yüksek getiri sağlama özellikleri gösterilmektedir. Bu bağlamda söz konusu model gelişmekte olan hisse senedi piyasaları için araştırma konusu olarak hala önemini korumaktadır.

Bu çalışmada Borsa İstanbul'da işlem gören hisse senetlerinin normalüstü getirilerinde meydana gelen değişimin FF5F Modeli ile açıklanabilirliğinin test edilmesi amaçlanmıştır. Söz konusu amaç doğrultusunda 2006 ve 2018 yılları arasında çeyreklik dönemler temel alınarak oluşturulan veri setinde Borsa İstanbul'da sürekli şekilde işlem gören ve finansal olmayan firmalar araştırma kapsamına dahil edilmiştir.

Elde edilen tahmin sonuçlarına göre ilgili dönem aralığında hisse senedi getirilerindeki değişimi açıklaması bakımından piyasa risk primi, büyüklük – piyasa değeri, değer – defter değeri/piyasa değeri ve yatırım faktörleri istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur.

Firma büyüklüğünü temsil eden SMB değişkeni ile hisse senetlerinin risksiz faiz oranı üzerinde kalan getirileri arasında Fama ve French'in (2015) aksine pozitif anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Diğer yandan firma değerini ifade eden HML – defter değeri/piyasa değeri değişkeni ile hisse senetlerinin risksiz faiz oranı üzerinde kalan getirileri arasında negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Firmaların DD/PD oranında meydana gelen azalışlar hisse senedi getirilerinde artışa sebep olmaktadır. Söz konusu bulgular Fama ve French (2015) tarafından öne sürülen bulgular ile çelişmektedir.

FF5F Modeli ile üç faktörlü modele eklenmiş iki yeni faktör olan karlılık ve yatırım değişkenleri için istatistiksel sonuçlar incelendiğinde CMA – yatırım faktörü ile hisse senedi getirileri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunurken RMW – karlılık faktörü açısından anlamlı bir ilişkiye rastlanılmamıştır.

Fama ve French'in (2015) ve literatürde yer alan benzer çalışmaların ulaştıkları sonuçlar ile karşılaştırıldığında çalışmadan elde edilen bulgular aşağıdaki gibi özetlenebilir;

- Beş Faktörlü Model kapsamında elde edilen sonuçlara göre Fama ve French tarafından hisse senetlerinin risksiz faiz oranı üzerinde kalan getirileri ile firmaların büyüklük düzeyi arasında negatif bir ilişki olduğu, yüksek piyasa değerine sahip firmaların hisse senetleri getirilerinin daha düşük olacağı belirtilmiştir. 2006 – 2018 dönemleri için Borsa İstanbul'da test edilen modelin tahmin sonuçlarına göre Fama ve French (1993; 1995; 2015) tarafından ortaya koyulan sonuçlar çelişmekle birlikte literatür ile karşılaştırıldığında söz konusu bulgular Atakan ve Gökbulut (2010), Güzeldere ve Eren Sarıoğlu (2012), Koy (2013), Zeren vd. (2018), Aras vd. (2019) tarafından yapılan çalışmaların sonuçları ile paralellik göstermektedir.
- Fama ve French'e (1993; 1995; 2015) göre yüksek DD/PD değerine sahip olan firmalar daha yüksek karlılığa sahip olduğundan hisse senedi getirileri de daha fazla olacaktır. Borsa İstanbul için söz konusu dönemler arasında inceleme yapıldığında DD/PD değişkeni ile hisse senetlerinin risksiz faiz oranı üzerinde kalan getirileri arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre firmaların DD/PD oranları arttıkça hisse senedi getirileri düşmektedir. İlgili bulgular Atakan ve Gökbulut (2010), Güzeldere ve Eren Sarıoğlu (2012), Kaya ve Güngör (2017) tarafından elde edilen sonuçlarla zıtlık göstermekle birlikte Koy (2013), Martins ve Eid Jr (2015), Zeren vd. (2018), Aras vd. (2019) tarafından yapılan çalışmaların sonuçları ile paralellik göstermektedir.
- Kurulan modelde yatırım faktörü için elde edilen bulgular hisse senetlerinin risksiz faiz oranı üzerinde kalan getirileri ile ilgili değişken arasında istatistiksel açıdan anlamlı pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Fama ve French, Beş Faktörlü Model kapsamında yatırım faktörü açısından yüksek yatırım oranına sahip firmaların hisse senedi getirilerinin düşük olacağını belirtmişlerdir. Çalışmada yatırım faktörü için elde edilen bulgular ile Fama ve French tarafından öne sürülen bulgular çelişmektedir. Diğer yandan hisse senedi getirileri ve yatırım faktörü

arasındaki ilişkinin pozitif bulunması Lin (2017) ve Zeren vd. (2018) tarafından yapılan çalışmaların sonuçları ile uyumlu bulunmuştur.

- Fama ve French, yüksek karlılık oranına sahip firmaların hisse senedi getirilerinin de yüksek olacağını belirtmişlerdir. 2006 – 2018 dönemleri arasında Borsa İstanbul'da yapılan inceleme sonucunda hisse senetlerinin risksiz faiz oranı üzerinde kalan getirileri ile firmaların karlılık oranları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Tüm bu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde 2006 – 2018 dönemi için Borsa İstanbul'da sürekli şekilde işlem gören ve finansal olmayan firmalar üzerine yapılan çalışma neticesinde, firmalara ait hisse senedi getirilerinde meydana gelen değişimlerin Fama ve French tarafından 2015 yılında öne sürülen Beş Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli ile açıklanabilirliğine dair yeterli kanıt elde edilememiştir. Diğer bir deyişle FF5F Modelinin ilgili dönemler arasında Borsa İstanbul'da geçerli olduğuna dair kesin bir sonuca ulaşılamamıştır. Söz konusu bulgular literatürde yer alan Çakıcı (2015), Zeren vd. (2018), Kubota ve Takehara (2018) ve Asya bölgesi için Foye (2018) tarafından yapılan çalışmalarla paralellik göstermektedir.

Diğer yandan araştırma sonuçlarına göre hisse senedi getirilerinde meydana gelen değişimi açıklamada en önemli faktörün pazar portföyünün getirisi olduğu görülmektedir. Bulgular bu açıdan değerlendirildiğinde Racicot ve Rentz (2016) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları ile paralellik göstermektedir.

Oluşturulan veri seti kapsamına alınan hisse senetleri Borsa İstanbul'da ilgili dönemlerde sürekli şekilde işlem gören hisse senetleridir. Bu bağlamda gelecekte yapılacak çalışmalar için veri setinin “hayatta kalma yanlılığını” en az düzeye indirecek şekilde seçilerek dengesiz veya dinamik panel veri modellerinden yararlanılan çalışmalar ile literatüre katkı sağlanabilir. Ayrıca modelde yer alan faktörler açısından finansal tablolardan elde edilen veriler kapsamında farklı finansal tablo kalemleri kullanılarak hesaplanan faktörler ile yürütülecek çalışmaların literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Etik Beyan: Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer aldığı beyan ederiz. Aksi bir durumun tespiti halinde Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %50, 2. Yazarın katkı oranı ise %50'dir.

Çıkar Beyanı: Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

KAYNAKÇA

- Abeysekera, A. P., & Nimal, P. D. (2017). The Four-Factor Model and Stock Returns: Evidence from Sri Lanka. *Afro-Asian Journal of Finance and Accounting*, 7(1), 1-15.
- Acaravci, S. K., & Karaömer, Y. (2017). Fama-French Five Factor Model: Evidence from Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(6), 130-137.
- Aharoni, G., Grundy, B., & Zeng, Q. (2013). Stock Returns and the Miller Modigliani Valuation Formula: Revisiting the Fama French Analysis. *Journal of Financial Economics*, 110(2), 347-357.
- Aras, G., Çam, İ., Zavalı, B., & Keskin, S. (2019). Fama-French Çok Faktör Varlık Fiyatlama Modellerinin Performanslarının Karşılaştırılması: Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama. *Istanbul Business Research*, 47(2), 183-207.
- Atakan, T., & Gökbulut, İ. (2010). Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modelinin İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda Uygulanabilirliğinin Panel Veri Analizi ile Test Edilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(45), 180-189.
- Barber, B. M., & Lyon, J. D. (1997). Firm Size, Book-to-Market Ratio, and Security Returns: A Holdout Sample of Financial Firms. *The Journal of Finance*, 52(2), 875-883.
- Carhart, M. M. (1997). On Persistence in Mutual Fund Performance. *The Journal of Finance*, 52(1), 57-82.
- Chiah, M., Chai, D., Zhong, A., & Li, S. (2016). A Better Model? An Empirical Investigation of the Fama-French Five Factor Model in Australia. *International Review of Finance*, 16(4), 595-638.

- Çakıcı, N. (2015). The Five Factor Fama-French Model: International Evidence. Working Paper, Fordham University. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2601662>. s. 1-50.
- Fama, E. F., & French, K. R. (1992). The Cross-Section of Expected Stock Returns. *The Journal of Finance*, 47(2), 427-465.
- Fama, E. F., & French, K. R. (1993). Common Risk Factors in the Returns on the Stocks and Bonds. *Journal of Finance Economics*, 47, 3-56.
- Fama, E. F., & French, K. R. (1995). Size and Book-to-Market Factors in Earnings and Returns. *Journal of Finance*, 50(1), 131-155.
- Fama, E. F., & French, K. R. (1998). Value versus Growth: The International Evidence. *The Journal of Finance*, 53(6), 1975-1999.
- Fama, E. F., & French, K. R. (2015). A Five-Factor Asset Pricing Model. *Journal of Financial Economics*, 116(1), 1-22.
- Fama, E., & French, K. R. (2017). International Tests of Five-Factor Asset Pricing Model. *Journal of Financial Economics*, 123(3), 441-463.
- Foye, J. (2018). A Comprehensive Test of the Fama-French Five-Factor Model in Emerging Markets. *Emerging Markets Review*, 37, 199-222.
- Genç, E., & Çömlekçi, İ. (2018). Fama-French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin Geçerliliği: Borsa İstanbul Üzerine Bir Araştırma. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(40), 257-276.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2009). *Basic Econometrics* (Cilt 5). New York, USA: McGraw-Hill.
- Güzeldere, H., & Eren Sarıoğlu, S. (2012). Varlık Fiyatlamada Fama-French Üç Faktörlü Modelin Geçerliliği: İMKB Üzerine Bir Araştırma. *Business and Economics Research Journal*, 3(2), 1-1.
- Hezbi, H., & Salehi, A. (2016). Comparison of Explanatory Power of Carhart Four-Factor Model and Fama-French Five-Factor Model in Prediction of Expected Stock Returns. *Financial Engineering and Securities Management*, 7(28), 137-152.
- Jiao, W., & Lilti, J.-J. (2017). Whether Profitability and Investment Factors Have Additional Explanatory Power Comparing with Fama-French Three-Factor Model: Empirical Evidence on Chinese A-Share Stock Market. *China Finance and Economic Review*, 5(1), 7.
- Karabay, A. (2018). *Fama-French Beş Faktör Varlık Fiyatlama Modeli Türkiye Geçerliliğinin Test Edilmesi*. İstanbul: (Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, E., & Güngör, B. (2017). Fama ve French Üç Faktörlü Modelin Geçerliliği: Borsa İstanbul Üzerine Panel Veri Analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 9(17), 222-236.
- Koy, A. (2013). Fama ve French'in Büyüklük ve Değer Risk Primleri İMKB'de Geçerli Midir? *İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 24(74), 102-118.
- Kubota, K., & Takehara, H. (2018). Does The Fama and French Five-Factor Model Work Well in Japan? *International Review of Finance*, 18(1), 137-146.
- Lam, K. S., Li, F. K., & So, S. M. (2010). On the Validity of the Augmented Fama and French's (1993) Model: Evidence from the Hong Kong Stock Market. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 35(1), 89-111.
- L'Her, J.-F., Masmoudi, T., & Suret, J.-M. (2004). Evidence to Support the Four-Factor Pricing Model from the Canadian Stock Market. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 14(4), 313-328.
- Lin, Q. (2017). The Fama-French Five-Factor Asset Pricing Model in China. *Emerging Markets Review*, 43, 84-106.
- Lintner, J. (1965). The Valuation of Risk Assets and the Selection of Risky Investments in Stock Portfolios and Capital Budgets. *The Review of Economics and Statistics*, 47(1), 13-37.
- Markowitz, H. (1952). Portfolio Selection. *Journal of Finance*, 7(1), 77-91.

- Martinsa, C. C., & Eid Jr, W. (2015). Pricing Assets with Fama and French 5–Factor Model: A Brazilian Market Novelty. *XV Encontro Brasileiro de Finanças*, 23-25.
- Miller, M. H., & Modigliani, F. (1961). Dividend Policy, Growth, and the Valuation of Shares. *The Journal of Business*, 34(4), 411-433.
- Mossin, J. (1966, Ekim). Equilibrium in a Capital Asset Market. *Econometrica*, 34(4), 768-783.
- Musawa, N., Kapena, S., & Shikaputo, C. (2018). A Comparative Analysis of Fama French Five and Three-Factor Model in Explaining Stock Returns Variation. *International Journal of Economics*, 3(1), 30-48.
- Nichol, E., & Dowling, M. (2014). Profitability and Investment Factors for UK Asset Pricing Models. *Economics Letters*, 125(3), 364-366.
- Novy-Marx, R. (2013). The Other Side of Value: The Gross Profitability Premium. *Journal of Financial Economics*, 108(1), 1-28.
- Öndeş, T., & Balı, S. (2010). In the Context of the Ise Comparison of Fama-French's 3 Factor Model and Carhart's 4 Factor Model 1996 – 2009. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(4), 243-258.
- Pesaran, M. H. (2003). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence. *Cambridge Working Papers in Economics*. (0346), s. 1-24.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *Cambridge Working Papers in Economics*. (0435), s. 1-39.
- Racicot, F. E., & Rentz, W. F. (2016). Testing Fama-French' New Five-Factor Asset Pricing Model: Evidence from Robust Instruments. *Applied Economics Letters*, 23(6), 444-448.
- Ross, S. A., Westerfield, R. W., & Jaffe, J. (2012). *Corporate Finance* (Cilt 10). McGraw-Hill Irwin.
- Sharpe, W. F. (1964). Capital Asset Prices: A Theory of Market Equilibrium under Conditions of Risk. *The Journal of Finance*, 19(3), 425-442.
- Singh, S., & Yadav, S. S. (2015). Indian Stock Market and the Asset Pricing Models. *Procedia Economics and Finance*(30), 294-304.
- Şak, N. (2018). Panel Birim Kök Testleri. S. Giriş içinde, *Uygulamalı Panel Veri Ekonometrisi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Taha, R., & Elgiziry, K. (2016). A Five Factor Asset Pricing Model: Empirical Evidence from Egypt. *International Journal of Business*, 21(4), 342.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2018). *Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Zeren, F., Yılmaz, T., & Belke, M. (2018). Fama French Beş Faktör Varlık Fiyatlama Modelinin Geçerliliğinin Test Edilmesi: Türkiye Örneği. *Uluslararası Katılımlı 22. Finans Sempozyumu*, (s. 391-400). Mersin.

YÖNETİCİLERİN LOJİSTİK YETKİNLİKLERİNİN PERFORMANSLARINA ETKİSİ: ÜÇÜNCÜ PARTİ LOJİSTİK (3PL) HİZMET SAĞLAYICILARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA¹

*THE EFFECT OF LOGISTICS COMPETENCIES OF MANAGERS ON THEIR
PERFORMANCE: A RESEARCH ON THIRD-PARTY LOGISTICS (3PL) SERVICES
PROVIDERS*

Ramazan GÜNDEM^a, Ayten AKATAY^b

^aBilim Uzmanı, Çanakkale,
Türkiye.

ORCID: 0000-0002-7834-
7413

E-posta:
rgundem23@yahoo.com

^bProf. Dr, ÇÖMÜ, İşletme,
Çanakkale, Türkiye.

ORCID: 0000-0002-8951-
0570

E-posta:
aytenakatay@yahoo.com

Sorumlu Yazar:
Ramazan Gündem

Makale Türü
Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi
07.09.2020

Makale Kabul Tarihi
10.08.2021

ÖZ

Amaç - Bu çalışmanın amacı lojistik yöneticilerinin yetkinlikleri ile performansları arasındaki ilişkiyi belirlemektir.

Yöntem - Çalışmanın örneklemini Uluslararası Nakliyeciler Derneğinin İstanbul'da faaliyet gösteren Üçüncü Parti Lojistik (3PL) hizmet sağlayıcısı 78 şirkette görev yapan yöneticiler oluşturmaktadır. Çalışmada kullanılan anket Haziran-Temmuz 2019 tarihleri arasında online ve yüz yüze uygulanmıştır. Çalışmada kolayda örnekleme yöntemi seçilmiştir. Çalışmada 194 yöneticiden geri dönüş alınmıştır.

Bulgular - Çalışmanın amacı doğrultusunda yapılan regresyon analizinde lojistik yetkinlikleri ile çalışan performansı arasında pozitif yönlü ve yüksek düzeyde bir ilişki olduğu görülmüştür.

Sonuç - Lojistik farkındalık, genel yönetim, davranış, analitik ve bilişim yetkinliklerinin performans üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Çevre yetkinliklerinin performans üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Üçüncü Parti Lojistik (3PL) Hizmet Sağlayıcısı, Lojistik, Yetkinlik.

JEL Kodları: L99, L91, M10

ABSTRACT

Purpose - The purpose of this study is to determine the relationship between the competencies of logistics managers and their performance.

Methodology - The sample of the study consists of managers working in 78 companies third party logistics (3PL) services providers, members of the international Transporters Association, operating in Istanbul. The questionnaire has been conducted both in the research was applied online and face to face between June and July 2019. In the study, convenience sampling method has been used and, 194 managers gave feedback.

Findings - In the regression analysis conducted in line with the purpose of the study. It is observed that there is a positive and high-level relationship between logistics competencies and performance.

Conclusions - It is observed that logistics awareness, general management, behavioral, analytical, and informatics competencies have a statistically significant effect on performance. Environmental competencies have no statistically significant effect on performance.

Keywords: Third Party Logistic (3PL) Services Provider, Logistic, Competencies

JEL Codes: L99, L91, M10

¹Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde sunulan "Lojistik Yetkinliklerinin Çalışan Performansına Etkisi: Üçüncü Parti Lojistik Sağlayıcıları Üzerine Bir Araştırma" adlı yüksek lisans tezinden derlenerek hazırlanmıştır.

²Bu çalışma 28-29 Kasım 2019 tarihleri arasında Gaziantep'te düzenlenen 3. Ulaştırma ve Lojistik Ulusal Kongresinde özet bildiri olarak sunulmuştur.

1. GİRİŞ

Dünya ticaret hacmi 27 trilyon doları aşmıştır (World Trade Organization, 2018). Türkiye'nin 2023 hedefi ihracatta 500 milyar dolardır. Bu ihracat hedefine ulaşmada lojistik sektörünün önemi büyüktür. 2023 hedefine ulaşılabilmesi için küresel ticarete rekabet avantajı elde edilmelidir. Rekabet avantajında şirketlerin sahip oldukları teknolojilerinin ve insan kaynaklarının önemi büyüktür. Teknoloji zaman içinde kolaylıkla diğer şirketler tarafından taklit edilebilmektedir. Teknoloji açısından geçerli olan bu durum insan kaynakları bakımından aynı değildir. Diğer bir ifadeyle, nitelikli ve yetkin insan kaynaklarının taklit edilmesi ve kopyalanması mümkün değildir. Şirketler varlıklarını sürdürebilmeleri ve rekabet üstünlüğü sağlayabilmeleri için yeteneklerini geliştirmelidir. Günümüzde sosyal, ekonomik ve teknolojik değişimler şirketleri karmaşıklık veya belirsizlik gibi ortamlara sürüklemektedir. Şirketin yetenekleri, sahip olduğu nitelikli insan gücünün bilgisi ve becerisidir. Bu nedenle yöneticilerde yüksek düzeyde eğitime ve yetkinliklere ihtiyaç duyulmaktadır (Pehlivanoglu, 2018, s. 56).

Türkiye'nin lojistik bir üs haline gelmesi için karayolu taşımacılığında, denizyolu taşımacılığında, demiryolu taşımacılığında ve havayolu taşımacılığında önemli altyapı yatırımları gerçekleştirilmiştir. Söz konusu bu yatırımlar her geçen gün artmakta ve bu yatırımlara yenilerini eklenmektedir. Ancak lojistik sektörünün gelişmesine yönelik gerçekleştirilen yatırımlar, sektörün karşılaştığı sorunların çözülmesi konusunda yeterli olmamaktadır. Lojistik sektöründe yetkin insan kaynaklarının istihdamı konusunda pek çok sorun bulunmaktadır. Örneğin İstanbul üniversitesi ve Sakarya üniversitesinin ortak hazırladığı 2018 yılı ulaştırma ve lojistik sektör raporu sonuçlarına göre lojistik sektöründeki en önemli sorunlar arasında üniversitelerin lojistik sektörüne yeterince katkı sağlayamamaları, sektör çalışanlarının yetkin olmaması ve eğitim seviyelerinin yetersiz olması yer almaktadır. Tüm bu ve benzeri sorunlar uluslararası verilere de yansımaktadır. Türkiye'nin lojistik performans endeksinin düşük olması da sıralamada iyi bir düzeyde olmadığını göstermektedir (Ulaştırma ve Lojistik Sektör Raporu, 2018, s. 9). Bunun temel nedenlerinden birisi lojistik alanında yetkin profesyonellerin eksikliği olarak ifade edilebilir. Türkiye'nin lojistik sektöründe bir üs olabilmesi için gerçekleştirilen pek çok altyapı çalışmalarının yapılmasının yanında, sektörde istihdam edilen insan kaynağının da alanında uzman, yeterli bilgiye ve donanıma sahip kişiler olmaları gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle sektör çalışanlarının önemli düzeyde lojistik yetkinliklere sahip olmaları gerekmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Yetkinlik Kavramı

Yetkinlik kavramı, yönetim alanında ilk kez 1957 yılında Selznick tarafından "ayırt edici yetkinlik" anlamında kullanılmıştır. White 1959 yılında ilk defa yetkinlik kavramını insan ile ilişkilendirerek kullanmıştır. Ancak insan kaynakları alanında asıl popülerliği McClelland'ın 1973 yılında American Psychologist dergisinde yayımlanan "Testing for Competence Rather than Intelligence" adlı makale ile popüler olmuştur (Reşitoğlu, 2011, s. 5). Yetkinlik kavramı çeşitli yazarlar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Boyatzis (1982) yetkinlikleri; "kişinin işte kendisinden beklenen özel davranışları sergilemesine imkân veren kişisel özellikler" olarak ifade etmiştir. Sandara (1993) ise yetkinlikleri örgütlerin DNA'sı olarak belirtmiştir. İşin nasıl yürütüleceğinin yapısal olarak oluşturulması olarak tanımlamıştır. Klein (1996) yetkinliği, "davranışsal göstergeler veya gözlemlenebilir davranışların toplamı" şeklinde tanımlamıştır. Genel olarak yetkinlik, arzu edilen sonuçları elde etmek için sergilenen davranışlar, kişilik, yetenekler, ilgiler, motivasyon ve geçmişte sergilenmiş gözlenebilen davranış ve eylemler kümesi olarak tanımlanmaktadır (Budak, 2013, s. 56).

2.2. Çalışan Performansı Kavramı

Organizasyonun amaçlarına ulaşabilmesi için bireyin kullandığı yetkinlikler çalışan performansı olarak tanımlanmaktadır. Çalışan performansı; iş yaşamındaki işlerin daha önceden planlanarak belirli standartlara ve hedeflere ulaşılması veya arzulanan hedeflere yaklaşma derecesi olarak tanımlanabilir. Çalışan performansı çeşitli sektörlerde yapılan işlerin hangi düzeyde olduğunu gösteren bir göstergedir. Bireyin planlanan bir görevi gerçekleştirme için yaptığı her işlem ve eylemin çalışan performansının bir göstergesi olduğu ifade edilmektedir (Çöl, 2008, s. 4)

2.3. Yönetici Kavramı

Yönetici “başkaları vasıtasıyla amaçlara ulaşmaya çalışan kişi” şeklinde tanımlanmaktadır. Profesyonel yönetici ise “bu işi meslek olarak yapan veya icra eden kişi” şeklinde tanımlanmaktadır. Profesyonel yönetici işletmenin orta ve uzun vadeli planlarını yapmaktadır. İşletmenin faydası için bu planları sebep sonuç ilişkisi içinde araştıran stratejist biri olmalıdır. İşletmelerde belirli bir düzen ve öngörü olabilmesi için yöneticilere ihtiyaç duyulmaktadır (Çelik & Şimsek, 2013, s. 8).

3. LOJİSTİK YÖNETİCİLERİNİN YETKİNLİKLERİ

İşletmenlerin performansı, daha çok şirket yöneticisinin yetkinliklerine ve yönetsel potansiyelleri ile doğrudan bağlantılı olan yönetimin kalitesine bağlıdır. Bu nedenle şirketler son zamanlarda yönetim kalitelerini geliştirmek için yoğun uğraş vermektedir (Çetinkaya, 2009, s. 77). Üst düzey yöneticilik çok boyutlu ve karmaşık olup çok sayıda yetkinliğe sahip olmayı gerektirmektedir (Bolat , Aytemiz, Bolat, & Erdem , 2008, s. 10).

İş süreçlerinde teknolojik araçlara ihtiyacın giderek artmasıyla lojistik sektöründe dijital dönüşüm hızlanmıştır. Lojistik sektörde operasyonların verimliliğini artırmak ve maliyetlerin düşürülmesi, teslimat akışını modellemek, sipariş akışını izlemek için teknolojik uygulamalar kullanılmaktadır. Lojistik yöneticileri görevlerini yerine getirirken teknolojik programlardan yararlanmaktadır. Bu teknolojik programlar arasında dağıtım ihtiyaç planlaması (DRP), malzeme ihtiyaç planlaması (MRP), radyo frekanslı tanımlama (RFID), ulaştırma yönetimi sistemleri (TMS) ve barkodlama gibi dijital uygulamalar yer almaktadır. Günümüzde lojistik sektörde yer etmiş uygulamaları kullanmak için belirli yetkinliklere sahip olunmalıdır. Dijital dönüşüm çerçevesinde teknik yetkinliklere, bilişim yetkinliklerine ve yönetim yetkinliklerine sahip profesyonellere ihtiyaç duyulmaktadır (Sangka, 2017, s. 105-106).

Lojistik yöneticilerinin sahip olması gereken yetkinlikler farklı araştırmacılarca değişik şekillerde belirlenmiştir. Yazın taramasında en çok atıf alan ve lojistik profesyonellerine göre en çok kullanılan yetkinlikler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- **Büyük Resmi Görebilme:** Büyük resmi görebilme yetkinliği stratejik düşünebilme becerisidir. Şirket yöneticisinin kısa vadeli kaygıların ötesine uzanarak alınacak karar ve lojistik faaliyetlerin zaman içerisinde etkisini fütürist bakış açısıyla düşünebilmesidir (Gettinger, 2006, s. 1). Lojistik sektöründeki olaylara mikro değil de makro açıdan bakılmasıdır. Kısacası lojistik şirketinin mevcut ve gelecekteki ihtiyaçlarını uyumlu hale getirebilme yetkinliğini ifade etmektedir.
- **Tesis Konumu:** Lojistik tesisinin nerede kurulacağını belirleme yetkinliğidir. Kısacası lojistik merkezin veya depoların merkezi noktada kurulmasının belirlenmesidir. Burada kastedilen merkezilik kavramı otoyol, demiryolu ve denizyollarına yakın bir noktada kurulmasıdır. Tesislerin merkezi konumda seçilmesi ürünlerin taşınması sürecinde stratejik avantaj sağlayacaktır (Elgün, 2011, s. 208).
- **Bilişim Becerileri:** Lojistik ile ilgili donanım ve yazılım programlarını kullanabilme yetkinliğidir. Günümüzde bilişim becerisinin yerini dijital yetkinlik kavramı almıştır. Dijital yetkinlik; iş, günlük yaşam ve iletişim için bilgi toplumu teknolojilerinin güvenli ve eleştirel şekilde kullanılmasıdır. Dijital yetkinlik, bilgi ve iletişim alanındaki temel becerilerle bilgiye erişim, bilginin değerlendirilmesi, saklanması, üretimi, sunulması, alışverişi için bilgisayarların kullanılması, internet aracılığıyla ortak ağlara katılımın sağlanması ve iletişim kurulması yoluyla desteklenmesidir (Gürültü, Erişen, & Bildik, 2018, s. 3). Lojistik sektörde yöneticiler dijital dönüşüme ayak uydurarak lojistik yönetimde kaynak planlama, depolama, taşıma ve dağıtım süreçlerinde gerçek zamanlı bilgi, hız, esneklik ve verimlilik sağlamak için teknolojilere yatırım yapmaya odaklanmaktadır (Saygılı, 2018, s. 20).
- **Veri Madenciliği:** Veri madenciliği, önceden bilinmeyen, geçerli ve uygulanabilir verilerin büyük hacimli veri ambarlarından elde edilip bu verilerin üzerinde bilgisayar aracılığı ile çeşitli matematiksel işlemler yapılmasından sonra anlamlı bilgilerin çıkarılması ve bu bilgilerin şirketler tarafından karar vermek amacıyla kullanılmasıdır (Akçetin, Çelik, & Takçı, 2013, s. 74). Başka bir ifadeyle, büyük veri kümelerinin insanların algılayabileceği faydalı veri kümeleri haline dönüştürebilme yetkinliğidir. Veri madenciliği; veri tabanı teknolojisi, istatistik, makine öğrenmesi, yüksek performanslı bilgi işlem, yapay sinir ağları, örüntü tanıma gibi çok disiplinli bir teknoloji içerir. Veri madenciliği lojistik

sektöründe iç ve dış sorunların giderilmesine yardımcı olmaktadır. İç sorunlar tesis konumunun belirlenmesi, maliyetlerin en aza indirilmesi, karın maksimize edilmesi ve zaman içinde farklı tesislerin üretime en iyi şekilde tahsis edilmesidir. Dış sorunlar ise taşıyıcıların ve lojistik hizmet sağlayıcılarının seçilmesi, performanslarının değerlendirilmesi ve ürün dağıtımı sırasında araçların planlanmasıdır. Lojistik sürecindeki iç ve dış sorunların giderilmesi için lojistik yöneticileri veri madenciliği yetkinliğine sahip olmalıdır. Yöneticiler, veri madenciliğini sektördeki şirketlerin verimliliklerinin analizi, performans analizi, risk analizi, maliyet analizi, yük akış analizi, müşteri ve tedarikçi analizinde kullanabilir. Yöneticiler bu analizler sayesinde müşteri memnuniyetini sağlamaktadır. Böylece lojistikte kalite ve şirketin rekabet gücü artmaktadır (Akçetin, Çelik, & Takçı, 2013, s. 77).

- **ISO 14000:** Bir şirketin çevresel performansının denetlenmesi ve iyileştirilmesi sürecinin uluslararası bir standarda göre düzenlenmesidir (Müsiad, 2019, s. 99). Lojistik operasyon sürecindeki araç seçiminde veya ürünlerin ambalajlanmasında belirli standartlara uymalıdır. ISO 14000 çevre yönetim sistemi belgesi şirket imajı üzerinde pozitif etkiye sahiptir. ISO 14000 standartları çevre yönetimi ile ilgili genel standartların tamamını kapsamaktadır. Lojistik sektörü açısından önem taşıyan standartlar ve bazı belgeler; ISO 14001 çevre yönetim sistemi belgesi, ISO 14025 çevresel ürün beyanları standartları, ISO 14040-44 yaşam döngüsü değerlendirme standart serisi, ISO 14064 sera gazı emisyonu ölçümü ve denetimi standartları, ISO 14067 karbon ayak izi standardı, Euro emisyon standartları ve Eco performans ödülleri (Çamlıca & Akar, 2014, s. 108-110). Örneğin; lojistik şirketinin yöneticisi tehlikeli madde taşımacılığı sürecinde bütün risk faktörlerini tanımlamalı ve belirli bir plan doğrultusunda taşımacılığı gerçekleştirmelidir.
- **Yeşil Lojistik:** Ürünlerin tüketiciden üreticiye geri dönüş sağlayabilme yetkinliğidir. Yeşil lojistik yetkinliği lojistik faaliyet sürecinde çevreyi minimum düzeyde etkilemeyi amaçlamaktadır. Lojistik şirketleri yeşil lojistik uygulamalarıyla enerjiyi, suyu, havayı ve doğal çevreyi verimli ve etkin kullanmayı hedeflemektedir. Dünyada lojistik sektöründe sera gazı emisyonlarına bakıldığında %89'u taşımadan %11'i ise depolama ve tesislerden gelmektedir (Müsiad, 2019, s. 38-41). Lojistik yöneticisi taşıma sürecinde seçilen araçların karbondioksit salınımını en aza indirgeyecek taşıma şeklinin seçilmesi konusuna dikkat etmelidir. Lojistik yöneticisi ürünlerin ambalajlanması ve paketlenmesi sürecinde doğada kolay çözünebilecek maddeler tercih etmelidir.

Lojistik profesyonellerine göre en çok kullanılan diğer yetkinlikler; müşteriye odaklanma, lojistik sektör bilgisi, kalite yönetimi, tersine lojistik, taşımacılık mevzuat bilgisi, planlama ve önceliklendirme, iş süreçlerini geliştirme, karar verme, liderlik, yabancı dil, proje yönetimi, yaratıcılık becerisi, iş etiği, değişim yönetimi, sözlü ve yazılı iletişim, çatışma yönetim becerisi, motivasyon, problem çözme, takım çalışması, zaman yönetimi, talep tahmini, envanter yönetimi, satın alma, istatistiksel, depolama yönetimi, taşıma yönetimi, elektronik tablolama becerisi (spreadsheet) şeklindedir (Murphy & Poist, 1991, s. 5-8; Heyns & Luke, 2012, s. 117).

4. LİTERATÜR TARAMASI

4.1. Lojistik Sektöründe Çalışan Yöneticilerin Yetkinlikleri Konusunda Yapılan Çalışmalar

Küreselleşen ve değişen iş dünyasında lojistik süreçlerde mesleki ve uygulama alanlarındaki görevlerin doğası ve kapsamında değişim ve dönüşümler gerçekleşmektedir. Lojistik endüstrisinde değişen gereksinimleri karşılamak için doğru yetkinliklere sahip çalışan eksikliği küresel çapta hissedilmektedir. Lojistik profesyonellerinin geniş yetkinlik yelpazesine sahip olmaları gerekmektedir.

Poist (1984), lojistik yöneticilerinin sahip olması gereken yetkinlikleri; müşteri hizmetleri, envanter yönetimi, taşıma ve trafik yönetimi, lojistik bilgi yönetimi, talep tahmini, satın alma, lojistik ile ilgili hukuki düzenlemeler, uluslararası lojistik, sipariş yönetimi, tesis konumu, üretim planlaması, ambalajlama, paketleme, parça ve servis desteği ve tersine lojistik olarak belirtmiştir. Murphy ve Poist (1991) ise tedarik zinciri konseyi listesinde bulunan 109 lojistik şirketinin yöneticileri üzerinde yaptıkları çalışmada lojistik yöneticilerinin sahip olması gereken en önemli yetkinlikleri; iş yetkinlikleri (taşıma ve lojistik, genel işletme yönetimi, iş etiği, bilgi sistemleri yönetimi ve iş stratejileri), lojistik yetkinlikler (taşıma ve trafik yönetimi, müşteri hizmetleri, depo yönetimi, envanter yönetimi ve ambalajlama) ve yönetim yetkinlikleri (dürüstlük, başkasını motive etme, organizasyon, planlama ve kendini motive etme) olarak belirtmiştir.

Gammelgaard ve Larson (2001) ise lojistik yöneticisi üzerinde yaptıkları çalışmaya göre yöneticilerin sahip olması beklenen yetkinlikler sırasıyla; problem çözme yetkinlikleri, karar verme yetkinlikleri, takım çalışması yetkinlikleri, büyük resmi görebilme yetkinlikleri, önceliklendirme yetkinlikleri, yazılı ve sözlü iletişim yetkinlikleridir. Mangan ve Christopher (2005)'in İrlanda'da bulunan lojistik enstitüsü listesinde yer alan 41 lojistik şirketinin lojistik yöneticileri üzerinde yaptıkları çalışmada ise lojistik yöneticilerinin taşıması gereken en önemli yetkinlikler; lojistik ve tedarik zinciri yönetimi, bilişim, depolama yönetimi, dağıtım ve nakliye yönetimi ve müzakere yetkinlikleri olarak belirtilmiştir.

Razzaque ve Sirat (2001)'in Asyalı 533 lojistik yöneticisi üzerinde yaptığı araştırmada lojistik yöneticilerinin sahip olması gereken en önemli yetkinlikler; iş yetkinlikleri (operasyon bilgisi, temel işletme bilgisi, ekonomi ve finans bilgisi, iletişim yetkinlikleri, hukuk yetkinlikleri, analitik yetkinlikler ve genel kültür bilgisi), yönetim yetkinlikleri (yönetimsel yetkinlikler, stratejik bilgi, personelin niteliği, müzakere yetkinlikleri, iletişim yetkinlikleri ve analitik yetkinlikler) ve lojistik yetkinlikler (depolama yetkinlikleri, müşteriye odaklanma, uluslararası lojistik ve lojistik planlama bilgisi) olarak belirtilmiştir. Murphy ve Poist (2006) ise tedarik zinciri konseyi listesinde bulunan 146 lojistik şirket yöneticileri üzerinde yaptıkları çalışmada lojistik yöneticilerinin sahip olması gereken en önemli yetkinlikleri; iş yetkinlikleri (tedarik zinciri yönetimi, taşıma ve lojistik, iş etiği, üretim yönetimi ve iş yazışmaları), lojistik yetkinlikler (müşteri hizmetleri, envanter yönetimi, trafik yönetimi, lojistik bilgi sistemi ve depo yönetimi) ve yönetim yetkinlikleri (motivasyon, dürüstlük, karar verme, sözlü iletişim ve ikna kabiliyeti) olarak belirtmiştir.

Rahman ve Yang (2009) Çin'in Shangai bölgesinde bulunan 200 lojistik şirketinin lojistik ve tedarik zinciri yöneticileri üzerinde yaptıkları çalışmada lojistik yöneticilerinin sahip olması gereken yetkinlikler; lojistik farkındalık, lojistik analiz, lojistik bilişim teknolojileri, çevresel farkındalık gibi dört grupta toplanmıştır. Beklenen en önemli yetkinlikler; envanter yönetimi, tedarik zinciri farkındalığı, çapraz fonksiyonel farkındalık, müşteri ilişkileri, tedarik zinciri maliyeti, büyük resmi görebilme, taşıma yönetimi, çapraz fonksiyonel koordinasyon, takım çalışması ve bilgi akışı entegrasyonu olarak belirtmiştir. Muogboh (2010) Nijerya'nın başkenti Lagos da bulunan 44 lojistik şirketinin yöneticisi üzerine yaptığı çalışmada beklenen en önemli yetkinlikler; müşteri hizmetleri, paketleme, takım çalışması, dağıtım yönetimi, müzakere ve iletişim, üretim operasyonları yönetimi, depolama yönetimi, finansal yönetim ve stratejik planlama olarak belirtmiştir.

Thai vd. (2011) Singapur'da hizmet veren 350 lojistik şirketine görev yapan lojistik yöneticiler üzerinde yaptıkları çalışmada lojistik profesyonellerinden beklenen en önemli yetkinlikleri; iş yetkinlikleri (tedarik zinciri yönetimi, taşıma ve lojistik, risk yönetimi, kalite yönetimi ve iş etiği), lojistik yetkinlikler (müşteri hizmetleri, lojistik bilgi yönetimi, entegre lojistik, lojistik ile ilgili yasal düzenlemeler ve uluslararası lojistik) ve yönetim yetkinlikleri (dürüstlük, müşteri ilişkileri yönetimi, kendini motive etme, planlama ve organizasyon) olarak belirtmiştir. Daud vd. (2011) tarafından yapılan çalışmada Malezya'da lojistik şirketlerinde çalışan 223 lojistik yöneticisi üzerinde yapılan çalışmaya göre en önemli yetkinlikler belirtilmiştir. Bu yetkinlikler problem çözme yetkinlikleri, profesyonel imaj, problemlere profesyonel yaklaşma yetkinlikleri, takım çalışması yetkinlikleri, stratejik odaklanma, yenilikçilik ve yaratıcı düşünme yetkinlikleri, lojistik yetkinlikler, küresel yönetim bilgisi, işi anlama yetkinlikleri, lojistik endüstrisini kavrama yetkinlikleri, genel finans, satış, pazarlama, müşteri hizmetleri, hukuk bilgi sistemleri, astları yönlendirme ve harekete geçirme yetkinlikleri olarak belirtilmiştir.

Luke ve Heyns (2012) yaptıkları çalışmada Güney Afrika'da bulunan operasyon yönetimi derneğine üye 200 tedarik zinciri profesyoneli üzerinde yaptıkları çalışmada lojistik yöneticilerinin sahip olması gereken en önemli yetkinlikler; müşteriye odaklanma, iş ahlakı, planlama ve önceliklendirme yetkinlikleri, problem çözme yetkinliği, takım çalışması, büyük resmi görebilme yetkinliği, yaratıcı düşünme yetkinliği, iş süreçlerini iyileştirme, iletişim yetkinlikleri ve karar verme yetkinlikleri olarak belirlenmiştir. Sangka (2017) Endonezya'daki üçüncü parti lojistik (3PL) hizmet sağlayıcısı ve taşıma işleri komisyoncusu şirketlerin yöneticileri üzerinde yaptığı çalışmada lojistik yöneticilerinden beklenen yetkinlikler; iş yetkinlikleri (analiz, iş geliştirme, kültürlerarası farkındalık, ürün yönetimi ve yaratıcılık ve sosyal sorumluluk), yönetim yetkinlikleri (liderlik, insan yönetimi, takım çalışması ve iletişim, değişim yönetimi ve müzakere yönetimi), lojistik yetkinlikler (taşıma ve dağıtım, depolama ve envanter, proje yönetimi) ve bilişim yetkinlikleri (donanım ve yazılım, ambalajlama bilgi sistemi) olarak belirlenmiştir.

Elzarka ve El-Nakib (2014) tarafından Mısır'daki Dış Ticaret ve Sanayi Bakanlığı listesinde bulunan 266 üretici şirketin lojistik yöneticileri üzerine yaptıkları çalışmada lojistik yöneticilerinin sahip olması gereken yetkinlikler; iş yetkinlikleri (ulaşım ve lojistik, pazarlama, stratejik yönetimi, yabancı dil ve satın alma), lojistik yetkinlikler (müşteri hizmetleri, depolama yetkinlikleri, tersine lojistik, dağıtım iletişimi, trafik yönetimi,

uluslararası lojistik ve talep tahmini) ve yönetim yetkinlikleri (planlama, organize etme, zaman yönetimi, müzakere yönetimi, motivasyon, problem çözme, analitik düşünme ve dinleme) olarak belirlenmiştir. Yurdakul vd. (2015) tarafından İzmir’de faaliyet gösteren üretim şirketlerinin lojistik yöneticileri üzerinde yapılan çalışmada lojistik yöneticilerinin sahip olması gereken en önemli yetkinlikler; problem çözme yeteneği, karar verme yeteneği, yabancı dil becerisi, tedarik zinciri bilgisi ve kritik düşünme yeteneği olarak ortaya konulmuştur.

Cvetić vd. (2017)’nın Sırbistan’daki üretim şirketlerinin lojistik yöneticileri üzerinde yapılan çalışmada yöneticilerin; iletişim yetkinlikleri, işlerin planlanması ve düzenlenmesi, yabancı dil yetkinlikleri, elektronik tablolama ve veri tabanlarına odaklanma, kişilerarası iletişim yetkinlikleri, takım çalışması, problem çözme yetkinlikleri, iş yönetimi, sürekli öğrenme yetkinlikleri, karar verme yetkinlikleri, liderlik yetkinlikleri, dürüstlük yetkinlikleri, proje yönetimi ve istatistik yetkinlikleri gibi yetkinlikleri taşıması beklenmektedir. Lin ve Chang (2018) Tayvan’da bulunan 142 tane 3PL hizmet sağlayıcısı profesyoneli ve lojistik bölümünden 39 akademisyen üzerinde yapılan çalışmada lojistik yöneticilerinin sahip olması gereken en önemli işletme yetkinlikleri; yabancı dil, müşteri ilişkileri yönetimi ve operasyon sistemi yetkinliği olarak belirlenmiştir. Söz konusu çalışmada en önemli lojistik yetkinlikler ise; uluslararası lojistik, taşıma yönetimi ve intermodal taşımacılık yetkinliği olarak belirlenmiştir. Lojistik akademisyenlerine göre yöneticilerin sahip olması gereken en önemli işletme yetkinlikleri; yabancı dil, uygulama yazılımları ve müşteri ilişkileri yönetimi yetkinliği olarak belirlenmiştir. En önemli lojistik yetkinlikler ise tedarik zinciri yönetimi, uluslararası lojistik ve küresel lojistik yönetimi yetkinliği olarak belirlenmiştir.

4.2. Yetkinlik ve Çalışan Performansını Konu Alan Çalışmalar

Yetenekli insan sermayesi rekabette avantaj kaynağı ve mükemmelliğin anahtarı olarak görülmektedir. Yetkinlikler profesyonellerin çalışan performanslarının değerlendirilmesinde önem arz etmektedir. Son zamanlarda, yetkinlikler genellikle performans değerlendirme temelinde kullanılmaktadır. Ölçme aracı olarak kullanılan yetkinlikler, davranış faktörlerin tanımlanmasına ve işin nasıl yapıldığının değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Buna göre birçok akademisyen, yetkinliklerin çalışanların performansının belirlenmesinde etkili bir yöntem olduğunu belirtmişlerdir. Yetkinlikler ile profesyonellerin çalışan performansı arasındaki ilişkiyi açıklayan birçok araştırma vardır (Zaim, Yaşar, & Ünal, 2013, s. 4).

Myers vd. (2004) yapmış oldukları çalışmada 157 lojistik ve tedarik zinciri yöneticisi üzerinde anket yapmışlardır. Lojistik becerilerin çalışan performansına etkisini ortaya çıkarmak amacıyla path analizi uygulamıştır. Çalışmada lojistik becerilerin çalışan performansını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Tozluoyurt (2005) tarafından yapılan çalışmada yetkinliklerin çalışan performansı üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak amacıyla ayırma (Discriminant) analizi kullanmıştır. Söz konusu bu çalışmada yetkinliklerin çalışan performansını orta düzeyde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Vathanophas ve Thai-ngam (2007) Tayland Tarım Bakanlığında çalışan 46 yönetici üzerinde yapılan çalışmada bir işin yerine getirilmesinde üst düzey performans gösterenlerin yirmi üç yetkinliğe sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Qiao ve Wang (2009) yapmış oldukları çalışmada Çin’de 260 orta düzey yönetici ile görüşme gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada görüşme sonuçlarından yola çıkarak yöneticilerin başarı için sahip olması gereken kritik yetkinlikleri belirlemişlerdir. Bu yetkinlikler ekip oluşturma, iletişim, koordinasyon, yürütme ve sürekli öğrenme olarak tespit edilmiştir. Ayrıca bu çalışmada yetkinliklerin çalışan performansı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ming (2010) yapmış olduğu çalışmada Malezya’daki gümrük memurlarının sahip olduğu yetkinliklerin çalışan performansını demografik faktörlere göre etkileyip etkilenmediğini öğrenmeyi amaçlamıştır. Regresyon analizi sonucu yetkinliklerin çalışan performansı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu ortaya konmuştur. Suen (2011) yapmış olduğu çalışmada insan kaynakları profesyonellerinin bilişim ve insan kaynakları yetkinliklerinin çalışan performansı üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamıştır. Çalışmada sonucunda bilişim ve insan kaynakları yetkinliklerinin çalışan performansı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu ortaya konmuştur.

Zaim vd. (2013) yapmış oldukları çalışmada Türkiye’deki hizmet sektöründe bireysel yetkinliklerin performans üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamışlardır. Çalışmanın bulgularına göre; yetkinlikler ile bireysel performans arasında pozitif bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Strobel (2014) yapmış olduğu çalışmada ilk olarak insan kaynakları profesyonelleri için yetkinlik modeli oluşturmuştur. Çalışmada daha iyi yetkinlik düzeylerine sahip olan uzmanların daha üst düzey performans gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Adsule ve Berrad (2014) yapmış oldukları çalışmada üstün iş performansına katkı sağlayan yönetsel

yetkinlikleri belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu çalışmadaki bulgular üstün iş performansının sergilenebilmesi için kişilik, deneyim, liderlik, takım çalışması, müşteri odaklılık gibi yetkinliklere sahip olunması gerektiğini ortaya koymuştur.

Cronje (2015) tarafından Zimbabve içecek endüstrisindeki lojistik yöneticilerine 3 yıl boyunca eğitim verilmiştir. Cronje (2015) bu eğitimler sonunda yöneticilere anket yapmıştır. Cronje (2015) yapmış olduğu bu çalışmada, yöneticilerin becerilerinde gelişme görüldüğünü ve kazanılan becerilerin çalışanların performanslarını artırdığını ortaya koymuştur. Seate vd. (2016) yapmış oldukları çalışmada yönetsel yetkinliklerin iş performansına etkisini analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda yönetsel yetkinlikler ile iş performansı arasında güçlü ve pozitif bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuşlardır. Köse ve Şencan (2016) yapmış oldukları çalışmada 424 Tarım Kooperatifi Kredi Merkezi Derneği yöneticisine anket uygulamışlardır. Doğrusal regresyon analizine göre; karar verme yetkinliği ve yönetim performansı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu belirlenmiştir.

Lakshminarayanan vd. (2016) yapmış oldukları çalışmada Hindistan'daki imalat sektöründeki orta düzey yöneticilere anket uygulamışlardır. Çalışma sonucunda yönetsel yetkinliklerin çalışan performansını etkilediği ortaya konmuştur. Vilela vd. (2018) yapmış oldukları çalışmada 108 lojistik yöneticisine anket çalışması uygulamıştır. Çalışma sonucunda lojistik yetkinliklerin çalışan performansını etkilediği ortaya konulmuştur.

5. METODOLOJİ

5.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu araştırmanın temel amacı lojistik sektörde görevli yöneticilerin yetkinlikleri ile çalışan performansları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu çalışmada yöneticilerin lojistik farkındalık, genel yönetim, davranışsal, analitik, bilişim ve çevre yetkinlikleri ile çalışan performansı arasındaki ilişki belirlenmiştir. Lojistik yöneticilerinin sahip oldukları yetkinlikler ve bu yetkinliklerin iş süreçlerine hangi ölçüde katkı sağladığına dair cevaplar aranmıştır. Araştırmayla lojistik sektörde insan kaynakları sorunları noktasında farkındalığın oluşmasına, nitelikli işgücünün sektöre kazandırılmasına ve yazına katkı sağlamak amaçlanmıştır. Ayrıca şirketlerinin ihtiyaç duydukları insan kaynakları sorunları noktasında farkındalığın oluşmasına yardımcı olacaktır. İstanbul jeopolitik konumu itibarıyla olduğu kadar lojistik alanında da stratejik bir öneme sahiptir. İstanbul 15 milyonu aşan nüfusu ile Avrupa'da bulunan çoğu kentten ve hatta bazı ülkelerden çok daha fazla nüfusa sahiptir. İstanbul tarihi çağlardan beri üretim, tüketim ve lojistik dağıtım merkezi olma özelliği nedeniyle ender kentlerden biridir. İstanbul'da 8 tane organize sanayi bölgesi (OSB), 3 tane serbest bölge, 16 gümrük müdürlüğü ve bu müdürlüklere bağlı 439 tane antrepo, 2 akaryakıt dağıtım istasyonu, tehlikeli madde depolama alanları, Atatürk havalimanında kargo terminali, 11 liman başkanlığı ve Halkalı lojistik köyü bulunmaktadır. İstanbul ülkemizin lojistik hareketlerinin %60'ını gerçekleştirmektedir (Müsiad, 2019, s. 102-136). Uluslararası Nakliyeciler Derneği'ne üye olan şirketler; depolama ve dağıtım hizmetleri (3PL), entegre taşımacılık çözümleri, gümrük hizmetleri, sigorta hizmetleri ve tedarik zinciri çözümleri gibi faaliyetler yapmaktadır. Uluslararası Nakliyeciler Derneği'nin 2019 yılı itibarıyla Türkiye'de 1058 üyesi bulunmaktadır. Bu üyelerin 193 3PL hizmet sağlayıcı şirketlerdir. Araştırmanın evrenini 3PL hizmet sağlayıcısı şirketlerin yöneticileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini olan Uluslararası Nakliyeciler Derneğinin İstanbul'da faaliyet gösteren 78 3PL hizmet sağlayıcı şirketlerin yöneticileri oluşturmaktadır. (UND, 2019).

5.2. Araştırmanın Yöntemi, Hipotezleri ve Modeli

Araştırmanın örnekleminde yer alan şirket yöneticilerine anket uygulanarak veri toplanmıştır. Araştırma verileri Haziran-Temmuz 2019 tarihleri arasında yüz yüze ve e-posta aracılığıyla ulaşılarak elde edilmiştir. Araştırmada 194 yöneticiden geri dönüş alınmıştır. Araştırmanın evreni için %5 hata payıyla örneklem hesaplandığında 129 yöneticiye ulaşılması gerekmektedir. Araştırmada 194 yöneticiden geri dönüş alınmış, bu sayı ulaşılması gereken örneklem sayısının üzerindedir. Yöneticilerin yetkinliklerinin çalışan performansları üzerinde etkisi olup olmadığını belirlemek için üç bölümden oluşan anket hazırlanmıştır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özelliklerini tanımlanmaya yönelik sorular yer almaktadır. Bunlar sırasıyla yöneticilerin çalıştığı departman, çalışma süresi, mezun olunan bölüm ve şirketteki pozisyonudur. Anketin ikinci bölümünde ankete katılan lojistik yöneticilerinin performanslarını ölçen maddeler yer almaktadır. Yöneticilerin performanslarını ölçmek için Karakum (2005) tarafından yazın incelemeleri ve daha

önce bu konu bağlamında yapılan çalışmalardan uyarlanarak oluşturulan performans ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 5'li likert tipinde 6 sorudan oluşmaktadır (1= Hiç yansıtıyor, 2= Az yansıtıyor, 3= Orta derecede yansıtıyor, 4= Büyük ölçüde yansıtıyor, 5= Tamamen yansıtıyor). Anketin üçüncü bölümünde ankete katılan lojistik yöneticilerinin yetkinliklerini ölçen maddeler yer almaktadır. Araştırmada lojistik yöneticilerinin yetkinliklerini ölçmek için yazın taraması yapılarak daha önce yapılmış çalışmalarda atıf almış Heyns ve Luke (2012) ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sürecinde Türkçeye çevrilen ve lojistik alanında da uzman ve akademisyenlerin değerlendirilmesi sonucu 6 boyut altında 38 ifadeden oluşan ölçeğe son şekli verilmiştir. Lojistik yöneticilerinin yetkinliklerinin belirlenmesine yönelik ölçek 5'li likert (1= Hiç yetkin değilim, 2= Yetkin değilim, 3= Orta düzeyde yetkinim, 4= Yetkinim, 5= Çok yetkinim) şeklinde 38 sorudan oluşmaktadır. Araştırmada kullanılan ölçeğe faktör analizi, korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır.

Bu çalışmada yöneticilerin yetkinlik düzeylerinin çalışma performanslarına etkisini tespit etmek için aşağıdaki hipotezler kurulmuştur:

Hipotez 1: Yöneticilerin lojistik farkındalık yetkinlikleri ile çalışan performansı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 2: Yöneticilerin genel yönetim yetkinlikleri ile çalışan performansı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

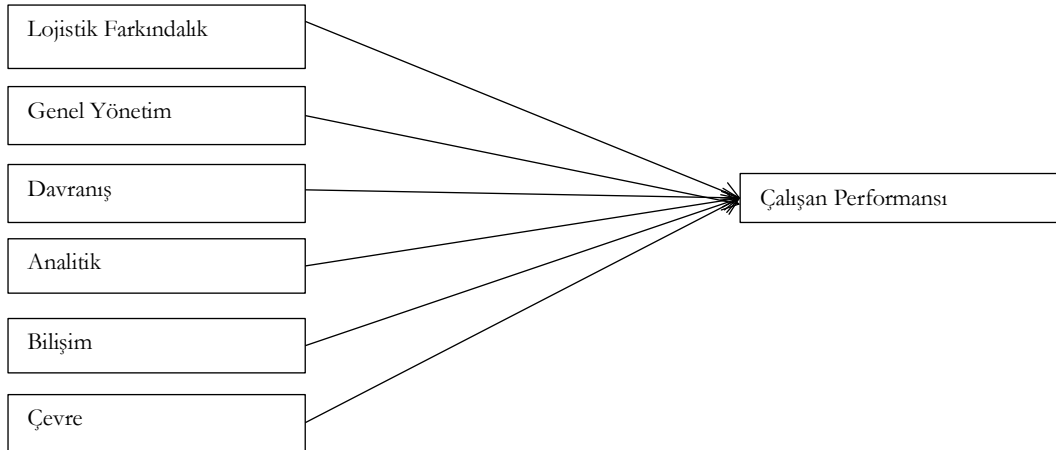
Hipotez 3: Yöneticilerin davranışsal yetkinlikleri ile çalışan performansı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 4: Yöneticilerin analitik yetkinlikleri ile çalışan performansı anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 5: Yöneticilerin bilişim yetkinlikleri ile çalışan performansı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 6: Yöneticilerin çevre yetkinlikleri ile çalışan performansı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

5.3 Bulgular

5.3.1. Demografik Bulgular

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan yöneticilerin 144'ü erkek, 50'si ise kadın katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcıların toplam yüzdelik dağılımlarına bakıldığında zaman sırasıyla %74,2'si erkek ve %25,8'i kadındır. Erkek katılımcı yönetici sayısının kadın yönetici sayısından sayıca çok fazla olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan yöneticilerden 3 kişi 25 yaş ve altında, 35 kişi 26-35 yaş aralığında, 110 kişi 36-45 yaş aralığında, 37 kişi 46-55 yaş aralığında ve 9 kişi 56 yaş ve üzerindedir. Katılımcıların yaşlarının yüzdelik dilimlerine bakıldığında ise %56,7 ile en fazla yüzdeliğe 36-45 yaş arasındaki yöneticiler sahiptir. Katılımcıların yaş yüzdeliğine bakıldığında ise %1,5 ile en az yüzdeliğe 25 yaş altı yöneticiler sahiptir. Araştırmaya katılan yöneticilerinden 7 kişinin lise, 21 kişinin ön lisans, 121 kişinin lisans, 43 kişinin yüksek lisans ve 2 kişinin ise doktora programından mezun olduğu gözlemlenmiştir. Katılımcıların eğitim durumlarının yüzdelik dilimlerine bakıldığında ise %62,4 ile en fazla yüzdeliğe lisans mezunu yöneticiler sahip iken en az yüzdeliğe %1,0 ile doktora mezunlarının sahip olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan yöneticilerden 59 kişinin işletme, 21 kişinin iktisat, 44 kişinin lojistik/uluslararası ticaret, 21 kişinin endüstri

mühendisi, 5 kişinin kamu yönetimi bölümlerinden ve 44 kişinin diğer bölümlerden mezun olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılan yöneticilerden 4 kişi 1 yıldan az, 34 kişi 1-5 yıl arasında, 78 kişi 6-10 yıl arasında ve 78 kişi ise 10 yıl ve üzerinde sektörde çalışmaktadırlar. Katılımcıların sektörde çalışma süresinin yüzdelik dilimlerine bakıldığında %40,2 ile en fazla yüzdelikte 6-10 yıl ile 11 yıl ve üzeri çalışan yöneticilerin yer aldığı görülmektedir. Yöneticilerin sektörde çalışma sürelerine bakıldığında %2,1 ile en az yüzdelikte 1 yıldan az çalışan yöneticiler yer aldığı görülmektedir. Araştırmaya katılan yöneticilerin 7 kişi genel müdür, 13 kişi genel müdür yardımcısı ve 174 kişi departman müdürü olduğu gözlemlenmektedir. Yöneticilerin şirketteki pozisyonlarının yüzdelik dilimlerine bakıldığında ise %89,7 ile en fazla yüzdelikte departman müdürleri yer almaktadır. Yöneticilerin şirketteki pozisyonları yüzdeliğine baktığımızda ise %3,6 ile en az yüzdeliğe genel müdür pozisyonundaki kişiler yer almaktadır. Araştırmaya katılan yöneticilerin 26 kişi depolama, 11 kişi gümrük, 23 kişi insan kaynakları, 36 kişi pazarlama/satın alma, 79 kişi lojistik operasyonel, 7 kişi yönetim ve 12 kişi de diğer departmanlarda çalışmaktadır. Yöneticilerin çalıştığı departmanın yüzdeliğine bakıldığında %29,5 ile en fazla lojistik operasyonel departmanı yer almaktadır. Yöneticilerin çalıştığı departmanın yüzdeliğine bakıldığında %6,4 ile en az yüzdeliği yönetim departmanı yer almaktadır.

Tablo 1. Yöneticilerin Demografik Özellikleri

DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER	Frekans	Yüzde
CİNSİYET		
Erkek	144	74,2
Kadın	50	25,8
YAŞ		
25 Yaş ve altı	3	1,5
26-35 yaş	35	18,0
36-45 Yaş	110	56,7
46-55 yaş	37	19,1
56 yaş ve üzeri	9	4,6
EĞİTİM DURUMU		
Lise	7	3,6
Ön lisans	21	10,8
Lisans	121	62,4
Yüksek Lisans	43	22,2
Doktora	2	1,0
MEZUN OLUNAN BÖLÜMLER		
İşletme	59	30,4
İktisat	21	10,8
Lojistik/Uluslararası Ticaret	44	22,7
Endüstri Mühendisliği	21	10,8
Kamu Yönetimi	5	2,6
Diğer	44	22,7
SEKTÖRDE ÇALIŞMA SÜRESİ		
1 yıldan az	4	2,1
1-5 yıl	34	17,5
6-10 yıl	78	40,2
11 yıl ve üzeri	78	40,2
ŞİRKETTEKİ POZİSYONU		
Genel Müdür	7	3,6
Müdür Yardımcısı	13	6,7
Departman Müdürü	174	89,7
ÇALIŞTIĞI DEPARTMAN		
Depolama	26	16,7
Gümrük	11	5,1
İnsan Kaynakları	23	10,3
Pazarlama/Satın Alma	36	20,5
Lojistik Operasyonel	79	29,5
Yönetim	7	6,4
Diğer	12	11,5
TOPLAM	194	100,0

5.3.2. İstatistiksel Analiz Bulguları

Araştırmada ölçeklere açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Araştırmada faktör yüklerinin öz değeri 1,00'ın üzerindeki değerler dikkate alınmıştır. Madde ifadeleri lojistik farkındalık, genel yönetim, davranış, analiz, bilişim ve çevre faktör yükleri altında toplanmıştır.

Tablo 2. Lojistik Yetkinliği Faktör Yükleri

Faktör Adı	Madde İfadesi	Faktör Yükleri	Faktörün Açıklayıcılığı (%)	Güvenilirlik (Cronbach's Alpha)
Lojistik Farkındalık	Büyük Resmi Görebilme	,789	20,08	0,719
	Müşteriye Odaklanma	,733		
	Lojistik Sektör Bilgisi	,874		
	Kalite Yönetimi	,804		
	Tersine Lojistik	,709		
	Taşımacılık Mevzuat Bilgisi	,743		
Genel Yönetim	Planlama ve Önceliklendirme	,681	11,18	0,813
	İş süreçlerini geliştirme	,822		
	Karar Verme	,765		
	Liderlik	,657		
	Yabancı Dil	,699		
	Proje Yönetimi	,698		
Davranış	Yaratıcılık Becerisi	,566	8,65	0,886
	İş Etiği	,689		
	Değişim Yönetimi	,582		
	Sözlü ve yazılı iletişim	,677		
	Çatışma Yönetimi Becerisi	,663		
	Motivasyon	,552		
	Problem Çözme	,752		
	Takım Çalışması	,679		
Zaman Yönetimi	,552			
Analitik	Talep Tahmini	,696	6,96	0,804
	Tesis Konumu	,507		
	Envanter Yönetimi	,612		
	Satın Alma	,659		
	İstatistiksel	,406		
	Depolama Yönetimi	,614		
	Taşıma Yönetimi	,569		
Bilişim	Veri Madenciliği	,787	6,65	0,736
	Elektronik Tablolama Becerisi (Spreadsheet)	,543		
	Bilişim Becerileri	,776		
Çevre	ISO 1400	,735	6,09	0,796
	Yeşil Lojistik	,718		
Toplam Varyansı Açıklama Oranı			59,63	
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)			0,907	
Bartlett's Test of Sphericity			Ki-Kare Değeri	4242,32
			Serbestlik Derecesi	703
			P Değeri	0,000

Tablo 2'de görüldüğü gibi Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı 0,936 ve Bartlett's testi sonucu $\chi^2=4242,32$; p değeri 0,000 bulunmuştur ($0,000 < 0,005$). Lojistik farkındalık yetkinliklerinin Cronbach Alpha katsayısı 0,719'dür, genel yönetim yetkinliklerinin Cronbach Alpha katsayısı 0,813'dir, davranış yetkinliklerinin Cronbach Alpha katsayısı 0,886'dır, analitik yetkinliklerinin Cronbach Alpha katsayısı 0,804'dür, bilişim

yetkinliklerinin Cronbach Alpha katsayısı 0,736'dır ve çevre yetkinliklerinin Cronbach Alpha katsayısı 0,796 çıkmıştır. Bu katsayılara göre ölçeğin güvenilirliği yüksektir (Kalaycı, 2010, s. 405).

Tablo 3. Çalışan Performansının Faktör Yükleri

Soru İfadesi		Faktörün Yükleri
Çalışan Performansı	Gerektiğinde çalışma arkadaşlarıma yardım etmekte ve onlarla iş birliği içerisinde çalışmaktayım.	,850
	Görevlerimi yerine getirirken sözlü iletişim becerisini etkili bir şekilde kullanabilmekteyim.	,757
	Görevlerimi yerine getirirken yazılı iletişim becerisini etkili bir şekilde kullanabilmekteyim.	,631
	İşi başarılı bir şekilde yapabilmek için gerekli teknik bilgiyi, görevlerimi yerine getirirken etkili bir şekilde kullanabilmekteyim.	,895
	İşimi yaparken zamanı verimli bir şekilde kullanabilmekte ve iş planlarına bağlı kalmaktayım.	,731
	İşimin esasını oluşturan ana görevlerimi başarıyla yerine getirmekteyim.	,596
Güvenilirlik Katsayısı (Cronbach's Alpha)		,844
Toplam Varyansı Açıklama Oranı		56,88
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)		0,867
Bartlett's Test of Sphericity	Ki-Kare Değeri	421,529
	Serbestlik Derecesi	15
	P Değeri	0,000

Tablo 3'te görüldüğü gibi Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı 0,867 ve Barlett's testi sonucu $\chi^2=421,52$; p değeri 0,000 bulunmuştur ($0,000 < 0,005$). Çalışan performansının Cronbach Alpha katsayısı 0,844 çıkmıştır. Bu katsayıya göre ölçeğin güvenilirliği yüksektir (Kalaycı, 2010, s. 405).

Tablo 4. Ankete Verilen Cevaplara Göre Değişkenlere Ait İstatistikler

	Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma
Bağımsız Değişken	Lojistik Farkındalık	3,939	,543
	Genel Yönetim	4,196	,603
	Davranış	4,162	,574
	Analitik	3,864	,653
	Bilişim	3,354	,891
	Çevre	3,384	,986
Bağımlı Değişken	Çalışan Performansı	4,403	,467

Tablo 4'te görüldüğü üzere yöneticilerin lojistik farkındalık yetkinlikleri ile ilgili maddelere verdikleri cevaplar dikkate alındığında yöneticilerin yetkinlik düzeyi ortalaması 3,939'tür. Araştırma sonuçları bu konuda yöneticilerin orta düzeyde yetkin olduğunu ortaya koymaktadır. Yöneticilerin genel yönetim yetkinlikleri ile ilgili maddelere verdikleri cevaplar dikkate alındığında yöneticilerin yetkinlik düzeyi ortalaması 4,196'dır. Araştırma sonuçları bu konuda yöneticilerin iyi düzeyde yetkin olduğunu ortaya koymaktadır. Yöneticilerin davranış yetkinlikleri ile ilgili maddelere verdikleri cevaplar dikkate alındığında yöneticilerin yetkinlik düzeyi ortalaması 4,162'dir. Araştırma sonuçları bu konuda yöneticilerin iyi düzeyde yetkin olduğunu ortaya koymaktadır. Yöneticilerin analitik yetkinlikleri ile ilgili maddelere verdikleri cevaplar dikkate alındığında yöneticilerin yetkinlik düzeyi ortalaması 3,864'tür. Araştırma sonuçları bu konuda yöneticilerin orta düzeyde yetkin olduğunu ortaya koymaktadır. Yöneticilerin bilişim yetkinlikleri ile ilgili maddelere verdikleri cevaplar dikkate alındığında yöneticilerin yetkinlik düzeyi ortalaması 3,354'tür. Araştırma sonuçları bu konuda yöneticilerin orta düzeyde yetkin olduğunu ortaya koymaktadır. Yöneticilerin çevre yetkinlikleri ile ilgili maddelere verdikleri cevaplar dikkate alındığında yöneticilerin yetkinlik düzeyi ortalaması 3,384'tür. Araştırma sonuçları bu konuda yöneticilerin orta düzeyde yetkin olduğunu ortaya koymaktadır. Yöneticilerin çalışan performansı ile ilgili maddelere verdikleri cevaplar dikkate alındığında çalışan performansı düzeyinin ortalaması 4,403'tür. Araştırma sonuçları bu konuda yöneticilerin çalışan performansını büyük ölçüde yansıttığını ortaya koymaktadır.

Tablo 5. Değişkenlere İlişkin Korelasyon Analizi

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7
1 Lojistik Farkındalık	1						
2 Genel Yönetim	,629**	1					
3 Davranış	,608**	,788**	1				
4 Analitik	,592**	,536**	,561**	1			
5 Bilişim	,467**	,427**	,478**	,606**	1		
6 Çevre	,493**	,381**	,445**	,501**	,490**	1	
7 Çalışan Performansı	,480**	,479**	,646**	,444**	,247**	,326**	1

** .Korelasyon 0.01 derecesiyle anlamlıdır.

Tablo 5'te görüldüğü gibi lojistik yetkinliklerinin çalışan performansı arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır (0,00<0,01). Elde edilen bulgulara göre; lojistik farkındalık yetkinlikleri ile çalışan performansı arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir. Genel yönetim yetkinlikleri ile çalışan performansı arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir. Davranış yetkinlikleri ile çalışan performansı arasında yüksek düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir. Analitik yetkinlikler ile çalışan performansı arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir. Bilişim yetkinlikleri ile çalışan performansı arasında zayıf düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir. Çevre yetkinlikleri ile çalışan performansı arasında zayıf düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Lojistik Yetkinlikleri ve Çalışan Performansı Değişkenlerinin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Çalışan Performansı (ÇP)	Standardize Edilmiş Katsayılar			*VIF
	B	T	P	
Sabit		9,433	,000	
Lojistik Farkındalık	,153	1,962	,041	2,098
Genel Yönetim	,157	1,709	,029	2,941
Davranış	,662	7,129	,000	2,991
Analitik	,168	2,152	,033	2,115
Bilişim	,187	2,635	,009	1,752
Çevre	,024	,358	,720	1,557

F: 26,696 R: ,679 Düz. R²: ,444 Sig:,000 *VIF<10

Tablo 6'da görüldüğü üzere varyans artış faktörünün (VIF) uygulamada kabul görülen 10 değerinin altında olduğu gözlemlenmiştir. Yani bir bağımsız değişken ile diğer bağımsız değişken arasında yüksek korelasyon tespit edilmemiştir. Dolayısıyla bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı problemi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Orhunbilge, 2002, s. 241). Lojistik yetkinliklerin çalışan performansı üzerindeki etkisini göstermek üzere kurulan regresyon modelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir (p=0,00<0,05). Lojistik yetkinlikleri çalışan performansının yüzde 44'ünü açıklamaktadır (Düz.R²=0,444). Modele ilişkin korelasyon katsayısı R=0,679'dur. Bu değer, lojistik yetkinlikler ile çalışan performansı arasında pozitif yönlü ve yüksek düzeyde bir korelasyon olduğunu göstermektedir.

Lojistik farkındalık yetkinliklerinin çalışan performansı üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır (p=0,041<0,05). Genel yönetim yetkinliklerinin çalışan performansı üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır (p=0,029<0,05). Davranış yetkinliklerinin çalışan performansı üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır (p=0,000<0,05). Analitik yetkinliklerin çalışan performansı üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır (p=0,033<0,05). Bilişim yetkinliklerinin çalışan performansı üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır (p=0,009<0,05). Çevre yetkinliklerinin çalışan performansı üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir (0,05< p=0,720).

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye jeopolitik konumu açısından lojistik sektörü için stratejik bir öneme sahiptir. Türkiye, lojistik sektörünü güçlü kılmak ve lojistik üs olabilmek için yatırımlar gerçekleştirilmektedir. Yatırımlara sürekli yenileri eklenmektedir. Türkiye bütün taşımacılık modlarında koridor görevi görmektedir. Türkiye'deki lojistik sektöründe yapılan ve devam eden yatırımların; otoyol projeleri, Yavuz Selim Köprüsü, 1915 Çanakkale Köprüsü, Kanal İstanbul, Bir Kuşak Bir Yol Projesi, Bandırma-Tekirdağ, Derince-Tekirdağ ve Tatvan-Van Tren Feribotu projesi, çeşitli yük liman terminalleri ve kurvaziyer limanları, Bakü-Tiflis-Kars hızlı tren projesi ve hızlı tren ağları (İstanbul-Ankara ve Ankara-Konya), lojistik köyler, 3. Havalimanı, Mavi Akım ve Nabucco projesi gibi yatırım projeleri olduğu görülmektedir. Türkiye'nin lojistik bir üs haline gelmesi için gerçekleştirilen karayolu, denizyolu, demiryolu ve havayolu taşımacılığı gibi bu çok önemli yatırımlar her geçen gün artmaktadır. Lojistik eğitimi veren ön lisans, lisans ve lisansüstü eğitim programlarının açılmış olması, açılmaya devam etmesi ve açılan programların büyük talep görmesi de lojistik sektöründeki canlılığın önemli bir göstergesidir (Müsiad, 2019, s. 24; Çekol & Nalçakan, 2011, s. 321-344). Ancak lojistik sektörünün gelişmesine yönelik gerçekleştirilen söz konusu tüm bu yatırımların sektörün sorunlarının çözülmesi noktasında yeterli olduğu anlamına gelmemektedir. Aynı zamanda lojistik sektörünün başarıya ulaştıracak insan kaynağının da yeterli düzeyde olması gerekmektedir. Lojistik sektöründe yetkin insan kaynaklarının istihdamı konusunda pek çok sorun bulunmaktadır.

Günümüzde lojistik şirketlerinin temel amaçlarından biri yetenekli kişileri seçmek, yetiştirmek ve elde tutmaktır. Nitelikli kişilerin belirlenmesi ve seçimi ise rekabet üstünlüğü olarak görülmektedir. Lojistik sektörünün ihtiyaç duyduğu niteliklere sahip lojistik profesyonellerinin istihdamının şirketlerin başarısındaki rolü çok büyüktür. Hipotez sonuçları incelendiğinde; H₁, H₂, H₃, H₄ ve H₅ hipotezleri (yöneticilerin lojistik farkındalık yetkinlikleri, genel yönetim yetkinlikleri, davranış yetkinlikleri, analitik yetkinlikleri ve bilişim yetkinlikleri ile çalışan performansı arasında anlamlı bir ilişki vardır) desteklenmiştir. H₆ hipotezi (yöneticilerin çevre yetkinlikleri ile çalışan performansı arasında anlamlı bir ilişki vardır) desteklenmemiştir.

Araştırma sonuçları yöneticilerin lojistik farkındalık yetkinliklerinin orta düzeyde, genel yönetim yetkinlikleri ile davranış yetkinliklerinin iyi düzeyde olduğunu göstermektedir. Yöneticilerin analitik, bilişim ve çevre yetkinliklerinin orta düzeyde olduğunu ortaya koymuştur.

Araştırmada elde edilen veriler üzerine uygulanan regresyon analizi sonucunda ise lojistik farkındalık yetkinliğinin çalışan performansı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu ortaya konmuştur. Başka bir ifadeyle lojistik farkındalık yetkinliklerindeki artış çalışan performansına pozitif yönlü katkı sağlamaktadır. Bu araştırmada elde edilen sonuç Myers vd. (2004) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarıyla uyumaktadır. Myers vd. (2004) tarafından yapılan çalışmada lojistik farkındalık yetkinliklerinden olan lojistik sektör bilgisinin çalışan performansı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü lojistik şirkette çalışan yöneticilerin sektör bilgisine sahip olmaları iş süreçlerindeki ortaya çıkan sorunların tespitinde veya sektörde meydana gelen değişimleri astlarına aktarması açısından büyük önem taşımaktadır.

Genel yönetim yetkinliğinin çalışan performansı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle genel yönetim yetkinliklerindeki artış çalışan performansına pozitif yönlü katkı sağlamaktadır. Araştırmada elde edilen sonuçlar Adsule ve Berrad (2014), Seate vd. (2016) ve Köse ve Şencan (2016) tarafından yapılan çalışmaların sonuçlarıyla uyumaktadır. Adsule ve Berrad (2014) tarafından yapılan çalışmada yöneticilerin şirketleri hedeflerine ulaştırmakla yükümlü olduklarını belirtmiştir. Şirketlerin hedeflerine ulaşması için yöneticilerin belirli yetkinliklere sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Çünkü yönetim yetkinliklerine sahip yöneticilerin stratejik karar alabileceğini belirtmişlerdir. Seate vd. (2016) tarafından yapılan çalışmada yönetim yetkinliklerinin şirketlerde çalışan bireylerin veya grupların performanslarını daha iyi yönetmelerinde çok önemli olduğunu belirtmişlerdir. Farklı departmanların yönetimi için hangi yetkinliklerin önemli olduğunu bilmek, eğitim ve gelişim programlarını geliştirmek için hayati öneme sahiptir. Köse ve Şencan (2016) tarafından yapılan çalışmada çalışan performansının kısmen karar verme yetkinliği olduğunu belirtmiştir. Çünkü karar verme yetkinliğinin şirketlerin rekabet avantajı sağlamalarında önemli bir unsur olduğunu ifade etmektedir.

Davranış yetkinliğinin çalışan performansı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle davranış yetkinliklerindeki artış çalışan performansına pozitif yönlü katkı sağlamaktadır. Araştırmada elde edilen sonuç Myers vd. (2004) tarafından yapılan çalışma ile örtüşmektedir. Myers vd. (2004) tarafından yapılan çalışmada davranış yetkinliklerinden olan problem çözme ve zaman

yönetimi yetkinliğinin çalışan performansı üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Analitik yetkinliğin çalışan performansı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle analitik yetkinliklerdeki artış çalışan performansına pozitif yönlü katkı sağlamaktadır. Lojistik operasyon sürecinde sayısal ve bilimsel yetkinliklere sahip olan yöneticilerin performansları çok önemlidir.

Bilişim yetkinliklerinin çalışan performansı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle bilişim yetkinliklerindeki artış çalışan performansına pozitif yönlü katkı sağlamaktadır. Araştırmada elde edilen sonuç Suen (2011) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarıyla uyusmaktadır. Suen (2011) tarafından yapılan çalışmada bilişim teknolojilerindeki tecrübe ve sistem geliştirme yönetimi becerisinin çalışan performansı üzerinde en önemli öncüller olarak görülmüştür. Günümüzde diğer sektörlerde olduğu gibi lojistik sektöründe de lojistikle ilgili yazılım sistemleri kullanılmaktadır. Yöneticilerin bilişim yetkinliklerine yapacakları yatırımlar hem performanslarına katkı sağlayacak hem de yaptıkları işlerde hizmet kalitesini artıracaktır.

Çevre yetkinliklerinin çalışan performansı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Çevre yetkinliklerinin çalışan performansı üzerinde anlamlı etki yaratmamasının sebebi lojistik şirketlerinin ISO 14000 ve ISO 9001 gibi sertifikaları hukuki olarak bulundurmaları konusunda yasal yatırımların uygulanmasından kaynaklanabilir. Çamlıca ve Özel (2014) tarafından yapılan çalışmada lojistik şirketlerinin %76'sının ISO 1401 belgesine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Fakat çalışmada yer alan şirketlerin %17'si çevresel sürdürülebilirlik (eco performans ödülü, altın vana ödülü ve yeşil lojistik ödülleri) ile ilgili ulusal ve uluslararası ödüllere sahip olmuştur. Bu durumda çevre yetkinliklerinin çalışan performansı üzerinde etkili olmaması durumu çevre bilincinin özümsememesinin nedeni olarak açıklanabilir.

Araştırmada sektördeki yöneticilerin bilişim yetkinlikleri açısından orta düzeyde yetkin oldukları ortaya çıkmıştır. Yapılan regresyon analizi sonucunda bilişim yetkinlikleri çalışan performansını etkilemektedir. Bilişim teknolojilerinin yoğun olarak kullanılması ve gelişen teknolojilerin bilgi ve veri akışını hızlandırması devasa miktarda verileri ortaya çıkarmıştır. Artan bu bilgi miktarı ve bilgi dolaşımı küresel rekabet ortamında şirketlerin doğru bilgi ve doğru yöntemlerle karar almasını zorlaştırmaktadır. Yöneticilerin veri yığınlarından doğru kararlar çıkarabilmeleri için yapay zekâ tekniklerini kullanan veri madenciliği gibi uygulamalar önem kazanmıştır. Lojistik sektöründe şirketlerin rekabetçi avantaj elde edebilmelerinde mevcut çalışanlarının bilişim alanında yetkin olmaları büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda lojistik şirketinde çalışan yöneticilerin bilişim becerileri, elektronik tablolama becerisi ve veri madenciliği gibi yetkinliklerini geliştirecek eğitimlere katılmaları önerilmektedir.

Araştırmada çevre yetkinliği çalışan performansı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucu çıkmıştır. Ancak çevre yetkinliği çalışan performansını etkileyen faktörler arasında olabilir. Çünkü yöneticiler tehlikeli madde taşımacılığı sürecinde ISO 14000 becerisine ihtiyaç duyacaktır. Ayrıca araştırmada sektördeki yöneticilerin çevre yetkinliği konusunda orta düzeyde yetkin oldukları belirlenmiştir. Bu bağlamda lojistik sektöründeki yöneticiler çevre konusunda toplumsal bilinç düzeyinin artırılmasına ve yetkinliğe katkı sağlayacak eğitimlere katılabilirler. Bu bağlamda yöneticilerin Lojistik Derneği (LODER) ve Ege Lojistik Derneğinin (ELODER) belirli aralıklarla düzenlemiş oldukları yeşil lojistik ile ilgili eğitimlere katılmaları yararlı olacaktır. Ayrıca yöneticilerin TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi'nin sürekli eğitim merkezindeki ISO 14001 çevre yönetim sistemleri eğitimine veya Udeemy akademisinin online olarak sunduğu ISO 14001 çevre yönetim sistemleri uzmanlığı eğitimine katılmaları yararlı olacaktır.

Yeşil lojistik uygulamaları dolaylı olarak çalışan performansına katkı sağlayabildiği gibi doğrudan şirketlere, topluma ve müşterilere yönelik birtakım katkılar sağlamaktadır. Yeşil lojistik uygulamaları şirketlerin rekabet avantajı elde etmelerine, toplumun yaşam kalitesinin artmasına, iş tatmininin sağlanmasına ve müşteri memnuniyetinin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda lojistik sektöründe faaliyet gösteren şirketler gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakmak, çevre konusundaki sorumluluklarını yerine getirmeleri, iş modellerini ve süreçlerini çevreye duyarlı bir şekilde düzenlemeleri, doğal hayatı korumak için çalışmalarını yürüten sivil inisiyatif, sivil platform, sivil toplum kuruluşları vb. informal ya da formal oluşum ve örgütlenmeler ile iş birliği yapmalıdırlar.

Günümüzde lojistik sektörünün hızla gelişmesiyle birlikte sektörde nitelikli insan kaynağına olan ihtiyaç artmıştır. Sektörde akademik bilgiye sahip, katma değer yaratan entelektüel sermaye önem kazanmıştır. Lojistik şirketleri beyaz yakalı çalışan seçiminde öncelikle gelişmeye açık, ekip çalışmasına yatkın, özverili, temsil yeteneği güçlü kişilere, mavi yakalı personel seçiminde ise teknoloji ve güvenlik koşullarına uyum sağlayabilecek genç, dinamik ve gelişime açık bireylere ihtiyaç duymaktadır. Sektörde yabancı dil bilen,

gelişmiş teknolojiye uyumlu, lojistik alt yapısına sahip, şirketi başarıyla temsil edebilecek insan gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Araştırma sonuçlarına bakıldığında sektördeki yöneticilerin lojistik farkındalık, analitik yetkinlikler ve bilişim yetkinlikleri açısından orta düzeyde oldukları görülmektedir. Özetle sektörde lojistik yetkinliklere sahip kişilerin istihdamı konusunda pek çok sorun bulunmaktadır.

Türkiye’de sektörü geleceğe taşıyacak çalışanları yetiştirecek fakülte ve yüksekokul sayısı yetersizdir. Lojistik ile ilgili programların yeterli düzeyde olmaması durumu da söz konusu sorunların olduğunu doğrular niteliktedir. Bazı üniversitelerde lojistik eğitim programlarının açılmış olduğu görülmektedir. Ancak açılan bu programlar ve bölümler sektörün ihtiyacını karşılayabilecek nicelik ve nitelikte değildir. Lojistik sektörü günümüzde en hızlı büyüyen, önemi giderek artan ve büyük ölçüde teknolojik alt yapıyı gerektiren bir yapıdadır. Bu noktada, lojistik şirketlerinin günümüzün rekabetçi iş yaşamında varlıklarını sürdürebilmeleri, mevcut çalışanlarının lojistik yetkinliklere ne kadar sahip olduğu ile yakından ilişkilidir. Sektörün ihtiyacını gidermede karar vericilere, politika yapıcılara, şirket yöneticilerine ve sahiplerine önemli görevler düşmektedir. Bu bağlamda sektörde ihtiyaç duyulan nicelik ve nitelikte lojistik yetkinliklere sahip çalışanların yetiştirilmesine önem verilmelidir. Bu amaçla sektörde mevcut ihtiyacın karşılanabilmesi için karar vericiler, üniversite bünyesinde fakültelerde, yüksekokullarda lojistikle ilgili bölüm ve programların açılmasını teşvik etmelidirler. Ayrıca lojistik sektöründe faaliyet gösteren şirketler ihtiyaca yönelik olarak lojistik alanındaki mesleki kuruluşlarla ve üniversitelerle iş birliği yapmalıdırlar.

Bu çalışmada örneklemin İstanbul ilinde bulunan 3PL hizmet sağlayıcı şirketleri olarak belirlenmesi araştırma verilerinde farklılıklar yaratabilir. Lojistik sektörü özel sektör olduğundan şirketlerin sermaye yapıları, personel sayıları gibi değişkenlerin farklı olması nedeniyle sonuçlarda da farklılıklar görüleceği düşüncesinden yola çıkılarak örneklem karşılaştırmalı araştırmaların yapılması önerilmektedir. Ayrıca lojistik yetkinliklerinin firma performansına etkisini ölçen çalışmalar da yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Adsule, K., & Berrad, R. G. (2014). The Study of Managerial Competencies for Effective Job Performance. *International Journal in Multidisciplinary and Academic Research*, 20-36.
- Akçetin, E., Çelik, U., & Takçı, H. (2013). Lojistik ve Denizcilik Sektörü Açısından Veri Madenciliği Uygulamalarının Önemi. *Journal of ETA Maritime Science*, 74.
- Bolat, T., Aytemiz, S., Bolat, O., & Erdem, B. (2008). *Yönetim ve Organizasyon*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Boyatzis, R. (1982). *The Competent Manager: A Modal for Effective Performance*. Wiley.
- Budak, G. (2013). *Yetkinliğe Dayalı İnsan kaynakları Yönetimi*. İzmir: Barış Yayınları.
- Cronjé, J. (2015). Logistics management skills development: A Zimbabwean case. *Journal of Transport and Supply Chain Management*, 161-170.
- Cvetic, B., Vasilijevic, D., & Danilovic, M. (2017). Competence Requirements for Logistics Managers in the Republic of Serbia. *Management: Journal of Sustainable Business and Management Solutions in Emerging Economies*, 37-45.
- Çamlıca, Z., & Akar, S. G. (2014). Lojistik Sektöründe Sürdürülebilirlik Uygulamaları. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 108-110.
- Çekol, G. S., & Nalçakan, M. (2011). Lojistik Sektörü İçerisinde Türkiye Demiryolu Yurtiçi Yük Taşıma Talebinin Ridge Regresyonla Analizi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 321-344.
- Çelik, A., & Şimsek, Ş. (2013). *Yönetim ve Organizasyon*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Çetinkaya, E. (2009). *Yönetimsel Yetkinliklerin Analizi Ve Yönetim Düzeyleri Açısından Yönetimsel Yetkinliklere İlişkin Model Önerisi: Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama*. Afyonkarahisar: Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çöl, G. (2008). Algılanan Güçlendirmenin İşgören Performansı Üzerindeki Etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 35-46.
- Daud, D., Ahmed, H., Ling, C. K., & Keoy, K. H. (2011). An Exploratory Study on Logistician Competency: The Case of Malaysian Logistics Firms. *International Business and Management*, 67-73.

- Elgün, N. .. (2011). Ulusal Ve Uluslararası Taşıma Ve Ticarete Lojistik Köylerin Yapılanma Esasları Ve Uygun Kuruluş Yeri Seçimi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 203-226.
- Elzarka, S., & El-Nakib, I. (2014). Skills Requirements for Entry Logisticians: An Empirical Study of Academics and Practitioners. *Conference: Conference: The 19th Logistics Research Network conference.*, (s. 1-8). Huddersfield U.K.
- Gammelgaard, B., & Larson, P. D. (2001). Logistics skills and competencies for supply chain management. *Journal of Business Logistics*, 22(2), 27-50.
- Gettinger, M. (2006). Strategic Thinking: Movin' On Up: From Supply Management. *91st Annual International Supply Management Conference*, (s. 1).
- Gürültü, E., Erişen, Y., & Bildik, C. (2018). 21. Yüzyıl Becerileri ve Milli Eğitim Kalite Çerçevesi Bağlamında Türkiye'deki Dijital Yetkinliğin Bilişim Teknolojileri Öğretmenleri Tarafından Değerlendirilmesi. *European Journal of Education Studies*, 3.
- Heyns, G., & Luke, R. (2012). Skills requirements in the supply chain industry in South Africa. *Journal of Transport and Supply Chain Management*, 107-125.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karakum, M. (2005). *The effects of person-organization fit on employee job satisfaction, performance and organizational commitment in a Turkish public organization*. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Klein, A. (1996). Validity and reliability for competency-based systems: Reducing. *Compensation & Benefits Review*, 31-37.
- Köse, E., & Şencan, H. (2016). The Effect of Decision Making Competence on Managerial Performance. *International Journal of Commerce and Finance*, 1-12.
- Lakshminarayanan, S., & Pai, Y. (2016). Managerial Competencies, Self Efficacy, and Job Performance: A Path Analytic Approach. *Prabandhan Indian Journal of Management*, 10-17.
- Lin, C.-C., & Chang, C.-H. (2018). Evaluating skill requirement for logistics operation practitioners: based on the perceptions of logistics service providers and academics in Taiwan. *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, 328-336.
- Mangan, J., & Christopher, M. (2005). Management development and the supply chain manager of the future. *International Journal of Logistics Management*, 16(2), 178-191.
- Ming, T. L. (2010). *The Influence Of Workers' Competencies On Job Performance Of Royal Malaysian Customs Department*. Malezya: Malezya Utara Üniversitesi.
- Muogboh, O. S. (2010). Assessing The Relationship Between Logistics Skills and Performance of Firma in Nigeria. *International Business Performance and Supply Chain Modelling*, 2(1), 25-44.
- Murphy, P. R., & Poist, R. F. (2006). Skill Requirements of Contemporary Senior- and Entry-Level Logistics Managers: A Comparative Analysis. *Transportation Journal*, 45(3), 46-60.
- Murphy, P. R., & Poist, R. F. (1991). Skill Requirements of Senior-Level Logistics: practitioner perspectives. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 21(3), 3-14.
- Müsiad. (2019, 05 26). <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/musiad-kitapligi/arastirma-raporlari--> adresinden alındı
- Myers, B., Griffith, A., Daugherty, R., & Lusch, F. (2004). The Human Capital Equation In Logistics: Education Experience And Skill. *Journal of Business Logistics*, 211- 232.
- Orhunbilge, N. (2002). *Uygulamalı Regresyon ve Korelasyon Analizi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basım Yayın.
- Pehlivanoglu, Ç. (2018). *Çok Uluslu ve Ulusal İşletmelerde Örgütsel Yapıların Yöneticilerin Yönetmelik Yetkinlik Kazanımı Üzerindeki Etkisi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Poist, R. F. (1984). Managing Logistics in an Era of Change. *Defense Transportation Journal*, 23-30.

- Qiao, J. x., & Wang, W. (2009). Managerial competencies for middle managers: some empirical findings from China. *Journal of European Industrial Training*, 69-80.
- Rahman, S.-u., & Yang, L. (2009). Skills requirements for logistics managers in China: An. *IIMB Management Review*, 140-148.
- Razzaque, M. A., & Bin Sirat, M. S. (2001). Skills requirements: perception of the senior Asian logisticians. *International Journal of Physical Distribution and Logistics*, 31(5), 374-395.
- Reşitoğlu, S. (2011). *Yetkinlik Bazlı Performans Değerlendirme ve Çalışan Memnuniyeti ve Bir Uygulama*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sandra, N. (1993). Competencies: The DNA of the Corporation. *ACA Journal*, 6-13.
- Sangka, K. B. (2017). *A Competency Model for Operations Managers in Indonesian Third-Party Logistics (3PL) Providers*. Doktora Tezi, RMIT Üniversitesi, Lojistik, Melbourne.
- Saygılı, S. M. (2018). Tedarik Zinciri Yönetiminde Dijital Dönüşüm. *Satınalma Dergisi*, 20.
- Seate, B. M., Pooe, R. I., & Chinomona, R. (2016, Nisan 28). The relative importance of managerial competencies for predicting the perceived job performance of Broad-Based Black Economic Empowerment verification practitioners. *SA Journal of Human Resource Management*, 1-11.
- Strobel, K. (2014). Competency Proficiency Predicts Better Job Performance. *HR Magazini*, 67.
- Suen, H.-Y., Hsiao, H.-E., & Yang, J.-M. (2011). Antecedent of HR Competencies and Job Performance: Required IT Competencies for HRProfessional in Digital Era. *International Joint Conference on Service Sciences*, (s. 79-83).
- Thai, V. V., Cahoon, S., & Tran, H. T. (2011). Skill Requirements for Logistics Professionals: Findings and Implications. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 170-180.
- Tozluyurt, A. (2005). *Yetkinliklerin İş Performansı Üzerindeki Rolü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (2018). *Ulaştırma ve Lojistik Sektör Raporu*. İstanbul: ULK Kongre Düzenleme Kurulu. Kasım 10, 2019 tarihinde <https://www.ulk.sakarya.edu.tr/wp-content/uploads/2018/05/Ula%C5%9Ft%C4%B1rma-ve-Lojistik-Sekt%C3%B6r-Raporu-2018.pdf> adresinden alındı
- UND. (2019, 06 10). 06 10, 2019 tarihinde Uluslararası Nakliyeciler Derneği: <https://www.und.org.tr/uyelerimiz> adresinden alındı
- Vathanophas, V., & Thai-ngam, J. (2007). Competency Requirements for Effective Job Performance in TheThai Public Sector. *Contemporary Management Research*, 45-70.
- Vilela, B., Martins, R., & Slengler, J. (2018). Competencies of high-performance logistics professionals in emerging economies. *Int. J. Logistics Systems and Management*, 506-530.
- World Trade Organization*. (2018, 12 4). <https://lpi.worldbank.org/international/global>, adresinden alındı
- Yurdakul, U., Deveci, D., & Özer Çaylan, D. (2015). Lojistik ve Tedarik Zinciri Yöneticilerinin Beceri ve Yetkinlikleri Üzerine Bir İnceleme. A. Baki , & B. Güven içinde, *Lojistik Sektöründe İnsan Kaynakları Uygulamaları*. İstanbul: Beykoz Lojistik MYO Yayınları.
- Zaim, H., Yaşar, M. F., & Ünal, Ö. F. (2013, Aralık). Analyzing The Effects Of Individual Competencies On Performance: A Field Study In Services Industries In Turkey. *Journal of Global Strategic Management*, 7(2), 4.

